

**«Η ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ ΚΑΙ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑΣ ΤΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΠΗΓΩΝ –
ΣΥΝΟΔΕΥΤΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ
Γ' ΤΑΞΗΣ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ (Ο.Π.Α.Σ.) –
ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΚΑΙ ΣΧΕΤΙΚΑ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ:
ΣΩΜΑ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ»**

ΤΟΜΟΣ II

Συγγραφή:

Ειρήνη Αϊλαμάκη, Φιλόλογος Γενικού Λυκείου Σητείας και
Αθανάσιος Κορνηλάκης, Φιλόλογος –Υποδιευθυντής Γενικού Λυκείου Νέας Αλικαρνασσού
Ηρακλείου

Σύνθεση-Επιστημονική επιμέλεια ψηφιακού Τόμου:
Ιωάννα Α.Ραμουτσάκη, Συντονίστρια Εκπαιδευτικού Έργου Φιλολόγων
του Π.Ε.Κ.Ε.Σ. Κρήτης

Η Ιστορία είναι:

Iux veritatis = φως της αλήθειας
testis temporum = μάρτυρας των καιρών
magister vitae = δάσκαλος της ζωής

Ειρήνη Αϊλαμάκη,
Φιλόλογος Γενικού Λυκείου Σητείας Λασιθίου

**ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ ΦΙΛΟΛΟΓΩΝ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ ΚΑΙ ΛΑΣΙΘΙΟΥ ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΑΣ
ΤΗΣ Σ.Ε.Ε. ΦΙΛΟΛΟΓΩΝ ΤΟΥ Π.Ε.Κ.Ε.Σ. ΚΡΗΤΗΣ, Ι.Α.ΡΑΜΟΥΤΣΑΚΗ**

<<Το καράβι της Ιστορίας...>>

(Χειροποίητη κατασκευή Εμμανουήλ Ψαρουδάκη,
εκπαιδευτικού, κλάδου ΠΕ86, Γ.Ε.Λ. Νέας Αλικαρνασσού Ηρακλείου)

**Εφαρμογή στη διδακτική Πράξη
Π.Δ.Ε. ΚΡΗΤΗΣ**

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας, το οποίο παρέχεται δωρεάν στους/στις εκπαιδευτικούς, μέσω της ψηφιακής ιστοσελίδας της Π.Δ.Ε. Κρήτης, προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν.2121/1993), όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας της συγγραφέως η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Η φωτοανατύπωση, χωρίς την άδεια των συγγραφέων και του εκδότη, επιτρέπεται μόνο στους/στις εκπαιδευτικούς για τις ανάγκες της διδασκαλίας τους στο σχολείο και πρέπει να συνοδεύεται από την αντίστοιχη βιβλιογραφική παραπομπή, με τη δήλωση του ονόματός των συγγραφέων και του εκδότη στις σχετικές φωτοτυπίες.

ISBN: 978-618-5648-00-8

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

A. ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

1. Ιωάννα Α. Ραμουτσάκη, Σ.Ε.Ε. Φιλολόγων του Π.Ε.Κ.Ε.Σ. Κρήτης, Πρόλογος..... σ. 4

B. ΣΥΝΟΔΕΥΤΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ Γ' ΤΑΞΗΣ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ (Ο.Π.Α.Σ.)

Ιστορική Αφήγηση και ιστορική αλήθεια - Η σημασία των ιστορικών πηγών στη διδακτική Πράξη

2.1. Αθανάσιος Κορνηλάκης, Φιλόλογος –Υποδιευθυντής Γενικού Λυκείου Ν. Αλικαρνασσού Ηρακλείου, *Ιστορική Αφήγηση και ιστορική αλήθεια - η σημασία των ιστορικών πηγών- Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα κατά τον 19^ο αιώνα και ως τις αρχές του 20^ο.....σ.σ. 5-8*

2.2. Αθανάσιος Κορνηλάκης, Φιλόλογος –Υποδιευθυντής Γενικού Λυκείου Ν. Αλικαρνασσού Ηρακλείου, *Παραδείγματα τυπολογίας ερωτήσεων και επεξεργασίας τους με αξιοποίηση ιστορικών παραθεμάτων για την Ιστορία Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου..... σ.σ. 9-44*

Γ. ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΚΑΙ ΣΧΕΤΙΚΑ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ: ΣΩΜΑ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ

3.1. Ειρήνη Αϊλαμάκη, Φιλόλογος Γενικού Λυκείου Σητείας Λασιθίου, *Ιστορικά γεγονότα και σχετικά λογοτεχνικά κείμενα..... σ.σ. 44-162:*

Πρόλογος.....	σ.45
Α. Λογοτεχνικά κείμενα και οι οικονομικές εξελίξεις κατά τον 20ο αιώνα (Το αγροτικό ζήτημα: Τα τσιφλίκια της Θεσσαλίας).....	σ.σ. 46-56
Β. Λογοτεχνικά κείμενα -Ανανέωση- Διχασμός (1909-1922).....	σ.σ. 58-60
Γ. Λογοτεχνικά κείμενα και πρόσφυγες στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα- Η ηρωϊκή Έξοδος του Μεσολογγίου.....	σ.σ. 61-77
Δ. Λογοτεχνικά κείμενα -Η μεγάλη Κρητική Επανάσταση (1866-1869) και η συνέχειά της	σ.σ. 78-89
Ε. Λογοτεχνικά κείμενα και η ζωή των Ελλήνων στη Μικρά Ασία, πριν από την Καταστροφή	σ.σ. 90-94
ΣΤ. Λογοτεχνικά κείμενα και πρόσφυγες στην Ελλάδα κατά τον 20ο αιώνα πριν από την Καταστροφή ...	σ.σ. 95-102
Ζ. Λογοτεχνικά κείμενα και Μικρασιατική Καταστροφή.....	σ.σ. 103-157
Η. Προσφυγικό: Λογοτεχνικά κείμενα με αναγωγή στη σύγχρονη ιστορικο-κοινωνική πραγματικότητα.....	σ.σ.158-162

Πρόλογος

Ο δεύτερος ψηφιακός Τόμος για τη Μεθοδολογία κριτικής προσέγγισης και επεξεργασίας των ιστορικών πηγών, με συνοδευτικό εκπαιδευτικό υποστηρικτικό υλικό για την *Ιστορία Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου (Ο.Π.Α.Σ.)*, ολοκληρώνει το δίτομο έργο για την Ιστορία και τη Διδακτική της, με εστίαση στη Νεότερη Ιστορία μας.

Ο παρών ψηφιακός Τόμος περιλαμβάνει **σχολιασμό κατάλληλων παραθεμάτων προς υποστήριξη της ιστορικής αφήγησης του σχολικού βιβλίου** και **ένα Σώμα λογοτεχνικών κειμένων**, τα οποία σχετίζονται με ιστορικά γεγονότα που αναπτύσσονται στην *Ιστορία Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών (Ο.Π.Α.Σ.) Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου*. Τα κείμενα αυτά αντλήθηκαν από παλαιότερα και σύγχρονα σχολικά βιβλία *Κειμένων Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Γυμνασίου* και *Λυκείου* και προσφέρονται για ποικίλες διαθεματικές, διακειμενικές και άλλες διεπιστημονικές προσεγγίσεις. Με τον τρόπο αυτό, οι αναγνώσεις ομόθεμων λογοτεχνικών κειμένων, η σύγκριση, ο σχολιασμός, η δραματοποίησή τους και με Αγώνες Λόγων, όπου κρίνεται σκόπιμο, η περαιτέρω επεξεργασία τους και οι συναφείς δραστηριότητες συμβάλλουν στην κριτική και δημιουργική προσέγγιση και πρόσληψη των ιστορικών γεγονότων από τους μαθητές και τις μαθήτριες.

Ευχαριστώ θερμά τους/τις συναδέλφους, κ. **Ειρήνη Αϊλαμάκη, Φιλόλογο Γενικού Λυκείου Σητείας Λασιθίου, και κ. Αθανάσιο Κορνηλάκη, Φιλόλογο, Υποδιευθυντή Γενικού Λυκείου Νέας Αλικαρνασσού Ηρακλείου**, για την παραχώρηση των κειμένων αυτών, ώστε εκείνα να διατεθούν στην εκπαιδευτική Κοινότητα. Τους ευχαριστώ θερμά για την εμπιστοσύνη τους και για την υποστήριξη της συλλογικής μας προσπάθειας, στο πλαίσιο μιας Κοινότητας Συνεργασίας και επαγγελματικής Ανάπτυξης των Εκπαιδευτικών.

Το συγκεκριμένο εκπαιδευτικό υλικό, με κατάλληλες επιλογές και στοχευμένες παρατηρήσεις, με ποικίλες και εναλλακτικές ιστορικές αναφορές, με συνδυασμό και σύγκριση ιστορικών πηγών και με διαθεματικές, διακειμενικές και άλλες διεπιστημονικές προεκτάσεις σύνδεσης της *Ιστορίας Γ' Τάξης Ο.Π.Α.Σ.* με τη Λογοτεχνία και την Τέχνη, καλύπτει όλη τη διδακτέα και εξεταστέα ύλη. Ως εκ τούτου, μπορεί, πραγματικά, να αποτελέσει ένα πολύτιμο βοήθημα για τον/την εκπαιδευτικό της Πράξης, καθώς εκείνος/-η μπορεί να επιλέξει απ' αυτό ό, τι θεωρεί προσφορότερο για τους μαθητές και τις μαθήτριές του/της και να το αξιοποιήσει στο μάθημα, με τον καλύτερο δυνατό τρόπο.

**Ιωάννα Α. Ραμουτσάκη,
Συντονίστρια Εκπαιδευτικού Έργου Φιλολόγων
του Π.Ε.Κ.Ε.Σ. Κρήτης**

**ΣΥΝΟΔΕΥΤΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ
Γ' ΤΑΞΗΣ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
ΟΜΑΔΑΣ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ (Ο.Π.Α.Σ.)**

**Α. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΦΗΓΗΣΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΛΗΘΕΙΑ - Η ΣΗΜΑΣΙΑ
ΚΑΙ Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΠΗΓΩΝ
ΣΤΗ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΑΞΗ**

<<Το καράβι της Ιστορίας...>>

(Χειροποίητη κατασκευή Εμμανουήλ Ψαρουδάκη,
εκπαιδευτικού, κλάδου ΠΕ86, ΓΕ.Λ. Νέας Αλικαρνασσού Ηρακλείου)

**Συγγραφή: Αθανάσιος Κορνηλάκης,
Φιλόλογος –Υποδιευθυντής Γενικού Λυκείου Νέας Αλικαρνασσού Ηρακλείου**

Κορνηλάκης, Αθ. (2021). *Ιστορική Αφήγηση και ιστορική αλήθεια - η σημασία των ιστορικών πηγών- Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα κατά τον 19^ο αιώνα και ως τις αρχές του 20^{ου}*: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.), Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ιστορική Αφήγηση και ιστορική αλήθεια - Η σημασία των ιστορικών πηγών

Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα κατά τον 19^ο αιώνα έως και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα

Στο τμήμα αυτό, επιχειρούμε να αναδείξουμε πόσο σημαντική είναι η επιλογή των κατάλληλων παραθεμάτων για την υποστήριξη της ιστορικής αφήγησης του σχολικού βιβλίου, η οποία, ενδεχομένως, παρουσιάζει, μερικώς ή ελλιπώς, την ιστορική αλήθεια. Σίγουρα, σε ένα σχολικό βιβλίο δεν είναι δυνατόν να εξαντλούνται όλα τα θέματα. Όμως, κάποιες φορές, εμφανίζονται σφάλματα μεθοδολογικά, τα οποία, εν τέλει, επηρεάζουν αρνητικά την ποιότητα της παρεχόμενης ιστορικής γνώσης και απαιτείται ιδιαίτερη προσοχή από τον/την εκπαιδευτικό.

ΚΥΡΙΟ ΜΕΡΟΣ

Αφορμή του προβληματισμού μας στάθηκε η διδακτική ενότητα του σχολικού βιβλίου Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας της Ομάδας Προσανατολισμού Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών Γ' Τάξης Λυκείου και, συγκεκριμένα, η αναφορά στη σελ. 43 ότι «οι πρακτικές των νέων τσιφλικάδων της Θεσσαλίας - των Ελλήνων του εξωτερικού κυρίως - να κερδοσκοπήσουν από την παραγωγή του σιταριού, δημιούργησαν εντάσεις και οδήγησαν στην ψήφιση νόμων το 1907 κ.λπ.». Ότι η εφαρμογή των νόμων αποδείχθηκε δύσκολη υπόθεση, προκειμένου να διανεμηθεί η γη στους ακτήμονες και ότι γι' αυτό προκλήθηκαν συγκρούσεις κ.λπ.

Και το καίριο ερώτημα είναι:

- Η ένταση, ο αναβρασμός, ο ξεσηκωμός των αγροτών και το αίτημα για διανομή της γης σ' αυτούς, είχαν ως πραγματική αιτία τις πρακτικές κερδοσκοπίας των νέων τσιφλικάδων ή η αιτία, οι αιτίες, καλύτερα, εντοπίζονται αλλού;

Κορνηλάκης, Αθ. (2021). *Ιστορική Αφήγηση και ιστορική αλήθεια - η σημασία των ιστορικών πηγών- Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα κατά τον 19^ο αιώνα και ως τις αρχές του 20^{ού}*: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.), Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης

Η σίγουρη απάντηση σ' αυτό το ερώτημα μόνο με την αξιοποίηση των κατάλληλων παραθεμάτων μπορεί να δοθεί, όταν, μάλιστα, στη συγκεκριμένη περίπτωση, γίνεται και ένα πολύ μεγάλο και κρίσιμο χρονικό άλμα στην ιστορική αφήγηση, τριών περίπου δεκαετιών από την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας (1881), μέχρι την ψήφιση των νόμων (1907), διάστημα, κατά το οποίο συμβαίνουν καθοριστικά γεγονότα, προκειμένου να φτάσουμε στην πρώτη νομοθεσία, κατά τον 20^ο αι.

Κατάλληλα Ιστορικά παραθέματα (απαντούν σε κρίσιμα ερωτήματα)

- **Ποιο καθεστώς επικρατούσε στη Θεσσαλία, πριν από την ενσωμάτωσή της;**

- τα εύφορα εδάφη - τουρκικά τσιφλίκια - καλλιεργούσαν κολίγοι, γεωργοί ελληνικής καταγωγής, με δικαίωμα διαμονής σ' αυτά.
- ο ιδιοκτήτης δεν μπορούσε να τους απομακρύνει από τα σπίτια τους, ούτε να τους κατάσχει για χρέη σπόρο, εργαλεία ή ζώα.
- είχαν οι κολίγοι το προνόμιο να βόσκουν τα ποίμνιά τους στις γαίες του τσιφλικά.

Με την απελευθέρωση

- οι κολίγοι ήλπιζαν ότι αυτοδικαίως θα διανεμόταν η γη σ' αυτούς και θα γίνονταν ιδιοκτήτες.
- όμως: οι τούρκοι μπέηδες, αμέσως μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας στην Ελλάδα, άρχισαν να πωλούν τα τσιφλίκια τους σε Έλληνες κεφαλαιούχους και σε εξευτελιστικές τιμές.
- αυτά έγιναν πλέον αγροκτήματα Ελλήνων τσιφλικάδων

και

- σε συνδυασμό με την εφαρμογή του αστικού δικαίου της Ελλάδας, οι κολίγοι απαλλάσσονται από τα φεουδαρχικά δεσμά τους και μεταβάλλονται σε ελεύθερους γεωργούς, αλλά ακτήμονες

Κορνηλάκης, Αθ. (2021). *Ιστορική Αφήγηση και ιστορική αλήθεια - η σημασία των ιστορικών πηγών- Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα κατά τον 19^ο αιώνα και ως τις αρχές του 20^{ού}: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.), Τόμος II.*
Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης

Αποτέλεσμα: - η ζωή τους δυσκολεύει με την απόκτηση της ελευθερίας τους, γιατί τους αφαιρούνται από την πολιτική εξουσία δικαιώματα και προνόμια, που τους παρείχαν τα φεουδαρχικά θέσμια και δεν γίνεται διανομή γης σε αυτούς.

- ο γαιοκτήμονας, πλέον, για χρέη, έχει το δικαίωμα της κατάσχεσης σπόρων, ζώων και εργαλείων, τα οποία ανήκουν στον αγρότη.
- επίσης, απαιτεί ενοίκιο για το σπίτι που βρίσκεται εντός του τσιφλικιού και στο οποίο διαμένει ο αγρότης με την οικογένειά του, όπως, επίσης, και για τον βοσκότοπο που χρησιμοποιεί για το κοπάδι του.

Συμπέρασμα: δραματική η επιδείνωση της ζωής των αγροτών στη Θεσσαλία.

- **Τι συμβαίνει στα χρόνια που μεσολαβούν και τα οποία παραλείπονται, λόγω του χρονικού άλματος που γίνεται στην ιστορική αφήγηση:**
- Διάφορα μέτρα των κυβερνήσεων Τρικούπη επιδείνωσαν την κατάσταση των ακτημόνων (το τονίζω ακτημόνων) Θεσσαλών αγροτών, όπως:
- ο φόρος για την καλλιεργούμενη γη (φόρος της δεκάτης), που βάρυνε τους γαιοκτήμονες, αντικαταστάθηκε από τον φόρο για τα «αροτριώντα ζώα», τον οποίον πλήρωνε ο αγρότης, αφού δεν συνδεόταν με την ιδιοκτησία, αλλά με τον αριθμό των ζώων που χρησιμοποιούνταν.
- ο Τρικούπης πενταπλασίασε τον δασμό πάνω στα εισαγόμενα σιτηρά το 1884, αυξάνοντάς τον το 1892 κατά 1,60%, με σκοπό τον περιορισμό των εισαγωγών σιταριού και την υπερτίμηση με αυτόν τον τρόπο του εγχώριου, προκειμένου να διογκωθεί η έγγειος πρόσοδος των νέων τσιφλικάδων της Θεσσαλικής γης.
- κατάργηση του τελωνείου της Θεσσαλίας, για να διευκολυνθούν οι εποχικές μετακινήσεις της νομαδικής κτηνοτροφίας στις περιοχές των ελληνοτουρκικών συνόρων και, με τον τρόπο αυτό, δόθηκε η δυνατότητα στους τσιφλικάδες να αυξήσουν τα ενοίκια για την παραχώρηση εκτάσεων για βοσκή.

Συμπέρασμα: Λαμβάνοντας υπόψιν όλα αυτά, τα οποία και με τα κατάλληλα συνοδευτικά ιστορικά παραθέματα μπορούν να τεθούν στη διάθεση και στη μελέτη των μαθητών και μαθητριών, γίνεται φανερό ποιες υπήρξαν οι πραγματικές αιτίες της έντασης και του αναβρασμού στη Θεσσαλία, οι οποίες, τελικά, οδήγησαν και στην ψήφιση των νόμων του 1907.

Κορνηλάκης, Αθ. (2021). *Ιστορική Αφήγηση και ιστορική αλήθεια - η σημασία των ιστορικών πηγών- Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα κατά τον 19^ο αιώνα και ως τις αρχές του 20^{ου}*: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.), Τόμος II.
Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Πολύ σημαντική, λοιπόν, κρίνεται και η επιλογή των ιστορικών παραθεμάτων, για να ξεπερνιούνται αντικειμενικές δυσκολίες για την εμπέδωση της ιστορικής γνώσης και για την προσέγγιση της ιστορικής αλήθειας, που είναι ο κατεξοχήν στόχος της προσέγγισης του ιστορικού παρελθόντος.

Κορνηλάκης, Αθ. (2021). *Παραδείγματα τυπολογίας ερωτήσεων και επεξεργασίας τους με αξιοποίηση ιστορικών παραθεμάτων για την Ιστορία Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.), Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης*

Β. ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΤΥΠΟΛΟΓΙΑΣ ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ ΚΑΙ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑΣ ΤΟΥΣ ΜΕ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΠΑΡΑΘΕΜΑΤΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ Γ' ΤΑΞΗΣ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ

1^ο Παράδειγμα

- Λαμβάνοντας υπόψη τις ιστορικές σας γνώσεις και το περιεχόμενο των παρακάτω παραθεμάτων, να παρουσιάσετε τις **συνέπειες** της αγροτικής μεταρρύθμισης του 1871 στη γεωργία και στην εθνική οικονομία γενικότερα.

«Η γεωργία και η αγροτική μεταρρύθμιση του 1871

Η σημασία της αγροτικής αυτής μεταρρυθμίσεως εκτιμάται πληρέστερα, όταν συνειδητοποιηθεί το γεγονός ότι οι περισσότεροι Έλληνες χωρικοί της εποχής εκείνης αποκαταστάθηκαν ως ιδιοκτήτες στη γη που καλλιεργούσαν. Οι μικροί ιδιοκτήτες καλλιεργητές επιδόθηκαν, όπως ήταν φυσικό, στις πιο κερδοφόρες καλλιέργειες και ιδιαίτερα σε εκείνες που προορίζονταν για εξαγωγή. Μέσα σε διάστημα μιας τριετίας, το 40% και πλέον των καλλιεργούμενων εκτάσεων καλύπτονταν από φυτείες (σταφιδαμπελώνες, βαμβακοφυτείες, καπνοφυτείες κ.λπ.). Οι αγαθές για την οικονομία επιπτώσεις υπήρξαν άμεσες. Από τη μια πλευρά παρατηρήθηκε ραγδαία εισροή συναλλάγματος και από την άλλη τα έσοδα του Δημοσίου από τους τελωνειακούς δασμούς πολλαπλασιάστηκαν. Τα στοιχεία για τη σταφιδοπαραγωγή και εξαγωγή σταφίδας την περίοδο 1860-1878 είναι αποκαλυπτικά:

Καλλιεργούμενα στρέμματα	Παραγωγή σε λίτρα ενετικά	Εξαγωγή σε λίτρα ενετικά
1860	220.428	110.228.000
1870	221.164	114.700.000
1878	435.000	217.500.000

Κορνηλάκης, Αθ. (2021). *Παραδείγματα τυπολογίας ερωτήσεων και επεξεργασίας τους με αξιοποίηση ιστορικών παραθεμάτων για την Ιστορία Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.), Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης*

Η επέκταση όμως των φυτειοκαλλιεργειών επηρέασε αρνητικά την παραγωγή δημητριακών. Από την εποχή εκείνη σημειώνεται το χρόνιο έλλειψη της χώρας με συνεπακόλουθο τη δαπάνη τεράστιων συναλλαγματικών αποθεμάτων για εισαγωγές.

Παρά τις σημαντικές βελτιώσεις που σημειώθηκαν στον αγροτικό τομέα στη δεκαετία αυτή, η γεωργία θα συνεχίσει ακόμη για καιρό να υποφέρει από βασικές ελλείψεις: Η αγροτική δανειοδότηση παρέμεινε υποτυπώδης. Η εισαγωγή νεωτεριστικών μεθόδων καλλιέργειας, κυρίως με τη χρησιμοποίηση λιπασμάτων, δεν προχώρησε. Το ανύπαρκτο οδικό δίκτυο και η έλλειψη μεταφορικών μέσων στις περισσότερες περιφέρειες δεν επέτρεπε την εμπορία αγροτικών προϊόντων σε μεγάλη έκταση, με αποτέλεσμα ένα μεγάλο ποσοστό αγροτών να περιορίζεται σε καλλιέργειες που μόλις επαρκούν για τις βιοτικές ανάγκες των οικογενειών τους».

(*Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΓ', σελ. 310-311*)

Απάντηση με

Διαγραμματική παρουσίαση

Εισαγωγή

Εθνικές γαίες:

- από τα σημαντικότερα προβλήματα που κληροδότησε η οθωμανική κατοχή στο νεοελληνικό κράτος.
- περιήλθαν στην κυριότητα του ελληνικού κράτους «επαναστατικώ δικαίω».
- έκταση: υπολογίζεται ότι ανερχόταν σε 4.000.000 έως 5.000.000 στρέμματα.
- Η διανομή των εθνικών γαιών αποτελούσε γενική επιθυμία αλλά συναντούσε πολλά προβλήματα στην πράξη.

Κορνηλάκης, Αθ. (2021). *Παραδείγματα τυπολογίας ερωτήσεων και επεξεργασίας τους με αξιοποίηση ιστορικών παραθεμάτων για την Ιστορία Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.), Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης*

Ανάπτυξη κύριου Μέρους

- [ΣΧΟΛΙΟ: α. η μεταρρύθμιση 1870-71 ικανοποιούσε την τάση πολυτεμαχισμού της εθνικής γης
β. αποτέλεσε την εφαρμογή στην πράξη της πολιτικής επιλογής του ελληνικού κράτους, πριν ακόμα από την ανεξαρτησία του, να διανεμηθεί η εθνική γη σε μικρούς γεωργικούς κλήρους (αυτός ήταν ουσιαστικά και ο στόχος της εθνικοποίησής της ήδη από το 1828).]
- αγροτική μεταρρύθμιση 1871: αποτελούσε την οριστική αντιμετώπιση του προβλήματος της διανομής των γαιών που είχαν προκύψει από τον επαναστατικό αγώνα του 1821-1829.
- στόχος νομοθετημάτων:

  - α) εξασφάλιση ακτημόνων χωρικών
  - β) η εξασφάλιση από το κράτος, μέσω της εκποίησης, των μεγαλύτερων δυνατών εσόδων.

Συνέπειες:

» Μια πρώτη συνέπεια η επίτευξη του πρώτου στόχου (**ιστορικό παράθεμα**: το μεγαλύτερο μέρος των Ελλήνων χωρικών της εποχής εκείνης αποκαταστάθηκαν ως ιδιοκτήτες στη γη που καλλιεργούσαν).

Σχολικό βιβλίο: οι νομοθετικές ρυθμίσεις προέβλεπαν τα εξής: οι αγρότες μπορούσαν να αγοράσουν μέχρι **80** στρέμματα ξηρικών εδαφών και μέχρι **40** στρέμματα αρδευόμενων.

- 1870-1911: διανεμήθηκαν 2.650.000 στρέμματα με 370.000 παραχωρητήρια
- οι **δυνατότητες** των αγροτών για αγορά γης **περιορισμένες** - ο **πολυτεμαχισμός** μεγάλος.

» Οι μικροί καλλιεργητές επιδόθηκαν σε καλλιέργειες κερδοφόρες (φυτειοκαλλιέργειες), προορισμένες για εξαγωγή (**ιστορικό παράθεμα**)

Κορηλάκης, Αθ. (2021). *Παραδείγματα τυπολογίας ερωτήσεων και επεξεργασίας τους με αξιοποίηση ιστορικών παραθεμάτων για την Ιστορία Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.)*, Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης

Έτσι εξηγείται το γεγονός ότι (Βλ. Σχολικό βιβλίο: ο μέσος όρος έκτασης των εδαφών που χαρακτηρίζονταν φυτείες, μικρότερος σε σχέση με εκείνων που προορίζονταν για καλλιέργεια δημητριακών):

» **Σε μια τριετία οι φυτείες κάλυπταν το 40% των καλλιεργούμενων εκτάσεων.** (ιστορικό παράθεμα)

Σημασία επέκτασής τους

- Ιδιαίτερα σημαντικές για την ελληνική οικονομία, λαμβάνοντας υπόψη τα σχετικά στοιχεία με το εξωτερικό εμπόριο της χώρας, καθώς εκείνη την εποχή περισσότερο από τα 2/3 (σε αξία) του συνόλου των εξαγωγών ήταν γεωργικά προϊόντα με τη σταφίδα να πλησιάζει το 1/2 (σε αξία) των συνολικών εξαγωγών (σχολικό βιβλίο σελ. 18)

Έτσι:

- αυξήθηκε ραγδαία η εισροή ξένου συναλλάγματος
  - πολλαπλασιάστηκαν τα έσοδα του Δημοσίου από τους τελωνειακούς δασμούς
- (ιστορικό παράθεμα)

Επιβεβαίωση από στοιχεία Πίνακα:

Δεκαετία 1860 - 1870: οι σχετικές τιμές με την παραγωγή και εξαγωγή σταφίδας παραμένουν σταθερές

1878 (μετά τη μεταρρύθμιση): οι τιμές σχεδόν διπλασιάζονται.

» **Αρνητικές συνέπειες επέκτασης καλλιεργειών των φυτειών** → μείωση της παραγωγής δημητριακών (ιστορικό παράθεμα)

Τα δημητριακά βρίσκονται στην πρώτη θέση των εισαγωγών αγροτικών προϊόντων, ιδιαίτερα το σιτάρι λόγω μη κάλυψης επισιτιστικών αναγκών. (σχολικό βιβλίο σ.18).

→ δαπάνη τεράστιων συναλλαγματικών αποθεμάτων για εισαγωγές δημητριακών (ιστορικό παράθεμα)

→ χρόνιο έλλειμμα στην ελληνική οικονομία (ιστορικό παράθεμα)

Κορηλάκης, Αθ. (2021). *Παραδείγματα τυπολογίας ερωτήσεων και επεξεργασίας τους με αξιοποίηση ιστορικών παραθεμάτων για την Ιστορία Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.), Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης*

Συνολική αποτίμηση της μεταρρύθμισης 1870-1871 (ιστορικό παράθεμα)

- επέφερε σημαντικές βελτιώσεις στον αγροτικό τομέα

Αλλά, σημαντικά προβλήματα και ελλείψεις στον αγροτικό τομέα δεν λύθηκαν:

a) η αγροτική δανειοδότηση υποτυπώδης

β) οι καλλιεργητικές μέθοδοι παράμεναν αναχρονιστικές

γ) τα μεταφορικά μέσα πρωτόγονα

δ) το οδικό δίκτυο ανύπαρκτο

2^ο Παράδειγμα

Επεξεργασία ερωτημάτων με τη χρήση παραθεμάτων

Με βάση τις ιστορικές σας γνώσεις και αντλώντας στοιχεία από τα κείμενα και τον Πίνακα, που σας δίνονται παρακάτω, να αναφερθείτε:

α. στην εξέλιξη των ναυτικών κέντρων από τη δεκαετία 1821-1830 έως το 1870, (μονάδες 13)

β. στην περίπτωση της Σύρου και στους λόγους ανάπτυξής της κατά την ίδια περίοδο. (μονάδες 12)

(Μονάδες 25)

ΚΕΙΜΕΝΟ Α'

« [...] Στην διάρκεια της Επαναστάσεως είχε καταστραφή μεγάλο ποσοστό των πλοίων, αλλά ένας ισχυρός πυρήνας περισώθηκε. Αν και η Ύδρα και οι Σπέτσες είχαν χάσει αντίστοιχα τα 78% και 50% του εμπορικού τους ναυτικού, στο τέλος του αγώνα η πρώτη διέθετε ακόμη 100 πλοία συνολικής χωρητικότητας 10.240 τόννων και οι Σπέτσες είχαν 50 πλοία 10.324 τόννων, όλα από 30 τόννους και πάνω. Με την αποκατάσταση της ειρήνης ιδρύθηκαν νέα ναυπηγεία σε πολλά νησιά και λιμάνια η ναυπηγική έγινε μια από τις σημαντικότερες βιομηχανίες του νεοσύστατου κράτους. [...] »

Κορνηλάκης, Αθ. (2021). *Παραδείγματα τυπολογίας ερωτήσεων και επεξεργασίας τους με αξιοποίηση ιστορικών παραθεμάτων για την Ιστορία Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.), Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης*

Μετά την Επανάσταση, η Σύρος και αργότερα ο Πειραιάς έγιναν τα κύρια εμπορικά κέντρα με τα πιο δραστήρια ναυπηγεία. Από το 1827 μέχρι το 1834 ναυπηγήθηκαν στην Σύρο πάνω από 260 πλοία».

Το κείμενο αποδόθηκε στο μονοτονικό, διατηρήθηκε όμως η ορθογραφία του.

(Γ. Λεονταρίτης, *Ελληνική εμπορική ναυτιλία, Ε.Μ.Ν.Ε. Μνήμων, Αθήνα 1981, σ. 62-63).*

ΚΕΙΜΕΝΟ Β'

«Σε κύριο ναυτιλιακό κέντρο της δυτικής Ελλάδας αναδεικνύεται η μικρή κωμόπολη σφηνωμένη σε μια γωνιά των βόρειων ακτών του Κορινθιακού κόλπου, το Γαλαξίδι. Πραγματοποιώντας μια πραγματικά εντυπωσιακή οικονομική άνθηση, το Γαλαξίδι, μέσα σε μια τριακονταετία, μεταξύ 1840 και 1870, πενταπλασιάζει το στόλο του. Το 1870, τη χρονιά της κορύφωσής του, διαθέτει 320 μεγάλα ιστιοφόρα και σχεδόν προκαλεί την αδιαμφισβήτητη κυριαρχο του Αιγαίου, τη Σύρο, η οποία την ίδια χρονιά διαθέτει 700 ιστιοφόρα. Αποτελεί το κύριο ναυπηγικό κέντρο της δυτικής Ελλάδας και στηρίζει όλη του την ευημερία στην παραγωγή και εκμετάλλευση ιστιοφόρων.

ΠΙΝΑΚΑΣ: Ελληνικά ναυτικά κέντρα με ποντοπόρα φορτηγά ιστιοφόρα

	1840	1870
Γαλαξίδι	64	319
Σύρος	90	700
Σπέτσες	26	211
Ύδρα	24	119
Πειραιάς	1	49

(Τζελίνα Χαρλαύτη, «Ναυτιλία», στο Κ. Κωστής - Σ. Πετμεζάς (επιλ.), *Η Ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας τον 19^ο αιώνα, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006, σ. 438 και 437)*

Κορηλάκης, Αθ. (2021). *Παραδείγματα τυπολογίας ερωτήσεων και επεξεργασίας τους με αξιοποίηση ιστορικών παραθεμάτων για την Ιστορία Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.), Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης*

ΚΕΙΜΕΝΟ Γ'

«Το διαμετακομιστικό εμπόριο αποτέλεσε την πρώτιστη οικονομική δραστηριότητα στη Σύρο σε όλη την περίοδο της ακμής της. Σπουδαία συμμετοχή στο συνολικό εμπόριο της πόλης είχαν και οι εισαγωγές, οι οποίες σαφώς υπερτερούσαν σημαντικά των εξαγωγών που πραγματοποιούνταν από τους συριανούς εμπόρους.

Στην ουσία η Σύρος υπήρξε αφενός η αγορά διοχέτευσης των δυτικών και ανατολικών προϊόντων προς την Ανατολή και τη Δύση αντίστοιχα και αφετέρου ο τόπος εισόδου των εξωτερικών αγαθών προς την ελληνική ενδοχώρα. [...] Το εμπόρευμα που είχε παραγγελθεί από τον Ερμουπολίτη έμπορο ερχόταν στη Σύρο για να κατατεθεί στην αποθήκη διαμετακόμισης (*transit*).

Το ναυπηγείο της πόλης ήταν ένας από τους ζωτικότερους τομείς της τοπικής οικονομίας. Η πλούσια δραστηριότητά του οφείλεται στην παρουσία των ψαριανών και χίων ναυπηγών. [...] Στο πλευρό τους είχαν ένα πολυάριθμο εργατικό δυναμικό, το οποίο παρείχε ειδικευμένη εργασία. [...] Το συνολικά εργαζόμενο προσωπικό του ναυπηγείου ανέρχονταν σε πάνω από 1.000 άτομα. [...] Αν υπολογίσουμε ότι ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός της Ερμούπολης το 1850 ήταν 7.650 άτομα, τότε ο αριθμός των απασχολούμενων στο ναυπηγείο της πόλης υποδεικνύει τη μεγάλη σπουδαιότητα που είχαν οι ναυπηγικές εργασίες στη Σύρο. [...]»

(Β. Καρδάσης, «Η Σύρος σταυροδρόμι της Ανατολικής Μεσογείου», στο Γ.Β. Δερτιλής - Κ. Κωστής (επιμ.), *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας (18^{ος} - 20^{ος} αιώνας)*, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 1991, σ. 329, 325 και 332).

Κορνηλάκης, Αθ. (2021). *Ιστορική Αφήγηση και ιστορική αλήθεια - η σημασία των ιστορικών πηγών- Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα κατά τον 19^ο αιώνα και ως τις αρχές του 20^{ου}*: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.), Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης

Απαντήσεις με Διαγραμματική παρουσίαση

Εισαγωγή Σχολικό βιβλίο:

α) 18^{ος} αιώνας: σημαντική η πρόοδος της ελληνικής εμπορικής ναυτιλίας εξαιτίας κάποιων ευνοϊκών συνθηκών:

- έξοδος της Ρωσίας στη Μαύρη Θάλασσα → **ανάπτυξη εμπορίου** στα λιμάνια της περιοχής. **Συνθήκη Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774)**: τα χριστιανικά ελληνικά πλοία προστατεύονται από τη ρωσική ισχύ → **ραγδαία ανάπτυξη** των δραστηριοτήτων τους
- **Γαλλική Επανάσταση - Ναπολεόντιοι πόλεμοι**: ευνοήθηκε ιδιαίτερα η ελληνική ναυτιλία (η διάσπαση του ηπειρωτικού αποκλεισμού από το αγγλικό ναυτικό στα γαλλικά λιμάνια έφερνε τεράστια κέρδη)
- **η εξαφάνιση των γαλλικών πλοίων από την ανατολική Μεσόγειο δημιούργησε** κενά → εκμετάλλευσή τους από τους Έλληνες

Ανάπτυξη κύριου Μέρους

Σχολικό βιβλίο

- Ακολούθησαν δύσκολα χρόνια, αποκορύφωμα η δεκαετία **1821-1830** →
  - α. ο εμπορικός στόλος μετατράπηκε σε πολεμικό
  - β. οι δρόμοι του εμπορίου έκλεισαν
  - γ. τα παραδοσιακά ναυτικά κέντρα γνώρισαν παρακμή ή καταστροφή (Γαλαξίδι, Ψαρά)

Κορνηλάκης, Αθ. (2021). *Παραδείγματα τυπολογίας ερωτήσεων και επεξεργασίας τους με αξιοποίηση ιστορικών παραθεμάτων για την Ιστορία Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.), Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης*

---

1. Για το πρώτο ιστορικό παράθεμα

- κατά την Επανάσταση: σημαντικά ναυτικά κέντρα - Ύδρα, Σπέτσες- απώλεσαν το μεγαλύτερο μέρος του εμπορικού ναυτικού τους κατά 78% και 50% αντίστοιχα
- όμως: ισχυρός πυρήνας περισώθηκε · στο τέλος της Επανάστασης διέθεταν: η **Ύδρα** 100 πλοία συνολικής χωρητικότητας 10.240 τόνων και οι **Σπέτσες** 50 πλοία χωρητικότητας 10.324 τόνων, όλα από 30 τόνους και πάνω.

Μεταβατική παράγραφος

- Ιδιαίτερα σημαντική η ύπαρξη τόσων διαθέσιμων πλοίων για ένα νέο ξεκίνημα μετεπαναστατικά, αφού (σχολικό βιβλίο) → από την ακμάζουσα, κατά τα προεπαναστατικά χρόνια, ναυτιλία λίγα απέμειναν, όπως η προδιάθεση για τη θάλασσα και η γνώση των ναυτικών υποθέσεων.

Σχολικό βιβλίο και πρώτο παράθεμα:

- 19^{ος} αιώνας: η ελληνική ναυτιλία ακολούθησε ανοδική πορεία· αφετηρία, η ίδρυση νέων ναυπηγείων → η ναυπηγική εξελίχθηκε από τους σημαντικότερους βιομηχανικούς κλάδους

Σχολικό βιβλίο

- συνεχής η αύξηση αριθμού και χωρητικότητας των πλοίων

Ως εκ τούτου:

- 1840: η συνολική χωρητικότητα των πλοίων 100.000 περίπου
τόνοι → πίνακας: διέθεταν: Γαλαξίδι 64 πλοία, Σπέτσες 26, Ύδρα 24,
Πειραιάς 1, Σύρος (το σημαντικότερο ναυτιλιακό κέντρο) 90
- 1866: η χωρητικότητα των εμπορικών πλοίων ξεπερνούσε τους 300.000 τόνους
άρα σημαντική αύξηση του αριθμού των πλοίων → 1870: → Πίνακας: διέθεταν: Σπέτσες 211, Ύδρα 119, Πειραιάς 49

Κορνηλάκης, Αθ. (2021). *Παραδείγματα τυπολογίας ερωτήσεων και επεξεργασίας τους με αξιοποίηση ιστορικών παραθεμάτων για την Ιστορία Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.), Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης*

---

2. Για το δεύτερο ιστορικό παράθεμα

Γαλαξίδι: - Θα αναδειχθεί σε κύριο ναυτιλιακό κέντρο της δυτικής Ελλάδας

- πενταπλασιάζει τον εμπορικό του στόλο σε σχέση με το 1840 →

διαθέτει 320 μεγάλα ιστιοφόρα (319 σύμφωνα με τον **Πίνακα**)

- στηρίζει την ευημερία του στην παραγωγή – εκμετάλλευση

Ιστιοφόρων

- αμφισβητεί την κυριαρχο του Αιγαίου, Σύρο (διαθέτει 700

ιστιοφόρα πλοία)

Σχολικό βιβλίο

- η ανάπτυξη της εμπορικής ναυτιλίας δεν ήταν αυτονόητη

- έντονες οι αυξομειώσεις στην περίοδο αντικατάστασης των

ιστιοφόρων από τα ατμόπλοια

- ενισχυτικά μέτρα: κατασκευή λιμανιών, δημιουργία συστήματος

φάρων → κατέστησαν ασφαλέστερη τη ναυσιπλοΐα

β) Σχολικό βιβλίο:

- στο ανεξάρτητο ελληνικό κράτος αναδείχτηκαν νέα ναυτικά κέντρα στη θέση των παλαιών

- το σημαντικότερο η **Σύρος**: δέχθηκε κατά την Επανάσταση κύματα προσφύγων κυρίως από τη Χίο

Κορηλάκης, Αθ. (2021). *Παραδείγματα τυπολογίας ερωτήσεων και επεξεργασίας τους με αξιοποίηση ιστορικών παραθεμάτων για την Ιστορία Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.), Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης*

-λόγοι ανάδειξης της: α. η στρατηγική θέση του νησιού στο κέντρο

του Αιγαίου

β. η δυναμική παρουσία και δραστηριότητα

των ελληνικών παροικιών στα εμπορικά

κέντρα της ευρύτερης περιοχής

1. Για το πρώτο ιστορικό παράθεμα

- μετά την Επανάσταση: η Σύρος και αργότερα ο Πειραιάς, έγιναν τα κύρια εμπορικά-ναυτικά κέντρα με τα πιο δραστήρια ναυπηγεία
- 1827-1834: ναυπηγήθηκαν στο νησί πάνω από 260 πλοία
- **Πίνακας:** το 1840 διέθετε 90 φορτηγά ιστιοφόρα, το 1870 700, δηλαδή τον μεγαλύτερο εμπορικό στόλο της χώρας

2. Για το τρίτο ιστορικό παράθεμα

- λόγοι ανάδειξης της Σύρου σε σπουδαίο ναυτικό κέντρο:

α. η ύπαρξη ναυπηγείου (από τους ζωτικότερους τομείς της οικονομίας του νησιού)

β. η παρουσία έμπειρων με γνώσεις ναυπηγικής τέχνης Ψαριανών

και Χίων προσφύγων ενίσχυε τη δραστηριότητά του

γ. η ύπαρξη ειδικού και πολυάριθμου εργατικού δυναμικού (πάνω

από 1.000 άτομα οι εξειδικευμένοι εργάτες του ναυπηγείου, όταν

ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός της Ερμούπολης το 1850 ήταν 7.650 άτομα

→ οι εργαζόμενοι στο ναυπηγείο: το 15% του ενεργού πληθυσμού της)

Κορηλάκης, Αθ. (2021). *Παραδείγματα τυπολογίας ερωτήσεων και επεξεργασίας τους με αξιοποίηση ιστορικών παραθεμάτων για την Ιστορία Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.), Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης*

δ. η ανάπτυξη του διαμετακομιστικού εμπορίου (πρώτιστη οικονομική δραστηριότητα στο νησί, την περίοδο που ήταν το πρώτο ναυτικό κέντρο της χώρας, προτού υποσκελιστεί από τον Πειραιά)

- σημαντική συμμετοχή στο συνολικό εμπόριο οι εισαγωγές
- η Σύρος, λόγω Θέσης αποτέλεσε την αγορά υποδοχής και διοχέτευσης προϊόντων δυτικής ή ανατολικής προέλευσης προς Ανατολή ή Δύση αντίστοιχα, αλλά και τόπο εισόδου προϊόντων του εξωτερικού προς την ελληνική ενδοχώρα.

3^ο Παράδειγμα

- Αντλώντας στοιχεία από τα παρακάτω κείμενα και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις: **α)** να παρουσιάσετε τις απόψεις που διατυπώθηκαν σχετικά με την υλοποίηση του οράματος της «Μεγάλης Ιδέας» (μονάδες 10) και
- β)** να παρουσιάσετε τις επιλογές του «βενιζελισμού» αναφορικά με τις επιδιώξεις και τον εκσυγχρονισμό του κράτους (μονάδες 15)

ΚΕΙΜΕΝΟ Α

«Σχεδόν όλοι οι Έλληνες συμφωνούσαν μ' αυτό το όραμα, η μόνη διαφορά ήταν το πώς θα το πραγματώσουν. [...] Οι στρατευμένοι υποστηρικτές της Μεγάλης Ιδέας έλεγαν ότι οι αναγνωρισμένες αδυναμίες του βασιλείου της Ελλάδας (φτώχεια, οπισθοδρομικότητα κ.λπ.) οφειλόταν στο γεγονός και μόνον ότι οι πιο παραγωγικές περιοχές του ελληνικού κόσμου βρίσκονταν έξω από τα σύνορα του βασιλείου. Εάν το ιδεώδες της «Μεγάλης Ιδέας» μπορούσε να πραγματωθεί, τότε οι προφανείς αδυναμίες θα εξαλείφονταν αμέσως. Οι πιο συντηρητικοί υποστηρικτές της «Μεγάλης Ιδέας» από την άλλη

Κορνηλάκης, Αθ. (2021). *Παραδείγματα τυπολογίας ερωτήσεων και επεξεργασίας τους με αξιοποίηση ιστορικών παραθεμάτων για την Ιστορία Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.)*, Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης

υποστήριζαν ότι δεν ήταν φρόνιμο να υποτιμάται η δύναμη που διατηρούσε η Οθωμανική Αυτοκρατορία [...]. Η υιοθέτηση μιας περιπετειώδους εξωτερικής πολιτικής προτού στερεωθεί του κυρίως ελληνικό κράτος, όσον αφορά τις οικονομικές και στρατιωτικές του δυνατότητες, θα μπορούσε να οδηγήσει μόνο στην καταστροφή».

(Richard Clogg, *Σύντομη Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας, Ε' Έκδοση, Καρδαμίτσας 1999, σ. 171*)

ΚΕΙΜΕΝΟ Β'

«[...] Η ανεπανάληπτη δυναμική του Βενιζελισμού πηγάζει από έναν εξίσου ανεπανάληπτο συνδυασμό εθνικισμού και αστικού εκσυγχρονισμού, σε αδιάσπαστη και διαλεκτική ενότητα. Από την πρώτη στιγμή ο εκσυγχρονισμός τέθηκε στην υπηρεσία της εθνικής ολοκλήρωσης. Με τη σειρά της, η εθνική ολοκλήρωση υπηρέτησε τον εκσυγχρονισμό μέχρι το τέλος, προσφέροντας την αναντικατάστατη πολιτική και ιδεολογική του νομιμοποίηση. [...] Αν πρέπει κανείς να διακρίνει δύο φάσεις, ίσης περίπου διάρκειας, είναι επειδή το περιεχόμενο της εθνικής ολοκλήρωσης άλλαξε αναγκαστικά και ριζικά μετά την Καταστροφή του 1922. [...] Έτσι, κατά την πρώτη ηρωική περίοδο του Βενιζελισμού (1910-1920), ο αστικός εκσυγχρονισμός συναρθρώθηκε με τον αλυτρωτισμό, με ιδεολογικό επιστέγασμα τη Μεγάλη Ιδέα. Κατά τη δεύτερη περίοδο (1922-1932), ο αστικός εκσυγχρονισμός συναρθρώθηκε με την οικοδόμηση ενιαίου εθνικού κράτους [...]».

(Γ. Μαυρογορδάτος, «Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός» στο Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός, επψ. Γ. Μαυρογορδάτος - Χ. Χατζηιωσήφ, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1992, σ. 10)

Κορνηλάκης, Αθ. (2021). *Παραδείγματα τυπολογίας ερωτήσεων και επεξεργασίας τους με αξιοποίηση ιστορικών παραθεμάτων για την Ιστορία Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.)*, Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης

Απαντήσεις με Διαγραμματική παρουσίαση

1. Για το πρώτο ιστορικό παράθεμα

Εισαγωγή

α) - Η Ελλάδα, δεκαετίες μετά την ανεξαρτησία της, έμοιαζε περισσότερο με την Ανατολή παρά με τη Δύση, αφού απουσίαζαν τα ισχυρά κέντρα ανάπτυξής της → (Αιτίες: έλλειψη πρώτων υλών και πλεονάζοντος ειδικευμένου - φθηνού εργατικού δυναμικού, ισχνή συσσώρευση κεφαλαίου, περιορισμένη εσωτερική αγορά)

- **Αντίθετα:** Εκτός Ελλάδας υπήρχαν ισχυρά κέντρα ελληνισμού (πνευματικά, οικονομικά, παραγωγικά) - Έλληνες, ελληνικά κεφάλαια και πλούτος αναπτύσσονταν σε όλη τη λεκάνη της ανατολικής Μεσογείου. Γι' αυτούς τους Έλληνες, η μικρή, φτωχή και στάσιμη Ελλάδα δεν είχε κανένα οικονομικό ενδιαφέρον για δεκαετίες.

Ανάπτυξη κύριου Μέρους

- **Γι' αυτό**, αυτή η πρόοδος του ελληνισμού εκτός συνόρων βασάνιζε το μικρό ελληνικό βασίλειο από τα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας του και **ενίσχυε** την ιδέα ότι το υπάρχον κράτος ήταν μία ημιτελής κατασκευή, τα θεμέλια για κάτι μεγαλύτερο.

- «Μεγάλη Ιδέα»:
  - α.** εκπορεύτηκε από την παραπάνω αντίληψη
  - β.** αποτέλεσε κεντρική παράμετρο τόσο της εσωτερικής όσο και της εξωτερικής πολιτικής του ελληνικού κράτους έως το 1922
  - γ.** δημιουργούσε προσδοκίες για ολοκλήρωση του εθνικού οράματος
  - δ.** προϋπέθετε σημαντική διεύρυνση των εθνικών συνόρων

Κορηλάκης, Αθ. (2021). *Παραδείγματα τυπολογίας ερωτήσεων και επεξεργασίας τους με αξιοποίηση ιστορικών παραθεμάτων για την Ιστορία Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.)*, Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης

1. Για το πρώτο ιστορικό παράθεμα (R. Clogg)

- καθολική η αποδοχή της Μεγάλης Ιδέας (διαφοροποιήσεις μόνο στο πεδίο των μεθόδων εφαρμογής και υλοποίησης)

- δύο απόψεις

πρώτη άποψη: περισσότερο ενθουσιώδης· προέτασσε την ανάγκη **άμεσης υλοποίησής της**, γιατί,

κατά τους θιασώτες της, οι δομικές ανεπάρκειες της ελληνικής οικονομίας οφείλονταν στο ότι οι πλουσιότερες και παραγωγικότερες περιοχές του ελλαδικού χώρου βρίσκονταν εκτός ελληνικού κράτους

τρόπος υλοποίησης: συνεχής ανάληψη πολεμικών πρωτοβουλιών για την ταχύτερη, κατά το δυνατόν, επέκταση των εθνικών συνόρων

δεύτερη άποψη: περισσότερο συγκρατημένη·

γιατί με δεδομένη την ισχύ της Οθωμανικής αυτοκρατορίας ήταν πιθανό το ενδεχόμενο μιας εθνικής καταστροφής, γι' αυτό

τρόπος υλοποίησης: σταθεροποίηση του υπάρχοντος ελληνικού κράτους μέσα από τη μέγιστη ανάπτυξη των οικονομικών και στρατιωτικών του δυνατοτήτων, προτού αναληφθούν οι όποιες επιθετικές ενέργειες.

β) Σχολικό βιβλίο

- **βενιζελισμός:** νέα πολιτική αντίληψη - εμφανίστηκε την περίοδο **1910-1922**
- στον οικονομικό τομέα θεωρούσε το ελληνικό κράτος μοχλό **έκφρασης** και **ανάπτυξης** του ελληνισμού
- επιδίωξη: η ενσωμάτωση του εκτός συνόρων ελληνισμού για την επίτευξη της ενιαίας εθνικής και κρατικής υπόστασης

Κορνηλάκης, Αθ. (2021). *Παραδείγματα τυπολογίας ερωτήσεων και επεξεργασίας τους με αξιοποίηση ιστορικών παραθεμάτων για την Ιστορία Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.), Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης*

- προϋποθέσεις: α) Θεσμικός εκσυγχρονισμός (για κράτος αξιόπιστο και αποτελεσματικό)
- β) προσήλωση στην ιδέα ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων του έθνους

2. Για το δεύτερο ιστορικό παράθεμα

- ο βενιζελισμός συνίσταται στη διαλεκτική σύζευξη αστικού εκσυγχρονισμού και εθνικής ολοκλήρωσης (οι δύο στόχοι λειτουργούν συμπληρωματικά) δηλαδή
- η διαμόρφωση σύγχρονου και ανεπτυγμένου **αστικού κράτους**, αναγκαία προϋπόθεση για την εκπλήρωση της **εθνικής ολοκλήρωσης**
- **Έτσι:** το αίτημα του αστικού εκσυγχρονισμού -συνδεδεμένο με τους διαχρονικούς πόθους του έθνους- θα γινόταν ευκολότερα αποδεκτό και από τα συντηρητικά στρώματα της ελληνικής κοινωνίας
- δύο οι διακριτές φάσεις του βενιζελισμού (ανάλογα με το περιεχόμενο του στόχου της εθνικής ολοκλήρωσης)
- **Α'** φάση: ο βενιζελισμός **συνυφασμένος** με το αλυτρωτικό όραμα της Μεγάλης Ιδέας

Σχολικό βιβλίο:

Ο Βενιζέλος:

- δεν ήταν μόνος στη διαδικασία διαμόρφωσης και υλοποίησης των νέων επιλογών
- συσπείρωσε μία **αστική ελληνική τάξη** που πλούτιζε σε όλη τη λεκάνη της ανατολικής Μεσογείου, **επειδή**:

Κορηλάκης, Αθ. (2021). *Παραδείγματα τυπολογίας ερωτήσεων και επεξεργασίας τους με αξιοποίηση ιστορικών παραθεμάτων για την Ιστορία Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.), Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης*

- α. φιλοδοξούσε να κυριαρχήσει πολιτικά εκεί όπου άπλωνε την οικονομική δράση της,**
- β. ο πλούτος της μπορούσε να διασφαλιστεί μόνο μέσα από τη δημιουργία ενός ισχυρού εθνικού κέντρου (για διασφάλιση του πλούτου τους και για την προστασία των συμφερόντων των πολιτών του)**

- ευνοϊκοί παράγοντες υλοποίησης του βενιζελισμού:

- α. η αισθητή παρουσία εθνικιστικών κινημάτων στη Βαλκανική καθιστούσε επιτακτικό αίτημα την υλοποίηση του βενιζελισμού με έρεισμα τη Μεγάλη Ιδέα και τις προϋποθέσεις της δηλ. τον εκσυγχρονισμό του κράτους και**
- β. οι πλεονασματικοί προϋπολογισμοί, κατά τα χρόνια της προσπάθειας υλοποίησής του, παρά τις αυξημένες στρατιωτικές δαπάνες.**

B' φάση: περίοδος 1922-1932

2. Για το δεύτερο ιστορικό παράθεμα

- Μετά τη Μικρασιατική καταστροφή και την ανταλλαγή των πληθυσμών ξεκινά η δεύτερη φάση του βενιζελισμού που διαρκεί έως το 1932.

- Περιεχόμενο του στόχου της εθνικής ολοκλήρωσης:

προσαρμόζεται στην προσπάθεια οικοδόμησης ενιαίου εθνικού κράτους

- α. μέσα από την ενσωμάτωση των Νέων Χωρών (που αποκτήθηκαν κατά τους βαλκανικούς πολέμους)**
- β. κυρίως, μέσα από την ενσωμάτωση των εκατοντάδων χιλιάδων προσφύγων που κατέφτασαν στην Ελλάδα την περίοδο αυτή.**

Κορνηλάκης, Αθ. (2021). *Παραδείγματα τυπολογίας ερωτήσεων και επεξεργασίας τους με αξιοποίηση ιστορικών παραθεμάτων για την Ιστορία Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.), Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης*

4^ο Παράδειγμα

Επεξεργασία ερωτημάτων με χρήση παραθεμάτων

Αντλώντας στοιχεία από τα παρακάτω κείμενα και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις: **α)** να παρουσιάσετε τις απόψεις που διατυπώθηκαν σχετικά με την υλοποίηση του οράματος της «Μεγάλης Ιδέας» (μονάδες 10) και **β)** να παρουσιάσετε τις επιλογές του «βενιζελισμού» αναφορικά με τις επιδιώξεις και τον εκσυγχρονισμό του κράτους (μονάδες 15)

ΚΕΙΜΕΝΟ Α

Σχεδόν όλοι οι Έλληνες συμφωνούσαν μ' αυτό το όραμα, η μόνη διαφορά ήταν το πώς θα το πραγματώσουν. [...] Οι στρατευμένοι υποστηρικτές της Μεγάλης Ιδέας έλεγαν ότι οι αναγνωρισμένες αδυναμίες του βασιλείου της Ελλάδας (φτώχεια, οπισθοδρομικότητα κ.λπ.) οφειλόταν στο γεγονός και μόνον ότι οι πιο

παραγωγικές περιοχές του ελληνικού κόσμου βρίσκονταν έξω από τα σύνορα του βασιλείου. Εάν το ιδεώδες της «Μεγάλης Ιδέας» μπορούσε να πραγματωθεί, τότε οι προφανείς αδυναμίες θα εξαλείφονταν αμέσως. Οι πιο συντηρητικοί υποστηρικτές της «Μεγάλης Ιδέας» από την άλλη υποστήριζαν ότι δεν ήταν φρόνιμο να υποτιμάται η δύναμη που διατηρούσε η Οθωμανική Αυτοκρατορία [...]. Η υιοθέτηση μιας περιπετειώδους εξωτερικής πολιτικής προτού στερεωθεί του κυρίως ελληνικό κράτος, όσον αφορά τις οικονομικές και στρατιωτικές του δυνατότητες, θα μπορούσε να οδηγήσει μόνο στην καταστροφή.

(Richard Clogg, *Σύντομη Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας, Ε' Έκδοση, Καρδαμίτσας 1999, σ. 171*)

ΚΕΙΜΕΝΟ Β

[...] Η ανεπανάληπτη δυναμική του Βενιζελισμού πηγάζει από έναν εξίσου ανεπανάληπτο συνδυασμό εθνικισμού και αστικού εκσυγχρονισμού, σε αδιάσπαστη και διαλεκτική ενότητα. Από την πρώτη στιγμή ο εκσυγχρονισμός τέθηκε στην υπηρεσία της εθνικής ολοκλήρωσης. Με τη σειρά της, η εθνική ολοκλήρωση υπηρέτησε τον εκσυγχρονισμό μέχρι το τέλος, προσφέροντας την αναντικατάστατη πολιτική και ιδεολογική του νομιμοποίηση. [...] Αν πρέπει κανείς να διακρίνει δύο φάσεις, ίσης περίπου διάρκειας, είναι επειδή το περιεχόμενο της εθνικής ολοκλήρωσης άλλαξε αναγκαστικά και ριζικά μετά την Καταστροφή του 1922. [...] Έτσι, κατά την πρώτη ηρωική περίοδο του Βενιζελισμού (1910-1920), ο αστικός εκσυγχρονισμός συναρθρώθηκε με τον αλυτρωτισμό, με ιδεολογικό επιστέγασμα τη Μεγάλη Ιδέα. Κατά τη δεύτερη περίοδο (1922-1932), ο αστικός εκσυγχρονισμός συναρθρώθηκε με την οικοδόμηση ενιαίου εθνικού κράτους [...].

(Γ. Μαυρογορδάτος, «Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός» στο Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός, επψ. Γ. Μαυρογορδάτος - Χ. Χατζηιωσήφ, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1992, σ. 10)

Απάντηση

Διαγραμματική παρουσίαση

Εισαγωγή

- α) - Η Ελλάδα δεκαετίες μετά την ανεξαρτησία της έμοιαζε περισσότερο με την Ανατολή παρά με τη Δύση αφού απουσίαζαν τα ισχυρά κέντρα ανάπτυξής της → (Αιτίες: έλλειψη πρώτων υλών και πλεονάζοντος ειδικευμένου - φθηνού εργατικού δυναμικού, ισχνή συσσώρευση κεφαλαίου, περιορισμένη εσωτερική αγορά)

- **Αντίθετα:** Εκτός Ελλάδας υπήρχαν ισχυρά κέντρα ελληνισμού (πνευματικά, οικονομικά, παραγωγικά) - Έλληνες, ελληνικά κεφάλαια και πλούτος αναπτύσσονταν σε όλη τη λεκάνη της ανατολικής Μεσογείου. Γι' αυτούς τους Έλληνες η μικρή, φτωχή και στάσιμη Ελλάδα δεν είχε κανένα οικονομικό ενδιαφέρον για δεκαετίες.

Ανάπτυξη κύριου Μέρους

- Γι' αυτό, αυτή η πρόοδος του ελληνισμού εκτός συνόρων βασάνιζε το μικρό ελληνικό βασίλειο από τα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας του και ενίσχυε την ιδέα ότι το υπάρχον κράτος ήταν μία ημιτελής κατασκευή, τα θεμέλια για κάτι μεγαλύτερο.
- «Μεγάλη Ιδέα»:
  - α. εκπορεύτηκε από την παραπάνω αντίληψη
  - β. αποτέλεσε κεντρική παράμετρο τόσο της εσωτερικής όσο και της εξωτερικής πολιτικής του ελληνικού κράτους έως το 1922
  - γ. δημιουργούσε προσδοκίες για ολοκλήρωση του εθνικού οράματος
  - δ. προϋπέθετε σημαντική διεύρυνση των εθνικών συνόρων

Πρώτο ιστορικό παράθεμα (R. Clogg)

- καθολική η αποδοχή της Μεγάλης Ιδέας (διαφοροποιήσεις μόνο στο πεδίο των μεθόδων εφαρμογής και υλοποίησης)
- **δύο απόψεις**

Κορνηλάκης, Αθ. (2021). *Παραδείγματα τυπολογίας ερωτήσεων και επεξεργασίας τους με αξιοποίηση ιστορικών παραθεμάτων για την Ιστορία Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.), Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης*

πρώτη άποψη: περισσότερο ενθουσιώδης· προέτασσε την ανάγκη άμεσης υλοποίησής της, γιατί

κατά τους θιασώτες της οι δομικές ανεπάρκειες της ελληνικής οικονομίας οφείλονταν στο ότι οι πλουσιότερες και παραγωγικότερες περιοχές του ελλαδικού χώρου βρίσκονταν εκτός ελληνικού κράτους

τρόπος υλοποίησης: συνεχής ανάληψη πολεμικών πρωτοβουλιών για την ταχύτερη κατά το δυνατόν επέκταση των εθνικών συνόρων

δεύτερη άποψη: περισσότερο συγκρατημένη· γιατί

με δεδομένη την ισχύ της Οθωμανικής αυτοκρατορίας ήταν πιθανό το ενδεχόμενο μιας εθνικής καταστροφής γι' αυτό

τρόπος υλοποίησης: σταθεροποίηση του υπάρχοντος ελληνικού κράτους μέσα από τη μέγιστη ανάπτυξη των οικονομικών και στρατιωτικών του δυνατοτήτων, προτού αναληφθούν οι όποιες επιθετικές ενέργειες.

β) Σχολικό βιβλίο

- **Βενιζελισμός:** νέα πολιτική αντίληψη - εμφανίστηκε την περίοδο **1910-1922**
- στον οικονομικό τομέα θεωρούσε το ελληνικό κράτος μοχλό **έκφρασης** και **ανάπτυξης** του Ελληνισμού
- **επιδίωξη:** η ενσωμάτωση του εκτός συνόρων Ελληνισμού για την επίτευξη της ενιαίας εθνικής και κρατικής υπόστασης
- **προϋποθέσεις:** α) Θεσμικός εκσυγχρονισμός (για κράτος αξιόπιστο και αποτελεσματικό)

β) προσήλωση στην ιδέα ανάπτυξης
των παραγωγικών δυνάμεων του έθνους

Δεύτερο ιστορικό παράθεμα

- ο βενιζελισμός συνίσταται στη **διαλεκτική σύζευξη αστικού εκσυγχρονισμού** και **εθνικής ολοκλήρωσης** (οι δύο στόχοι λειτουργούν **συμπληρωματικά**) δηλαδή
- η διαμόρφωση σύγχρονου και ανεπτυγμένου **αστικού κράτους**, αναγκαία προϋπόθεση για την εκπλήρωση της **εθνικής ολοκλήρωσης**
- **Έτσι: το αίτημα του αστικού εκσυγχρονισμού** -συνδεδεμένο με τους διαχρονικούς πόθους του έθνους- **θα γινόταν ευκολότερα αποδεκτό** και από τα συντηρητικά στρώματα της ελληνικής κοινωνίας
- **δύο οι διακριτές φάσεις** του βενιζελισμού (**ανάλογα με το περιεχόμενο** του στόχου της **εθνικής ολοκλήρωσης**)
- **Α΄ φάση:** ο βενιζελισμός **συνυφασμένος** με το αλυτρωτικό όραμα της Μεγάλης
Ιδέας

Σχολικό βιβλίο

- ο Βενιζέλος δεν ήταν μόνος στη διαδικασία **διαμόρφωσης** και **υλοποίησης** των νέων επιλογών
- **συσπείρωσε** μία **αστική ελληνική τάξη** που πλούτιζε σε όλη τη λεκάνη της ανατολικής Μεσογείου **επειδή**
  - α. φιλοδοξούσε να **κυριαρχήσει πολιτικά** εκεί όπου άπλωνε την οικονομική δράση της,
  - β. ο πλούτος της μπορούσε να διασφαλιστεί μόνο μέσα από τη δημιουργία ενός **ισχυρού εθνικού κέντρου** (για **διασφάλιση** του πλούτου τους και την **προστασία** των συμφερόντων των πολιτών του)

Κορνηλάκης, Αθ. (2021). *Παραδείγματα τυπολογίας ερωτήσεων και επεξεργασίας τους με αξιοποίηση ιστορικών παραθεμάτων για την Ιστορία Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.), Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης*

- ευνοϊκοί παράγοντες υλοποίησης του βενιζελισμού

- α. η αισθητή παρουσία εθνικιστικών κινημάτων στη Βαλκανική καθιστούσε επιτακτικό αίτημα την υλοποίηση του βενιζελισμού με έρεισμα την Μεγάλη Ιδέα και τις προϋποθέσεις της δηλ. τον εκσυγχρονισμό του κράτους**
- β. οι πλεονασματικοί προϋπολογισμοί τα χρόνια της προσπάθειας υλοποίησής του, παρά τις αυξημένες στρατιωτικές δαπάνες.**

Β' φάση: περίοδος 1922-1932

Δεύτερο ιστορικό παράθεμα

- Μετά τη Μικρασιατική καταστροφή και την ανταλλαγή των πληθυσμών ξεκινά η δεύτερη φάση του βενιζελισμού που διαρκεί έως το 1932.**
- Περιεχόμενο του στόχου της εθνικής ολοκλήρωσης:**

προσαρμόζεται στην προσπάθεια οικοδόμησης ενιαίου εθνικού κράτους

- α. μέσα από την ενσωμάτωση των Νέων Χωρών (που αποκτήθηκαν κατά τους βαλκανικούς πολέμους)**
- β. κυρίως, μέσα από την ενσωμάτωση των εκατοντάδων χιλιάδων προσφύγων που κατέφτασαν στην Ελλάδα την περίοδο αυτή.**

Κορηλάκης, Αθ. (2021). *Παραδείγματα τυπολογίας ερωτήσεων και επεξεργασίας τους με αξιοποίηση ιστορικών παραθεμάτων για την Ιστορία Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.)*, Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης

5^ο Παράδειγμα

Επεξεργασία παραθέματος

-Μελετώντας τα στοιχεία που περιλαμβάνει ο Πίνακας σε συνδυασμό με τις πληροφορίες του παραθέματος και λαμβάνοντας υπόψη τις σχετικές πληροφορίες του σχολικού βιβλίου, να παρακολουθήσετε την πορεία ανάπτυξης της ελληνικής βιομηχανίας στο χρονικό διάστημα στο οποίο αναφέρονται τα στοιχεία και να καταγράψετε τα συμπεράσματά σας.

ΠΙΝΑΚΑΣ

Ανάπτυξης της βιομηχανίας					
Αριθμός βιομηχανιών	Αριθμός εργατών	Ιπποδύναμη	Αξία των εγκαταστάσεων	Αξία της παραγωγής (εκατομ.)	
1867	22	7.300	300	-	-
1889	(145)	-	8.568	-	-
1917	2.213	35.500	70.000	200	200
1920	2.905	59.120	110.000	220	-

(Κ. Τσουκαλά, Εξάρτηση και Αναπαραγωγή, σ. 260)

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΑΡΑΘΕΜΑ

Η εμφάνιση νέων βιομηχανιών στην περίοδο 1864-1890 έχει ερμηνευθεί ως απόδειξη μιας σοβαρής πρώτης εκβιομηχάνισης και ως ένδειξη του καπιταλιστικού μετασχηματισμού της ελληνικής κοινωνίας. Πρόκειται για παρερμηνεία. Μεταξύ 1867-1889 παρατηρείται αναμφιβόλως μια εντυπωσιακή αύξηση από 22 εργοστάσια σε 145, που αντιστοιχεί σε 600% περίπου. Με την ίδια αριθμητική λογική, αν χρησιμοποιηθούν ως βάση τα τρία ή τέσσερα εργοστάσια του 1830, η αύξηση ως το 1889 φτάνει στο αξιοθαύμαστο ποσοστό του 4.000%. Είναι φανερό ότι ποσοστά αυτού του είδους είναι παραπλανητικά, γιατί βασίζονται σε ένα σημείο εκκίνησης που

Κορνηλάκης, Αθ. (2021). *Παραδείγματα τυπολογίας ερωτήσεων και επεξεργασίας τους με αξιοποίηση ιστορικών παραθεμάτων για την Ιστορία Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.)*, Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης

βρίσκεται πολύ κοντά στο μηδέν.

..... Θα ήταν λάθος επίσης, να μη ληφθεί υπόψη, πέρα από το ποσοτικό στοιχείο, και η διάρθρωση της αύξησης στον αριθμό των εργοστασίων. Μεταξύ 1875 και

1889, π.χ., παρατηρείται μια αύξηση από 95 σε 145 εργοστάσια. Άλλα από τις 50 νέες μονάδες, οι 44 ήταν αλευρόμυλοι και οι 4 ελαιοτριβεία. Επιπλέον οι περισσότερες εξυπηρετούσαν τη σιτοπαραγωγή της Θεσσαλίας και της Άρτας και πολλές «προσαρτήθηκαν» στην Ελλάδα μαζί με τις επαρχίες αυτές, το 1880. Επομένως η αύξηση δε δείχνει εκβιομηχάνιση: απλώς κατοπτρίζει την εδαφική επέκταση της χώρας και την αντίστοιχη αύξηση του πληθυσμού. Η εικόνα μεταβάλλεται άρδην κατά τις δεκαετίες 1910 και 1920. Πράγματι, η εγκατεστημένη ιπποδύναμη αυξάνεται από τους 5.500 ίππους το 1893 σε 60.000 το 1920 και 230.000 το 1929. Ο αριθμός των εργοστασίων αυξάνεται από τα 208 εργοστάσια του 1893 ή τα 335 του 1909 σε 2.905 μονάδες το 1920. Τόσο ο αριθμός των εργοστασίων, επομένως, όσο και η ολική ιπποδύναμη δείχνουν ότι η «απογείωση» της ελληνικής βιομηχανίας έγινε όχι πριν, αλλά μετά το 1909 και ιδίως μετά το 1920.

Η μεταβολή αυτή δεν είναι μόνο ποσοτική, είναι και ποιοτική. Γιατί μετά το 1920 έχουν δημιουργηθεί και πολλά εργοστάσια με αυξημένη εργατική δύναμη. Από την άλλη πλευρά οι ποιοτικές αυτές μεταβολές δεν πρέπει να οδηγήσουν και σε αντίθετες εκτιμήσεις, εξίσου ακραίες. Πρόκειται για μια βιομηχανία που, παρά τη νεότητα και την αιφνίδια ακμή της, δεν μπορεί και πάλι να συγκριθεί με τους δυτικούς ανταγωνιστές της.

**(Γ. Δερτιλή, Κοινωνικός Μετασχηματισμός και Στρατιωτική Επέμβαση
1880-1909, σ. 89-91)**

Κορνηλάκης, Αθ. (2021). *Παραδείγματα τυπολογίας ερωτήσεων και επεξεργασίας τους με αξιοποίηση ιστορικών παραθεμάτων για την Ιστορία Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.), Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης*

Απάντηση

Διαγραμματική παρουσίαση

Προκαταρκτικά: - Πίνακας → δίνει ποσοτικά δεδομένα για τον αριθμό εργοστασίων και των εργατών που απασχολούσαν, καθώς και για την ιπποδύναμή τους (δηλαδή την ισχύ του μηχανολογικού εξοπλισμού τους). Ενδεικτικός για την εξέλιξη της βιομηχανίας στην Ελλάδα.

Εισαγωγή

- **εμφάνιση βιομηχανικών μονάδων:** πρώτες δεκαετίες ανεξαρτησίας με αποσπασματικό, ευκαιριακό ίσως τρόπο
- **αποσκοπούσαν:** στην εξυπηρέτηση τοπικών αναγκών
- **σχετίζονταν:** με την επεξεργασία αγροτικών προϊόντων
(αποτελούσαν εξέλιξη των παραδοσιακών αλευρομύλων, ελαιοτριβείων, βυρσοδεψείων, κλωστηρίων)
- **δεν αποτέλεσαν την αφετηρία** για τη δημιουργία σύνθετων βιομηχανικών συγκροτημάτων παρέμειναν στάσιμες και περιορισμένες ως προς τα οικονομικά τους μεγέθη.

Αιτίες: α. η μικρή έκταση εγχώριας αγοράς

β. η πίεση εισαγόμενων προϊόντων

γ. η έλλειψη πολυάριθμου, ειδικευμένου, φθηνού εργατικού δυναμικού.

Ανάπτυξη κύριου Μέρους

- Πίνακας

1867-1889: εντυπωσιακή αύξηση των βιομηχανιών (από 22 σε 145)

Αλλά: με βάση όχι μόνο τα ποσοτικά στοιχεία, αλλά και την ποιοτική τους διάσταση, η αύξηση αυτή στην ουσία δεν δηλώνει πραγματική εκβιομηχάνιση της χώρας.

Κορηλάκης, Αθ. (2021). *Παραδείγματα τυπολογίας ερωτήσεων και επεξεργασίας τους με αξιοποίηση ιστορικών παραθεμάτων για την Ιστορία Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.), Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης*

- Ιστορικό παράθεμα

Στοιχεία τεκμηρίωσης παραπάνω άποψης

α) 1867-1889: σε απόλυτους όρους ο ρυθμός βιομηχανικής ανάπτυξης **ταχύτατος** (μέσα σε 22 χρόνια τα εργοστάσια περίπου **επταπλασιάστηκαν**), **αλλά** τα μεγέθη βασίζονται σε σημείο εκκίνησης κοντά στο μηδέν (σχεδόν ανύπαρκτη η βιομηχανία στην Ελλάδα του 1870)

β) 1875-1889: εμφανίστηκαν **50** νέες μονάδες, **αλλά** ήταν κατά συντριπτική πλειοψηφία **αλευρόμυλοι** και **ελαιοτριβεία**

γ) οι περισσότερες βιομηχανικές μονάδες εξυπηρετούσαν τη σιτοπαραγωγή

Θεσσαλίας και Άρτας - «προσαρτήθηκαν» στην Ελλάδα μαζί μ' αυτές τις επαρχίες → **το γεγονός αντικατοπτρίζει όχι εκβιομηχάνιση, αλλά εδαφική επέκταση και πληθυσμιακή αύξηση.**

- Σχολικό βιβλίο

» η προσπάθεια που ξεκίνησε το 1870 δεν εξελίχθηκε με ικανοποιητικό βαθμό, γιατί γρήγορα έχασε τη δυναμική της και οι σχετικές δραστηριότητες επέστρεψαν στην ύφεση και στασιμότητα

» μεταβολή των όρων, κατά τέλη **19^ο** και κυρίως αρχές **20^ο αιώνα**, όταν:

α. δημιουργείται βιομηχανικό δυναμικό σταθερό, πολυδιάστατο

β. ενισχύονται οι τάσεις για ανάπτυξη βαριάς βιομηχανίας (μεταλλουργία, ναυπηγική, τσιμεντοβιομηχανία)

Κορνηλάκης, Αθ. (2021). *Παραδείγματα τυπολογίας ερωτήσεων και επεξεργασίας τους με αξιοποίηση ιστορικών παραθεμάτων για την Ιστορία Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.)*, Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης

>> Όμως , η βιομηχανία υπέφερε:

- a. από την έλλειψη κεφαλαίων
- β. από τη διασπορά υπαρχόντων κεφαλαίων σε πλήθος δραστηριοτήτων
- γ. από την περιορισμένη εδαφικά και πληθυσμιακά βάση οικονομικής εξάπλωσης
- δ. από την έλλειψη πρώτων υλών – εργατικών χεριών
- ε. από την έλλειψη γενικής – τεχνικής παιδείας

>> οι εδαφικές προσαρτήσεις του 19^{ου} αι. (Επτάνησα 1864 και Θεσσαλία - Άρτα το 1881) δεν άλλαξαν τις παραπάνω περιοριστικές συνθήκες

>> αλλαγή δεδομένων μετά το 1912-1913 (ενσωμάτωση μεγάλων εκτάσεων και πληθυσμών)

Ιστορικό παράθεμα

- η «απογείωση» της ελληνικής βιομηχανίας συντελείται **μετά το 1909** και ιδίως **μετά το 1920** → **ποσοτική** (τα 208 εργοστάσια του 1893 έγιναν 335 το 1909 και 2.905 το 1920) αλλά και **ποιοτική** μεταβολή (αυξήθηκε η ιπποδύναμή τους → από τους 5.500 ίππους το 1893 αυξάνεται σε 60.000 το 1920 και σε 230.000 το 1929)
- **όμως**, η ελληνική βιομηχανία δεν μπορεί να συγκριθεί με τους ανταγωνιστές της στη Δυτική Ευρώπη, αφού:
  - a. τα περισσότερα **εργοστάσια** είναι **μικρού μεγέθους**
  - β. λειτουργούν με **τεχνολογία χαμηλής ποιότητας**

Κορνηλάκης, Αθ. (2021). *Παραδείγματα τυπολογίας ερωτήσεων και επεξεργασίας τους με αξιοποίηση ιστορικών παραθεμάτων για την Ιστορία Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.), Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης*

Συμπερασματικά

Σχολικό Βιβλίο

- λόγω των χρόνιων αδυναμιών της η ελληνική βιομηχανία δεν μπόρεσε να αναδειχθεί σε κινητήρια δύναμη της ελληνικής οικονομίας
- αδύναμη να αντέξει τον εξωτερικό ανταγωνισμό. Επομένως:
  - α. παρέμενε προσηλωμένη σε δευτερεύουσες δραστηριότητες
  - β. αναζητούσε τη σωτηρία της στην κρατική παρέμβαση με δασμολογικά ή άλλα μέτρα ενίσχυσης.

6^ο Παράδειγμα

Επεξεργασία ερωτημάτων με αξιοποίηση ιστορικών παραθεμάτων

Με βάση τις ιστορικές σας γνώσεις και αντλώντας στοιχεία από τα κείμενα που σας δίνονται, να απαντήσετε στα ακόλουθα ερωτήματα: α. Ποια ήταν η κατάσταση των υποδομών του ελληνικού κράτους κατά την περίοδο 1830-1870; (μονάδες 10)

β. Ποιοι παράγοντες και ποιο πολιτικό πρόγραμμα προώθησαν την ανάπτυξη του οδικού δικτύου στα τέλη του 19^{ου} - αρχές 20^{ου} αιώνα;

(μονάδες 13)

γ. Ποιοι παράγοντες λειτούργησαν αναστατικά την ίδια περίοδο στην υλοποίηση του προγράμματος αυτού;

(μονάδες 2)

Κορνηλάκης, Αθ. (2021). *Παραδείγματα τυπολογίας ερωτήσεων και επεξεργασίας τους με αξιοποίηση ιστορικών παραθεμάτων για την Ιστορία Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.)*, Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης

ΚΕΙΜΕΝΟ Α
ΟΔΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ, 1830-1912

Έτος	Χιλιόμετρα Δικτύου
1830	13
1852	164
1862	242
1867	398
1872	502
1882	1.122
1892	3.289
1912	4.637

(Γ. Δερτιλής, *Ιστορία του Ελληνικού κράτους 1830-1920*, τόμος Β', 3^η έκδοση. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» 2005, σ. 675)

ΚΕΙΜΕΝΟ Β

«...Μεγάλη προτεραιότητα του Τρικούπη - και ίσως ο τομέας όπου η πολιτική του στέφθηκε με τη μεγαλύτερη επιτυχία - ήταν τα δημόσια έργα. Στον τομέα αυτό η επιτάχυνση της κατασκευής της τεχνοοικονομικής υποδομής υπήρξε εντυπωσιακή.

Το πρώτο μέλημα του Τρικούπη ήταν η ανάπτυξη της συγκοινωνίας. [...] Το κόστος και οι δυσκολίες της μεταφοράς εμπόδιζαν την ανάπτυξη της εσωτερικής αγοράς. Σε εποχή καλής εσοδείας τα δημητριακά σάπιζαν στην Τρίπολη, ενώ στο Ναύπλιο γίνονταν εισαγωγές. Στη Λειβαδιά το 1857 τα σιτάρια χαρίζονταν, την ώρα που στην Αθήνα η τιμή τους έφθανε τις 6 δραχμές το κιλό.

Κορνηλάκης, Αθ. (2021). *Παραδείγματα τυπολογίας ερωτήσεων και επεξεργασίας τους με αξιοποίηση ιστορικών παραθεμάτων για την Ιστορία Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.), Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης*

Γύρω στα 1880 τα τούβλα που έφτιαχναν στο Μαραθώνα κόστιζαν 16 δραχμές η χιλιάδα. Για να φθάσουν ως την Αθήνα χρειάζονταν ταξίδι οκτώ ωρών, και η τιμή τους ανέβαινε στις 60 δραχμές. Ακόμα και το 1887 οι διαφορές στη λιανική πώληση των ειδών διατροφής ποίκιλλαν σημαντικά από περιοχή σε περιοχή. [...] Η ανάπτυξη του εσωτερικού οδικού δικτύου ήταν λοιπόν προϋπόθεση της αναπτύξεως τόσο του εμπορίου, όσο και των παραγωγικών δυνάμεων...».

(*Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΔ'. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών 2000, σσ. 50-51)

ΚΕΙΜΕΝΟ Γ

«...Ως τον προχωρημένο 19^ο αιώνα, οι ελληνικοί δρόμοι δεν παίζουν παρά μόνο περιορισμένο οικονομικό ρόλο. Αρχικά αντιπροσωπεύουν οδούς διείσδυσης, και μόνον προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα ταυτίζονται με αγωγούς επικοινωνίας. Άλλα η υλοποίηση του δικτύου είναι μάλλον αποτέλεσμα μιας πολιτικής που επιδιώκει να υποκινήσει την οικονομική ανάπτυξη, ενώ η ελληνική κοινωνική δομή μοιάζει να αλλάζει με πολύ αργούς ρυθμούς.

Ασφαλώς η πολιτική της ανάπτυξης των μέσων επικοινωνίας, που προσπαθεί να εφαρμόσει ο Χ. Τρικούπης [...], έδωσε απτά αποτελέσματα στο τομέα της οδοποιίας. Οι δεκαετίες του 1870 και του 1880, όταν εμφανίζονται οι πρώτες απτές ενδείξεις αλλαγών στην ελληνική οικονομία, είναι βέβαιο ότι υποβάλλουν, σε ένα πνεύμα εκσυγχρονιστικό, όπως ήταν το πνεύμα του Τρικούπη, την ιδέα ότι η επικείμενη υλική πρόοδος είναι άμεση συνάρτηση της ανάπτυξης των συγκοινωνιών».

(Μαρία Συναρέλλη, *Δρόμοι και λημάνια στην Ελλάδα 1830-1880*. Αθήνα: Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ 1989, σ. 105)

Κορνηλάκης, Αθ. (2021). *Παραδείγματα τυπολογίας ερωτήσεων και επεξεργασίας τους με αξιοποίηση ιστορικών παραθεμάτων για την Ιστορία Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.), Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης*

Διαγραμματική παρουσίαση

a) - 1830: οι υποδομές του ελληνικού κράτους πρωτόγονες

(γέφυρες, αμαξιτοί δρόμοι, λιμάνια, υδραγωγεία, δημόσια κτίρια είτε ήταν ανύπαρκτα, είτε σε κακή κατάσταση)

- απόλυτα φυσικό να στραφεί το ενδιαφέρον της διοίκησης προς την κατασκευή των απαραίτητων έργων

- προθέσεις πολύ καλές, αλλά:

- προσέκρουαν στις αντίξοες συνθήκες· ειδικότερα στην αδυναμία εξασφάλισης των αναγκαίων οικονομικών πόρων

- **επιπλέον**, το ελληνικό κράτος ξεκίνησε με ένα βαρύ δημοσιονομικό φορτίο (εξυπηρέτηση δανείων του Αγώνα και δανείων για την κρατική του συγκρότηση)

- **τέλος**, η έλλειψη ιδιωτικού ενδιαφέροντος ήταν δεδομένη (όχι κερδοφόρες οι επενδύσεις σε υποδομές)

Οπότε:

- το κράτος προσπάθησε να ξεπεράσει τις δυσκολίες με τις δικές του δυνάμεις

με αποτέλεσμα: μέχρι τη δεκαετία 1870 η δραστηριότητά του ήταν **υποτονική**,

αφού: a. έλειπαν τα χρήματα

β. υιοθετήθηκαν μη δημοφιλείς μέθοδοι

Πρώτο ιστορικό παράθεμα (Πίνακας)

- αδιάψευστος μάρτυρας των παραπάνω διαπιστώσεων **καθώς**

το 1830 (α' έτος ανεξαρτησίας) το οδικό δίκτυο περιλάμβανε 13

χιλιόμετρα και τα επόμενα χρόνια εμφανίζει σταδιακή, αλλά όχι

Κορνηλάκης, Αθ. (2021). *Παραδείγματα τυπολογίας ερωτήσεων και επεξεργασίας τους με αξιοποίηση ιστορικών παραθεμάτων για την Ιστορία Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.), Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης*

εντυπωσιακή αύξηση μέχρι το 1872. έτσι: το 1852 164 χλμ. ,

το 1862 242 χλμ. , το 1867 398 χλμ. , το 1872 502 χλμ.

Μετάβαση

Ένα τέτοιο οδικό δίκτυο συνιστούσε αρνητικό παράγοντα για την ανάπτυξη της οικονομίας και της εσωτερικής αγοράς, **καθώς**:

Δεύτερο ιστορικό παράθεμα

- η απουσία ουσιαστικά συγκοινωνιών κατά τον 19^ο αιώνα, παρεμπόδιζε την εμπορική δραστηριότητα στη χώρα.
- επιβεβαίωση του παραπάνω αποτελεί το μεγάλο κόστος στις μεταφορές αγροτικών αγαθών ή προϊόντων του δευτερογενούς τομέα.

αποτέλεσμα: καθήλωση της οικονομίας σε μόνιμη υπανάπτυξη

παραδείγματα: - στην Τρίπολη τα δημητριακά σάπιζαν· στο γειτονικό

Ναύπλιο, λόγω έλλειψης οδικού δικτύου, εισάγονταν

- 1857: στη Λιβαδειά τα σιτάρια αφθονούσαν· στην Αθήνα

η διάθεσή τους έφθανε τις 6 δρχ. το κιλό

- η μεταφορά τούβλων από τον Μαραθώνα στην Αθήνα,

σε τόσο κοντινή απόσταση, εκτόξευε την τιμή τους από

16 δρχ. τη χιλιάδα στον Μαραθώνα, στις 60 δρχ. στην

Αθήνα

- μέχρι και τη δεκαετία του 1880 (1887) το ίδιο ίσχυε και για τα είδη διατροφής

Κορνηλάκης, Αθ. (2021). *Παραδείγματα τυπολογίας ερωτήσεων και επεξεργασίας τους με αξιοποίηση ιστορικών παραθεμάτων για την Ιστορία Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.), Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης*

Τρίτο ιστορικό παράθεμα

- **γι' αυτό:** οι όποιοι δρόμοι υπήρχαν ήταν απλώς «οδοί διείσδυσης», όχι «αγωγοί επικοινωνίας» υπό την έννοια της αμφίπλευρης διακίνησης αγαθών και ανθρώπων ανά την επικράτεια
- σύμφωνα και με τον Πίνακα: οι δρόμοι μέχρι και τη δεκαετία του 1870 παίζουν περιορισμένο οικονομικό ρόλο.

β)

Σχολικό βιβλίο

- τέλος 19^{ου} αιώνα - αρχές 20^{ου}: η πύκνωση του οδικού δικτύου στην πρώτη θέση των τοπικών και εθνικών προτεραιοτήτων
- ευνοϊκοί παράγοντες:
  - a. η οικονομική ανάπτυξη
  - β. οι ταχύτεροι ρυθμοί αστικοποίησης
  - γ. η δημιουργία των κεντρικών σιδηροδρομικών αξόνων
  - δ. η ανάπτυξη του εσωτερικού εμπορίου
- η αύξηση αποτυπώνεται - στον Πίνακα - εντυπωσιακή → από 502 χλμ. το 1872 στα 1.122 χλμ. το 1882, 3.289 χλμ. το 1892 και 4.637 το 1912
- η σπουδαία μεταβολή ήταν κατά βάση έργο των κυβερνήσεων Τρικούπη από το 1875 είχε παρουσιάσει συστηματικό πρόγραμμα εκσυγχρονισμού της χώρας, θέτοντας ως προτεραιότητα (**δεύτερο ιστορικό παράθεμα**) την επιτάχυνση κατασκευής της τεχνοοικονομικής υποδομής και πρώτο μέλημά του την ανάπτυξη της συγκοινωνίας και αυτό, γιατί

Κορηλάκης, Αθ. (2021). *Παραδείγματα τυπολογίας ερωτήσεων και επεξεργασίας τους με αξιοποίηση ιστορικών παραθεμάτων για την Ιστορία Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.), Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης*

κύριο μέλημα ήταν η τόνωση του εσωτερικού εμπορίου με την ενίσχυση του οδικού άξονα, ώστε να επιτευχθεί:

→ α. η οικονομική ανάπτυξη

β. η γρήγορη αλλαγή του κοινωνικού τοπίου στη χώρα

- Έτσι: η εκσυγχρονιστική πολιτική Τρικούπη (τρίτο ιστορικό παράθεμα) κατέστη μοχλός οικονομικής ανάπτυξης σε συνθήκες αργών διαδικασιών αλλαγής των δομών οργάνωσης του κράτους

κοινή παραδοχή και στα δύο παραθέματα: η ανάπτυξη των συγκοινωνιών,

το εφαλτήριο για την οικονομία, το εμπόριο, τον εκσυγχρονισμό.

γ)

Σχολικό βιβλίο

α. το μεγάλο κόστος κατασκευής δρόμων σε ορεινά εδάφη

β. ο «ανταγωνισμός» των θαλάσσιων μεταφορών (κυριαρχούσαν σε πολύ μεγάλο τμήμα της χώρας)

Β' ΜΕΡΟΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

**«ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΚΑΙ ΣΧΕΤΙΚΑ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ-
 ΣΩΜΑ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ
 ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΟΜΑΔΑΣ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ
 ΣΠΟΥΔΩΝ (Ο.Π.Α.Σ.) Γ' ΤΑΞΗΣ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
 ΓΙΑ ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ-ΔΙΑΚΕΙΜΕΝΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ»**

<<Το καράβι της Ιστορίας...>>
 (Χειροποίητη κατασκευή Εμμανουήλ Ψαρουδάκη,
 εκπαιδευτικού, κλάδου ΠΕ86, ΓΕ.Λ. Νέας Αλικαρνασσού Ηρακλείου)

Συγγραφή:
Ειρήνη Αϊλαμάκη, Φιλόλογος Γενικού Λυκείου Σητείας

Αιλαμάκη, Ειρ. (2021). *Ιστορικά γεγονότα και σχετικά λογοτεχνικά κείμενα: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α.Σ.)*, Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

«...Ο ρόλος ενός σχολικού βιβλίου είναι δύσκολος και, συχνά, άχαρος. Όσο κι αν μοχθήσουν οι συγγραφείς του, όσο καλά κι αν το παρουσιάσουν και το σχολιάσουν εκείνοι/-ες που θα αναλάβουν τη διδασκαλία του, το βιβλίο αυτού του είδους δεν παύει να συνδέεται με την εξεταστική διαδικασία, που δεν είναι η πιο ευχάριστη εμπειρία των μαθητευομένων εφήβων. Το σχολικό βιβλίο γίνεται, συχνά, αντιπαθές, ιδιαίτερα όταν ο ρόλος του είναι η καταγραφή εξεταστικής ύλης.

Η παραπάνω διαπίστωση επαυξάνεται, όταν το θέμα δεν προσφέρεται για απομνημόνευση. Δεν είναι δηλ. μια στρωτή αφήγηση, μια ιστορία, περιγραφική καταστάσεων και πράξεων, που εκτυλίσσεται γραμμικά, προοδευτικά. Στους χώρους της κοινωνικής και οικονομικής ιστορίας οι έννοιες είναι σχετικές και οι περιγραφές παράλληλες.

Για να αντιληφθούμε τις προόδους, τις τομές, τις σταθερές μιας κοινωνικής και οικονομικής πραγματικότητας, χρειάζεται πολλές φορές να βαδίσουμε σε διαδρομές επάλληλες, να εξετάσουμε την ίδια χρονική συγκυρία και από άλλες πλευρές, να επανέλθουμε στα βήματά μας και να ξαναρχίσουμε, πολλές φορές, θέτοντας διαφορετικά ερωτήματα κάθε φορά. Για εμάς, η διαδικασία αυτή μπορεί να φαίνεται σωστή και επιθυμητή, καθώς αποκαλύπτει το βάθος των καταστάσεων που υπάρχουν και λειτουργούν κάτω από τα αμέσως αντιληπτά ιστορικά γεγονότα.

Για τα παιδιά, όμως, που το εξεταστικό σύστημα σπρώχνει στην απομνημόνευση, η διαδικασία αυτή-ίσως- αποτελεί μια πρόσθετη δοκιμασία.

Καλό είναι να μην ξεχνάμε τα παραπάνω. Θα μας βοηθήσουν να διδάξουμε το βιβλίο με τον τρόπο που του πρέπει. Δε γίνεται να παρουσιάσουμε οικονομική και κοινωνική ιστορία με τρόπο άκαμπτο, απόλυτο, πιεστικό. Ο καλύτερος τρόπος είναι η μεθοδική αποκάλυψη της σφαιρικής εικόνας, η σύγκριση, ο τονισμός της σχετικότητας των στοιχείων».

Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας Γ' Ενιαίου Λυκείου-Θεωρητική Κατεύθυνση. Βιβλίο Καθηγητή (2012). Ι.Τ.Υ.Ε.-«Διόφαντος», σ.7.

Σ' αυτό το πλαίσιο ένας τρόπος δημιουργικής προσέγγισης των γεγονότων είναι η ανάγνωση και ο σχολιασμός λογοτεχνικών κειμένων που σχετίζονται άμεσα με την ιστορική αφήγηση. Για παράδειγμα η Μικρασιατική καταστροφή και ο ξεριζωμός χιλιάδων Ελλήνων, ο οποίος ακολούθησε, αποτυπώθηκαν σε πολλά βιβλία της Νέας Ελληνικής Λογοτεχνίας.

Για την εξυπηρέτηση των συναδέλφων παρατίθενται ολόκληρα τα λογοτεχνικά κείμενα ανά Ενότητες ιστορικών γεγονότων και Θεμάτων με τις αντίστοιχες βιβλιογραφικές αναφορές.

Αιλαμάκη, Ειρ. (2021). Ιστορικά γεγονότα και σχετικά λογοτεχνικά κείμενα: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α.Σ.), Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης

A. Οι οικονομικές εξελίξεις κατά τον 20^ο αιώνα (Το αγροτικό ζήτημα: Τα τσιφλίκια της Θεσσαλίας)

Οι δύσκολες συνθήκες ζωής και εργασίας των εργατών (των κολίγων) του Θεσσαλικού κάμπου αναδεικνύονται μέσα από τα παρακάτω λογοτεχνικά κείμενα:

- 1) Ανδρέα Καρκαβίτσα, Τα τυφλοπόντικα
- 2) Μ. Καραγάτση, Το Μπουρίνι

Η κατάσταση των αγροτών στη Θεσσαλία

Ενώ και κατά το Βυζαντινόν δίκαιον και κατά τα επί της Τουρκοκρατίας αναπτυχθέντα έθιμα ο ιδιοκτήτης τότε μόνον δικαιούται να εκδιώξῃ του κτήματος τον κολλήγαν όταν επί αρισμένον χρόνον δεν εκπληρώσει ούτε τας υποχρεώσεις του, οι τσιφλικιούχοι της Θεσσαλίας εκβιάζοντες τους κολλήγους και τη συμπράξει δυστυχώς και των ελληνικών δικαστηρίων κατώρθωσαν να υποβιβάσωσι την σχέσιν του κολλήγα, ήπις είχε χαρακτήρα εμπραγμάτου δικαιώματος, εις μίσθωσιν, συμφώνως προς την οποίαν κατά το τέλος εκάστου γεωργικού έτους, δικαιούται ο ιδιοκτήτης να εξώσῃ του κτήματός του τους γεωργικούς έτους, δικαιούται οι τσιφλικιούχοι της Θεσσαλίας να καλλιεργούμενα κτήματα κατέστη αβιβαία, όπερ συνετέλεσε μόνον εις το να απογοητεύσῃ τους κολλήγας, να αμβλύνη ἐπ περισσότερον το υπέρ βελπώσεως της καλλιεργείας ενδιαφέρον των, να κατασήσῃ αυτούς περισσότερον υποχειρίους εις την απλησίαν και την εκμετάλλευσιν των τσιφλικιούχων και των επιστατών των. Εάν δε εις πάντα ταύτα προσθέσῃτε την αδιαφορίαν, την οποίαν κατά κανόνα δεικνύουν αναφορικώς εις την γεωργίαν και τους κολλήγας οι μακράν των κτημάτων ζώντες και εις απλήστους και αμαθείς επιστάτας εμπιστευόμενοι αυτά τσιφλικιούχοι της Θεσσαλίας θα έχητε πλήρη εικόνα των απίων της κακοδαιμονίας της Θεσσαλίας.

Αλ. Παπαναστασίου, Λόγος στην Β' Αναθεωρητική Βουλή (1911).
από τον τόμο Αλ. Παπαναστασίου, Μελέτες, Λόγοι, Αρθρα, σ. 99
[Πηγή: Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη Γ' Λυκείου, τεύχος Γ', σ. 33]

Θερισμός

(Πηγή: Φωτόδεντρο-Διαδραστικά σχολικά βιβλία: Ιστορία Ο.Π.Α.Σ. Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/pdf/8547/2536/22-0163-02_Themata-Neοellinikis-Istoriias_G-Lykeiou-AnthrSp_Vivlio-Mathiti/, σ. 44, ανακτήθηκε 22-8-2021)

Βλ. και Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας Γ' Ενιαίου Λυκείου-Θεωρητική Κατεύθυνση (2012). Ι.Τ.Υ.Ε.-«Διόφαντος», σ. 43

Ανδρέας Καρκαβίτσας

Τα τυφλοπόντικα

ΟΤΑΝ Ο ΚΑΡΚΑΒΙΤΣΑΣ έγραψε το διήγημα αυτό (0892) η εκμετάλλευση της θεσσαλικής γης γινόταν από τους τσιφλικάδες. Ο ιδιοκτήτης για να ελέγχει όπου γινόταν μέσα στο τσιφλίκι του διέθετε ολόκληρη ιεραρχία υπαλλήλων, που την αποτελούσαν ο επιστάτης, ο αρχιφύλακας, ο αγροφύλακας κτλ. Για την καλλιέργεια των κτημάτων χρησιμοποιούσε γεωργούς (κολίγους) που, σύμφωνα με τα έθιμα και τις συμφωνίες, ήταν υποχρεωμένοι να του δίνουν ορισμένη ποσότητα από τα προϊόντα. Μια εικόνα από τη ζωή αυτών των ανθρώπων δίνει και το διήγημα που ακολουθεύει:

Αμ' που λες, έκαμα και χω γιωργός*· είπε απότομα ο αγωγιάτης μου, εκεί που κατεβαίναμε από το Κισερλί στη Λάρισα. Μα σ' αφήνει, μαθές, ο Θεός να πας μπροστά!

- Γιατί, τον ρώτησα με απορία.
- Γιατί έτσι· να γιατί! Τι τα ήθελε τα τυφλοπόντικα, δε μου λες; Καλά τ' ἀλλα, αμ' τα τυφλοπόντικα;
- Ποια τυφλοπόντικα;
- Αι-χου!... δεν είσαι ντόπιος, λέω; ρώτησε με θυμό.
- Όχι.
- Αμ' για τούτο. Δεν ξέρεις το λοιπόν εσύ τα κακά, που έχουμε μεις οι καμπίσιοι! Είναι, λέει, πλούσιος ο κάμπος. Πλούσιος είναι, μα ποιος τον χαιρεταί; Ακούσε και λογάριασε: Πρώτος θεός σε μας είναι ο αφέντης· δεύτερος ο επιστάτης, ο μπιστεμένος τ' αφεντός σε όλα, στο δώσει και στο πάρει. Έπειτα έρχεται ο αρχιφύλακας, που στέκεται ολοχρονίς απάνω από το κεφάλι σου και δεν μπορείς ούτε να βίξεις. Βάλε έπειτα τους

αγροφύλακες, βάλε και τα ζα. Ακόμη βάλε τα όρνια, που κλέφτουν το σπόρο πριν καλοκάτσει στη γη, και τις ακρίδες, που τ' αφήνουν θερισμένο κι αθέριστο. Τώρα θα σου έλεγα να βάλεις τον γιωργό, αν δεν είχαμε τα τυφλοπόντικα, που καλύτερους θεριστάδες δεν είδα ποτέ μου. Ίδια θερίζουν, ίδια τα βάζουν στις αποθήκες τους. Και τι αποθήκεις! Βαθιά λαγούμια, που δε φοβάνται το διαβολότερο κλέφτη να τα βρει.

- Κι έρχονται κάθε χρόνο;
- Αμ' αν έρχονταν κάθε χρόνο, θα βλεπεις ζωντανούς ανθρώπους στη Θεσσαλία; Μια φορά ήρθαν στη ζήση μου και να, από γιωργό αγωγιάτη με κάνανε. Μωρέ χρόνια και κείνα! Ανατριχίλα με πιάνει σαν τα θυμυθώ.

Ήμουνα που λες γιωργός στο Τατάρι, στου Οσμάναγα το χωριό. Άπονος ήταν ο αγάς, μα πλούσιο το χώμα του. Και στη χειρότερη χρονιά το ένα δέκα θα έδινε. Έρχεται, αφέντη μ', το Εξιντατρία. Να τη μια χρονιά το κάμα μέσα στου Μαγιού τις δροσούλες· στρωσίδι χάμου τα σπαρτά. Να την άλλη τα όρνια σύγγεφο στον ουρανό· μπροστά πήγαινε η σπορά, πίσω κείνα τ' άθεα! Σπόρο έριχνες και σπόρο δεν ήβρεσκες. Από τα ίδια σου τα χέρια τον άρπαζαν! Να έπειτα οι ακρίδες! μας τέλεψαν. Τρία χρόνια πέρασαν κι είπαμε το ψωμί ψωμάκι. Ο αγάς μάς έδινε άχερο, ο αγάς σιτάρι. Τι σιτάρι; Την ήρα μας έδινε για σιτάρι!

– Και την τρώγατε;

– Τι να κάνουμε; Ή αρρώστια ρωτάς; Το αίμα πήγαινε ποτάμι! Θέρος* έπεσε σε ανθρώπους και σε ζα. Μου θέρισε και μένα δυο παιδιά. Αμ' ποιος λογιάζει* τα παιδιά; Όλοι τα ζα μας κλαίγαμε, που ήταν η μοναχή κυβέρνια μας*! Σαν έχεις ζα, και παιδιά έχεις· αμ' σαν χάσεις τα ζα, έχασες και τα παιδιά σου. Τι θα τους δώκεις να φάνε;

Ωστόσο ήρθε το Εξινταέξι κι ανασάναμε. Η χρονιά καλή· ο Απρίλης ολόδροσος· τα χωράφια μεστωμένα. Κάτι ακρίδες φανίκανε στο Νεμπεγλέρ· να σου και τ' αγιοπούλια* από πίσω. Ξέρεις, για μας τ' αγιοπούλια είναι σαν το Τόξο, που προμπνάει την καλοσύνη του καιρού. Προμπνούν και κείνα ευτυχισμένη χρονιά στο καθετί· στα σπαρτά και στα μποστάνια, στα ζωντανά και στα κλίματα. Μα στην αρχή του Μαγιού κάτι άρχισε να ψιφιλίζεται*. – Μωρέ, μίλα καλά· τυφλοπόντικα στο Βελεστίνο! Δε γένεται· δε μπορεί να γένει τέτοιο πράμα! Αδύνατο! Κανείς μας δεν ήθελε να το πιστέψει.

Αχ! τα μαύρα μαντάτα αλλίθεψαν σε λιγάκι. Ο αφέντης έρχεται τρεχότας από τη Λάρ'σα. – Φωνίστηκε* τίποτα στο τσιφλίκι; – Όχι ακόμη.

Μα στο Βελεστίνο, στο Κισερλή, στο Δερδελή, στον Τούρναβο θέριζε απόνα το ποντίκι. Περίγυρα μας έζωσε το κακό! Τι να κάνουμε; Είπαμε να τα βαρέσουμε χλωροθέρι. Αμ' τι τ' όφελος; Άμα θεριστεί άψητο το σιτάρι, γίνεται βανιλίτης*, σταχτάνει και πάει σ' ανάθεμα. Το αφίσαμε για λίγες μέρες. Μπορεί να μας λυπηθεί ο Θεός, είπαμε. Στ' άλλα τσιφλίκια, τις περασμένες χρονιές, κάτι άφηναν, κάτι έπαιρναν. Εμείς δε σπικάναμε τίποτα. Ήτανε το λοιπόν δίκιο ν' ακρίκει και μας απέραρχτους εφέτος.

Θέρος: όλεθρος, καταστροφή (μπφ.).
λογιάζω: σκέφτομαι, λογαριάζω.
κυβέρνια: μέσο συντήρησης.

αγιοπούλι: ακριδοφάγος.
ψιφιλίζεται: ψιθυρίζεται.

Μα πού ν' ακούσει ο Θεός δίκιο-ξεδύκιο! Σε πόντες μέρες να σου τα. Σαν χεφλουδίσανε και τις μουριές του Καζακλάρ, ρίχτηκαν λιμαινόμενα απάνου μας. Στη θωριά τους ξυλιάσαμε, σαν να βλέπαμε το Σατανά. -Να θερίσουμε, λέει ο αγάς: να το κόψουμε όπως όπως, κάτι να σώσουμε. Τα στάχυνα πάτων στριψμένα κι άστριφτα. Μα τι να κάνουμε; Μαζωνόμαστε όλοι, τσικτσίδες^{*}, κουλουρίδες^{*}, χαβελέδες^{*}, ακόρη και παιδιά και γυναίκες. Τροχούμε αποβραδίς τις κοσιές^{*} και ξημερωνόμαστε στα χωράφια. Μα τ' πάντα σκείνο, Θέ μου και Κύριέ μου! Τα χωράφια ολόγυρα ξεντυρμένα· ούτε στάχυ, ουτ' άχερο, ούτε αθέρας πουθενά! Έπεοσαν οι κοσιές από τα χέρια μας κι όλοι, από το μικρό ως το μεγάλο κι ο αγάς μαζί, γονατίσαμε κι αρχίσαμε τα σπιθοκοπήματα!...

- Μα τόσο πολύ!

- Τόσο πολύ! Απίστευτο σου φαίνεται ε; Δεν άκουσες, λέω, τι φτιάσανε του Αββούλ Κερίμ πασά; Ήταν τα Κρητικά τότες. Ήταν παράδει στο Μουλαλίκι κι είχε πολλούς νιζάμπες^{*} να πάσι στην Κρήτη. Βγαίνει μια πιέρη από τη χώρα να κάμια γυμνάσια στον κάμπο κι έμεινε την νύχτα όξου. Μα βγαίνουν, εφέντη μου, οι ποντικοί, ρίχνονται στ' ασκέρι και τ' ανάγκασαν όλουνχτις να μπει τρεχάτο στη Λάρ'σα.

- Μα δεν κάνατε τίποτα γι' αυτούς τους ποντικούς;

- Να κάνουμε; καμι τι να κάνουμε; Θεοποντή, σου λέω, ακούς; Θεοποντή! Να τα σκοτώσουμε; πού να τα βρούμε; Μπγάρις^{*} φαίνεται κανένα την πιέρα. Πληγάνεις όξου και βλέπεις όλα καλά: τα χωράφια ανέγγιχτα. Μα σαν πάρει κι βραδιάζει, ο κάθε οβάλος ποντικά γένεται· η γη τ' αναβρύζει από τα σωθικά της.

- Και δεν ξεχωρίζετε τη γη να τα βρείτε;

- Ουφ!... μπ με σκασ, αφέντη μ', να ξίσεις. Λογάζεις πως κάθουνται και σε προσμένουν; Τη γη όλη αποκάτι την έχουν κούφια. Βγαίνουν βράδυ στο Γκερλί και την αυγή διάβηκαν στον Τούρναβο με όλα τα στάχνα και τα σάλματα* του χωραφιού. Η μη θαρρείς πως είναι θεόρατα; Μια μπουκιά και σύτε· η ουρίτσα τους μόλις ξεχωρίζει· το κεφάλι τους πλατύ, σαν να το πάτησε κανείς βιαβάτης κι απόμενε· έχουν σταχτιά τη ραχοκακαλιά, δεσπόρια τα στήθια. Μα σου έχουν και κάτι δόντια, που νεροπτήσουν δεν τα φτάνει. Μπρε και λιτανείς κάναμε και τ' Άγια Λείφανα φέραμε από το μοναστήρι της Πέτρας· μα τίποτα! Ήρθε καιρός να μάδουμε πως σι Τούρκοι γρυκιάνται καλύτερ' από μας τους Χριστιανούς. Είδαν κι απόσειβαν, που λες, κουβεντιάσανε οι μπέπδες στη Λάρ'σα, μαζέψανε δεκαπέντε χιλιάδες γρόσια και στέλνουν δυο Τούρκους στην Ανατολή μέσα. Δεν ξέρω, στο Μπαγδάτι*, στη Μέκκα, πού τους έστειλαν δε θυμάματα. Πάντε, και σε δεκαπέντε μέρες γυρίζουν μ' ένα νερό θαματουργό.

Μωρέ, τι γίνεται; σαν έφτασε κείνο το νερό στο Βόλο! Πλήγαμε όλος ο ντουνάς, Τούρκοι και Χριστιανοί. Τι να κάνουμε; Ο πνιγένες από τα μαλλιά του πάνεται. Να σωθούμε θέλαμε, να μη χαδούμε από την πείνα κι ανάβαμε κερί του Σατανάλ.. Παιρνει που λες ο Κουρά εφέντης το άγιο νερό, απόκοντα σι μπέπδες κι η αρχοντιά πέζοι και πίσω ο λαός με δαρμούς και μοιραλόγια. Φτάνουμε στο Γκερλί, καθόμαστε λίγο κι έπειτα ίσα στη Λάρ'σα. Το φέραμε και τ' απιθώσαμε στο Χασάνηπεν τέλαι. Ε, θα πιστέψεις ένα πράμα; Σε δυο ημέρες ουτ' ένα ποντίκι δεν έμενε στον Κάμπο!

Και τι λες πως έγινε; Γ' ήταν εκείνο, Μωχαμέτη! Όλα τα όρνια της Ανατολής απάνου μας τρογυροφέρνανε. Λελέκια, κάριες, πελαργοί, κάθε λογής αγριοπούλια χτυπούσαν τις σαγαναίες τους, που σ' έπιανε τρόμος να τ' ακούεις. Κι έπεφταν μωρέ μάτια μου, από ψηλά στα χωράφια με θυμό, σαν να ήταν βασκαλέμένα και ξεσκέσανε τα τυφλοπόντικα. Σε δυο ημέρες πάνε και κείνα στην ευκή σαν καλοί καματάροι.

Μα τι τ' οφέλος; Τα τυφλοπόντικα πράκαμαν και τελέψανε τη δουλειά τους· δε μας άφηκαν σύτε κλωνί. Τα χωριά του κάμπου ρημάζανε· οι φαμίλιες σκορπίσανε σαν του λαγού τα παιδιά. Άλλοι πήραν το Πιόλι, άλλοι τον Έλιμπο, άλλοι τα Χάσια κι άλλοι την Γκεύρα. Όπου γύριζες, απάνταινες άντρες, παιδιά, γυναίκες να τρέχουν από πόρτα σε πόρτα διακονεύοντας το ψωμάκι. Τι χρόνια! Περάσαμε τους Κραβαρίτες στην κακομοιριά!

Τότε και γω σύναξα το σπίτι μου, μπήκα στη Λάρ'σα, παράδειρα να, κατάντησα αγωγιάτης. Δε σου λέω, βγαίνει και τώρα το καρβέλι· μα κάλλιο είχα τ' αλώνι κι ένα στρέμμα χωράφι στο Τατάρι. Κάθε που έρχεται ο θέρος ουπτρίζ* η καρδιά μου σαν το Μάτι του Καραδερέ... Μωρέ ντε!...

Και ο Καραγκούνης, για να κρύψει τη μεγάλη του συγκίνηση, άρχισε να ξυλίζει αλύπητα το ζώ του.

Φανίστηκε: εμφανίστηκε.

Δαυλίτης: αρρώστια των αιτηρών.

Ταυφεοής: εργάτης.

Κουλουρής: μισθωτές ζευγάροι· εργάζεται στα κτήματα του τουρκικού.

χαβελέρις: επιστάτης.

κοσιάς: δρεπόν με μακριά ξύλινη λαβή.

νιζόμηρις: τοκτικός Τούρκος στρατιώτης.

μηγάδριος: μήπως.

σάλμα: το καλάρι του απαριού.

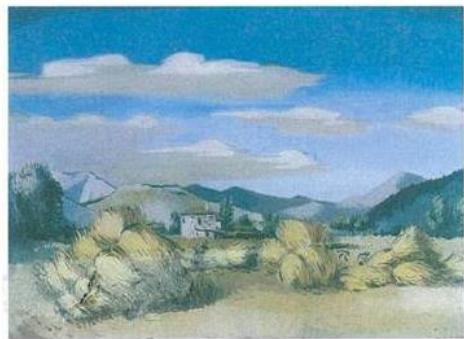
Μπαγδάτης: Βαγδάτη.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

---

1. Πώς δικαιολογεί ο αγωγιάτης τη φράση «Μα σ' αφήνει, μαθές, ο Θεός να πας μπροστά!»; Πώς κρίνετε τη δικαιολογία του;
2. Απ' αυτούς που «χαίρονται τον κάμπο» ποιον βάζει τελευταίο ο αγωγιάτης; Δικαιολογείται αυτό από την εξιστόρησή του;
3. Η αφήγηση του αγωγιάτη έχει ύφος απλοίκο. Μπορείτε να δικαιολογήσετε αυτή την άποψη; (Να προσέξετε ιδιαίτερα τις λέξεις, τη σύνταξη και ορισμένους εκφραστικούς τρόπους, που χρησιμοποιεί ο αγωγιάτης).

(Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Β' Τάξης Λυκείου(2017). Β' τεύχος. Αθήνα: Ι.Τ.Υ.Ε. <<Διόφαντος>>, σ.σ.93-97.

Βλ. και Φωτόδεντρο- Διαδραστικά σχολικά βιβλία Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Β' Τάξης Λυκείου –Βιβλίο μαθητή (εμπλουτισμένο) http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2702/Keimena_Neoellinikis-Logotechnias_B-Lykeiou_html-empl/index_a_04_01.html, ανακτήθηκε 22-8-2021)

Μ. Καραγάτση

To μπουρίνι

(απόσπασμα)

ΤΟ ΜΠΟΥΡΙΝΙ πρωτοδημοσιεύτηκε στα 1935 και περιέχεται στη συλλογή διηγημάτων Το μεγάλο Συναξάρι. Η υπόθεση του διηγήματος αναφέρεται στις άθλιες συνθήκες ζωής των κολίγων του θεσσαλικού κάμπου και τοποθετείται χρονικά στα τέλη του περασμένου αιώνα. Παρακολουθούμε στο απόσπασμα, που το παραθέτουμε ως δείγμα της νατουραλιστικής γραφής του Καραγάτση, το μεγάλο τσιφλικά να εκμεταλλεύεται τον ιδρώτα και την τιμή του κολίγα του.

Όταν ο ήλιος βασίλεψε κάτω, στην άκρη του ατέλειωτου κάμπου, οι θεριστάδες, μ' ένα λαχάνιασμα ίσιωσαν το κορμί τους, ύστερ' απ' το σκύψιμο μιας ολόκληρης ημέρας. Το βραδινό αεράκι θρόισε απαλά μέσα στα στάχυα. Πάνω στα λιγοστά δέντρα —τα ξεραμένα από την κάψα και το λίβα— κούρνιασαν οι στερνές κάργιες*, μέσα σ' όργιο από φωνές.

Πιο κάτω, έξω απ' τα τσαντήρια των γύφτων, τα τσουκάλια έβραζαν πάνω σε μεγάλες φωτιές. Ένα μελαχρινό πλήθος, ντυμένο κουρέλια πολύχρωμα και καθισμένο ανακούφουρδα, περίμενε —σιωπηλό και χαυνωμένο απ' τη δουλειά της ημέρας— το κατέβασμα της χύτρας απ' το τσιγκέλι του τρίποδου. Μέσα απ' τους ιδρωμένους κόρφους βγήκαν μαντίλια λερά, γεμάτα μ' ένα κομμάτι ψωμί κρίθινο, ένα κρομμύδι, δυο σκελίδες σκόρδο. Τα τσιμπούκια γέμισαν λαθραίο καπνό, κλεμμένο απ' τους αυλαγάδες* των καραγκούνηδων. Κάποιο βιολί αντήχησε παράξενα. Μια σπασμένη αντρίκια φωνή το συνόδεψε. Η νύχτα ακολουθούσε αργά το μακρόσυρτο δείλι του καλοκαιριού.

Οι καραγκούνηδες χώρισαν απ' τους γύφτους. Τράβηξαν για το χωριό τους, που μόλις υψωνόταν πάνω απ' το χώμα. Ούτε ένας καπνός δε στεφάνωνε τις χαμηλές στέγες. Ούτε μια φωνή δε ζωντάνευε τους μίζερους αυλαγάδες. Όλοι —άντρες, γυναίκες και παιδιά— είχαν πάει στο θέρο. Μέσα στο λυκοφώτισμα*, η ανάρια* παρέα τους σερνόταν αμίλητη κι άχαρη. Κανένα πρόσχαρο χρώμα πάνω στα ξεραμένα κορμιά. Όλοι φορούσαν βαριά στιγκούνια* από μαύρο μαλλί, ξεβαμμένο απ' τον ήλιο, ποτισμένο απ' τις βροχές και τους ιδρώτες. Καθώς περνούσαν μπροστά απ' το κονάκι —που ήταν λίγο πιο έξω απ' το χωριό— χαιρέτισαν τον αφέντη τους τον τσιφλικά, καμπουριάζοντας το κορμί. Άχνα δεν βγήκε απ' το λαρύγγι τους. Μόνο τ' άγνωρα παιδιά —που σέρναν τα γυμνά τους πόδια στην παχιά σκόνη του χωραφόδρομου— σταμάτησαν μια στιγμή, με στόμα ανοιχτό, μπροστά στις ψηλές μπότες, τα μακριά μουστάκια και το μονόκλ του Πήτερ Χατζηθωμά. Ύστερα, σκόρπισαν στα σπίτια τους. Οι γυναίκες άναψαν το μικρό λαδολύχναρο, για να στρώσουν τα σκουτιά του ύπνου. Να δώσουν ένα κομμάτι ψωμί στα μισοκοιμισμένα παιδιά. Μερικοί άντρες —οι νεότεροι— ξεκίνησαν αργά για τον καφενέ. Να περάσουν την ώρα κουτσοπίνοντας τσίπουρο, πριν αποκατάσουν*.

Εκείνο το βράδυ, ο γερο-Γκουντής ο Ποτούλης, σαν γεύτηκε το ψωμί και το κρομμύδι του, αντί να πάει στο **γιατάκι***, φόρεσε το τρίχινο σκουφί του και τράβηξε κατά την πόρτα. Η γριά του —η Γκουντίνα— ξαφνιάστηκε.

— Πού πααίν'ς, Γκ'ντή;
— Δ'λειλ σ'! της απάντησε ο άντρας. Κι η σκλάβα του κάμπου βουβάθηκε μπρος στην προσταγή του αφέντη της.

Ο Γκουντής πήρε το δρόμο του κονακιού, με την αργή και μετρημένη περπατησά των καμπίσιων της Θεσσαλίας. Μες στο μυαλό του γύριζε τα λόγια που θα 'λεγε του τσιφλικά. Η **αταβική*** διπλωματία της τεσσεροχιλιόχρονης σκλάβας γενιάς του, πάλευε μέσα του με την απελπισία της στιγμής. Σαν έφτασε μπρος στη βαριά πόρτα με τα **μαντεμένια*** καρφιά, δεν είχε πάρει ακόμα απόφαση. Αναστέναξε βαθιά. Κι έκρουσε το μάνταλο. Τα λυκόσκυλα ούρλιαξαν στην αυλή. Πάνω στις πέτρες ακούστηκαν περπατησιές. Η πόρτα μισάνοιξε.

— Ποιος είναι; ρώτησε μια φωνή.
— Ιγώ. Η Γκ'ντής, η Πουτούλης.
—Τι χαλεύ'ς γιέρου;*
— Θέλου να ιδώ τ' αφεντ'κό.
— Κάτσι να ρουτήξω.

Η πόρτα ξανάκλεισε. Ο Γκουντής έμεινε μόνος, μες στη νύχτα. Πέρασαν λίγα λεφτά. Και πάλι ο Αρβανίτης **ούσμπασης*** άνοιξε το βαρύ θυρόφυλλο.

— Άιντε, ορέ Γκουντή. Το αφέντια σε καρτεράει στο **οντά***.

Το κονάκι ήταν σπίτι παλιό, δίπατο, απ' τον καιρό των Κονιάρων. Ο παλιός τσιφλικάς —ο Ρουστέν-μπεης— που το κληρονόμησε απ' τον πατέρα του, το 'χε αφήσει να σαραβαλιαστεί. Τα καφάσια του **χαρεμλικού*** σάπισαν κι έπεσαν. Απ' τα σπασμένα τζάμια, ο σκληρός βοριάς του κάμπου έμπαινε λεύτερος. Σαν ο Ρουστέν-μπεης γέρασε και σπατάλησε την περιουσία του σε γλέντια κι ελεημοσύνες, πούλησε το τσιφλίκι του —το Κοριλάρ— στον **Πήτερ Χατζηθωμά**. Κι αυτός, κλείστηκε στο **σαράλ*** του της Λάρισας, ανάμεσα στις αγαπημένες του γυναίκες — ο Αλλάχ δεν του 'δωσε παιδιά. Και πρόσμενε το θάνατο με ψυχή γαλήνια, σαν καλός μουσουλμάνος που ήταν. Εξάλλου, στην καρδιά του βασίλευε πίκρα μεγάλη. Εδώ και λίγα χρόνια, το **βιλαϊέτ*** της Λάρισας γίνηκε **γιουνάνικο***. Το Γκιακούρ **ασκέρ*** με τα γαλάζια παντελόνια, έπνιξε τον κάμπο. Κι από πίσω του, μια συμμορία από πειναλέους Παλιολαδίτες. Που έπεσαν σαν ακρίδα και **λοιμική*** στο παρθένο χώμα της Θεσσαλίας...

Ο καινούριος τσιφλικάς του Κιριλάρ —ο Πήτερ Χατζηθωμάς— ήταν από κείνους τους Ρωμιούς που γεννήθηκαν και μεγάλωσαν στην Αγγλία. Λεβεντάνθρωπος πενηντάρης, διατηρημένος εξαίσια από την υγειενή ζωή και τον αθλητισμό των Αγγλοσαξόνων. Έφτασε στο μίζερο καραγκουνοχώρι φέρνοντας μαζί του τρία μπαούλα με κοστούμια σπορτ, πέντε λυκόσκυλα, μια ντουζίνα ρακέτες του τέννις, ολόκληρη συλλογή από κυνηγετικά όπλα και μια φραντσέζα. Διόρθωσε το παλιό κονάκι, σε τρόπο που να 'χει όλες τις ανέσεις. 'Όσο για το χτήμα και τ' ανθρώπινα χτήνη που το δουύλευαν, δεν άλλαξε τίποτα. Οι προϋποθέσεις του ανθρωπισμού δεν έχουν καμιά σχέση με τις δουλειές. Business are business...

'Όταν ο Γκουντής μπήκε στον οντά, ο **Χατζηθωμάς** έπινε το βραδινό του ορεχτικό, ύστερ από μέρα πολύ κοπιαστική. Η φραντσέζα του κάπνιζε ξαπλωμένη στην πολυθρόνα, πλάι στο παράθυρο. Δίπλα της, σ' ένα τραπεζάκι, ήταν η καράφα με το ούζο, κι ένα ποτήρι από κρύσταλλο βοημικό. Ο χωριάτης, για μια στιγμή, έμεινε ξαφνιασμένος μπρος στην όμορφη γυναίκα με τη νωχελική και προκλητική θωριά. Ούτε είχε ακούσει ποτέ —ούτε είχε φαντασθεί — ότι μπορούσε να υπάρχει στον κόσμο, τέτοιο πλάσμα. Γρήγορα όμως μαζεύτηκε στον εαυτό του. Χαιρέτισε με τεμενά. Και περίμενε σιωπηλός, να του μιλήσει πρώτος ο αφέντης.

— Τι θέλεις, γέρο; τον ρώτησε ο Χατζηθωμάς.

Ο Γκουντής αναστέναξε κατεβάζοντας τα μάτια. Τα **ξεραγκιανά** του δάχτυλα τριγύριζαν, σαστισμένα, τον τρίχινο του σκούφο.

— Αφέντη, είπε. Τι να γίνει; Ο Θιος μι κατατρέχ'. Ντιπ! Σπυρί δεν έβγαλα! Ούτι του **ιένα τρία!*** Τι να γένουν, η έρμους;

Ο **Χατζηθωμάς** όναψε την πίπα του:

— Τι θέλεις να σου κάνω εγώ, γέρο; Η σοδειά, φέτο, είναι κακή.

Τα μάτια του Γκουντή σηκώθηκαν απ' το σκούφο:

— Αφέντη μ'. Η Θιος καταράσ' κι του χώμα μ'. Οι άλλοι έχ' νε του **ιένα** ιφτά κι ουχτώ. Κι σάμπους του βιο μ' είνι μιγάλου; Τα **ξέρ'ς** τα χουράφια μ'...

— Τι σοδειά έχεις, γέρο;

— Έχου διν έχου διακόσια σταμπόλια*. Η αφεντιά σ' θα μι πάρ' τα μ' σά. Τι να κάνου μι ικατό σταμπόλια; Πέντι κατουστάρ' και θα πιάσου στου παζάρ*. Η καπνός του αυλαγά μ' χάλασι. Τουν έφαϊ του σκ' λίκι. Κάτι κρουμμύδια μου μνήσκουν*. Τι να γένου, η έρμους;

Ο Χατζηθωμάς άρχισε να στεναχωρέται:

— Και τι θέλεις από μένα;

— Μη μ' πάρ' του μισό φέτους — είπε ο Γκουντής. Πάρι μουνάχα πινήντα σταμπόλια. Κι από χρόν', α θέλ' η Θιος, να στα δώσου...

— Δεν γίνονται αυτά γέρο. Αν αρχίσω να χαρίζω στον ένα και στον άλλον, πάω χαμένος. Βγάλ' τα πέρα όπως μπορείς.

Πάγωσε η καρδιά του Γκουντή:

— Κυρ Πέτρο! Αφέντη μ'! Θα χαθώ! Θα κριμαστώ! Πώς να ζήσου, ιένα χρόνου, μι πεντακόσιες δραμές; Πώς να πλερώσου τ' ομόλογο*;

— Ποιο ομόλογο; ρώτησε ο Χατζηθωμάς, κοιτώντας το γέρο με περιέργεια.

— Χρουστάου διακόσιες δραμές στου Χαΐμ*, στ' Λάρ'σα. Τι να 'κανα; Του κουρίτσι μ' είχι αρρουστήσ'. Έλιουνι, πέθνησκι. Του πήγα στ' Λάρ' σα, στου γιατρό. Η γιατρός μι πήρε είκουσι δραμές. Η σπιτσέρης*, τρανταπέντι. Μ' είπι, η γιατρός, να τ' δίνου, του κορ'τσιού, κάθε μέρα κρίας. Ξουδεύ'κα, χριώθ'κα, πνίγ'κα! Κι του χουράφι, δεν έδ' κι ούτε ιένα τρία...

— Κι ήταν ανάγκη να πας στη Λάρισα το κορίτσι σου γέρο; Κι εδώ μπορούσε να γίνει καλά.

Στα μάτια του Γκουντή ζωγραφίστηκε απέραντη αγωνία:

— Πέθνησκι, αφέντ', του κουρίτσι! Έλιουνι! Μουνάχου το 'χου. Η Ζουγράφου μ', σαν του κρύου του νιρό! Πώς να βαστάξι' η ψυχή μ';

Οι καπνοί της πίπας σκέπασαν το πρόσωπο του Χατζηθωμά.

— Άλιντε, γέρο — είπε. Πήγαινε. Και θα ίδούμε...

Ο Γκουντής προσκύνησε, και βγήκε πισωπατώντας. Δεν είχε πια πνοή. Τα γόνατά του ήσαν κομμένα. Σαν βρέθηκε έξω, ανάσανε βαθιά τον καθαρόν αέρα. Η νυχτερινή γαλήνη απλωνόταν χαρωπή στον πλατύ κάμπο. Πίσω απ' τον Κίσαβο, σιγοπρόβαλε το φεγγάρι. Τα χρυσά πέλαγα του σταριού πήραν ζωή μυστική. Στην κατασκήνωση των γύφτων οι φωτιές δεν είχαν σβήσει ακόμα...

Περίληψη: Ο Γκουντής είχε, εκτός από τη Ζωγράφω, και ένα δεκαοχτάχρονο γιο, το Νάσο. ήταν ζωηρός και ανυπόταχτος, θαύμαζε τη ζωή των τσιγγάνων και των άλλων νομάδων του θεσσαλικού κάμπου και αντιστεκόταν στη θέληση του πατέρα του να στρωθεί στη σκληρή δουλειά.

Σαν τέλειωσε ο θέρος, ο επιστάτης του τσιφλικά —ο Γιώργης— ζύγισε το γέννημα* των κολίγων*, για να πάρει το μισό. Έτσι ήταν ο νόμος στη Θεσσαλία, από τον Όλυμπο στην Γκούρα, από το Πήλιο στ' Αγραφα. Η γη ήταν χτήμα του τσιφλικά. Κι οι καραγκούνηδες τη δούλευαν από πατέρα σε παππού, την πότιζαν με τον ιδρώτα τους, για να δίνουν το μισό γέννημα στον αφέντη.

Πήγε ο Γιώργης και στο κιουτσέκι* του γερο-Γκουντή, να ζυγιάσει. Γινόντανε δυο ζύγια. 'Ενα, να δείξει πόσο ήταν ολόκληρο το γέννημα. Κι άλλο ένα, για να πάρει ο τσιφλικάς το μισό. Άρχισε το πρώτο ζύγι.

Ο Γκουντής κι ο Νάσος κουβαλούσαν τα σακιά με το στάρι στην παλάντζα. Ο Γιώργης ζύγιζε κι έγραφε τα νούμερα στο τεφτέρι. Εξαφνα, ο Γκουντής σταμάτησε, με μάτι γεμάτο παράπονο. Ο επιστάτης, καθώς ζύγιζε, έβαζε το πόδι κάτω απ' την παλάντζα, αβγατίζοντας έτσι κάθε πέζο* τέσσερες και πέντε οκάδες.

— Κυρ Γιώργη μ' — είπε ο Γκουντής. Στου Θιο θα δώκ' την ψυχή σ'! Μη μ' αδικείς, τουν έρμου!

Ο επιστάτης κοκκίνισε από θυμό:

— Πάψε, γέρο! Ξέρω τι κάνω! Κι αν νομίζεις πως σ' αδικώ, τα παράπονά σου στον αφέντη.

Ο γέρος έσκυψε το κεφάλι και λούφαξε. Η πείρα μιας ολόκληρης ζωής τον είχε διδάξει πως δεν πρέπει να τα βάζεις με τον αφέντη. Μα η ψυχή του Νάσου αναταράχτηκε. Με μούτρο φλογισμένο από θυμό, πήγε κοντά στον έμπιστο του τσιφλικά.

— Άκου, κυρ Γιώργη — είπε. Α ματαβάλ' του πουδάρ' α' στου τάσ' της παλάντζας, στου κόβου του πουδάρ' σ'!

Ο επιστάτης για μια στιγμή στάθηκε αμίλητος, ξαφνιασμένος απ' το θράσος του κολίγα. Τέτοιο πράμα δεν είχαν ματαίδει τα μάτια του! Μέσα του άναψε θυμός σκυλίσιος. Άρπαξε το κουρμπάτσι* και το σήκωσε με απειλή:

— Τσογλάνι του κερατά! Σε μένα μιλάς έτσι, μωρέ;

Με κίνηση γοργή, ο Νάσος ξέφυγε το χτύπημα. Έτρεξε στη γωνιά του κιουτσεκιού, που 'ταν ριγμένος ένας σωρός ξύλα. Κι άρπαξε το τσεκούρι:

μαντεμένιος: από μαντέμι (χυτοσίδηρος).

τι χαλεύς γιέρου: τι γυρεύεις γέρο.

ούσμπεσης: επιστάτης.

οντάς: θάλαιμος, δωμάτιο.

χαρεμλίκι: γυναικωνίτης.

σταράι και σερά(γ): (λ. τουρκ.) ανάκτορο, μέγαρο.

βιλαϊέτ και βιλαέτι: (λ. αραβ.) επαρχία, νομός.

γιουνάνικο: (λ. τουρκ.) ελληνικό· έτσι ονόμαζαν οι Τούρκοι το ελληνικό κράτος που απελευθερώθηκε.

ασκέρ: στρατός — εδώ πλήθος.

λοιμική: δηλ. νόσος· αρρώστια επιδημική, θανατηφόρα.

(Πηγή: Φωτόδεντρο- Διαδραστικά σχολικά βιβλία Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Β' Τάξης Λυκείου –Βιβλίο μαθητή (εμπλουτισμένο)

http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2702/Keimena-Neoellinikis-Logotechnias_B-Lykeiou_html-empl/index_d_11_02.html, ανακτήθηκε 22-8-2020)

Βλ. και *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Β' Τάξης Γυμνασίου (1981)*. (2017). Β' τεύχος. Αθήνα: Ι.Τ.Υ.Ε. <<Διόφαντος>>, σ.σ. 409-416.

Οι σταχομαζώχτρες, Φρανσουά Μιλλέ, Μουσείο Λούβρου, Παρίσι, 1857

(Πηγή: Φωτόδεντρο: <http://photodentro.edu.gr/lor/r/8521/8948> (ανακτήθηκε 22-8-2021)

Βλ. και *Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία Γ' Γυμνασίου (2007)*. Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β., σ.75

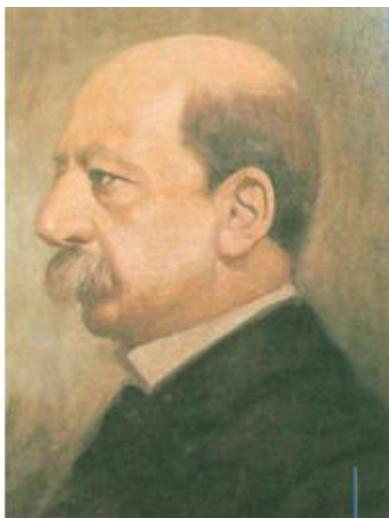
ΑΪλαμάκη, Ειρ. (2021). Ιστορικά γεγονότα και σχετικά λογοτεχνικά κείμενα: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α.Σ.), Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης

Δικομματισμός και εκσυγχρονισμός (1880-1909)

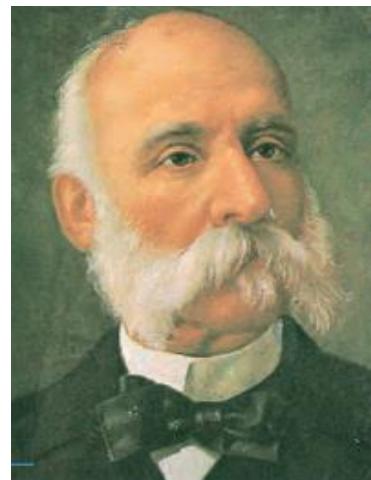
Πρωταγωνιστές των πολιτικών εξελίξεων

Χαρίλαος Τρικούπης

Θεόδωρος Δηλιγιάννης

Ο Χαρίλαος Τρικούπης, κορυφαίος εκσυγχρονιστής πολιτικός του τέλους του 19ου αι., επηγέρησε θεμελιώδεις μεταρρυθμίσεις στον πολιτικό βίο καθώς και στην οικονομία, με αναπτυξιακούς στόχους. (Αθήνα, Συλλογή Σπ. Μαρκεζίνη)

Ο Θεόδωρος Δηλιγιάννης, κύριος πολιτικός αντίπαλος του Χ. Τρικούπη (Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο)

(Πηγή: Φωτόδεντρο-Διαδραστικά σχολικά βιβλία: Ιστορία Ο.Π.Α.Σ. Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/pdf/8547/2536/22-0163-02_Themata-Neoellinikis-Istorias_G-Lykeiou-AnthrSp_Vivlio-Mathiti/, σ. 44, ανακτήθηκε 22-8-2021)

Τα αποτελέσματα της πολιτικής τους δράσης απεικονίζονται και μέσα από γελοιογραφίες της εποχής (Βλ. Σχολικό Βιβλίο)

ΑΪλαμάκη, Ειρ. (2021). Ιστορικά γεγονότα και σχετικά λογοτεχνικά κείμενα: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α.Σ.), Τόμος ΙΙ. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης

Β. Ανανέωση- Διχασμός (1909-1922)

Το μεγαλόπνοο και φιλελεύθερο πολιτικό πρόγραμμα του Ελευθερίου Βενιζέλου, καθώς και οι οραματισμοί του για τον ελληνικό λαό, όπως εκφράζονται μέσα από το έργο του Παντελή Πρεβελάκη, *Ο Κρητικός- Η Πολιτεία*.

Παντελής Πρεβελάκης

Ο Κρητικός – Η Πολιτεία

Το μικρό αυτό απόσπασμα προέρχεται από το τρίτο βιβλίο της μυδιστορηματικής τριλογίας του Παντελή Πρεβελάκη *Ο Κρητικός* (αποτελείται από τα μέρη: Το δέντρο, Η πρώτη λευτεριά και Η Πολιτεία). Μας μεταφέρει στα κρίσιμα ιστορικά γεγονότα της Κρητικής Πολιτείας και στους αγώνες του Ελευθέριου Βενιζέλου και των Κρητικών για την απελευθέρωση του νησιού τους. Στο συγκεκριμένο τμήμα παρακολουθούμε τον μεγάλο Κρητικό πολιτικό να απευδύνεται στους συντρόφους του, λίγο πριν αναχωρήσει για την Αδήνα. Μέσα από τα λόγια του αποκαλύπτεται το μεγαλόπνοο και φιλελεύθερο πολιτικό πρόγραμμά του καθώς και οι οραματισμοί του για τον ελληνικό λαό.

Στην υγειά σου, αδερφέ μας κι αρχηγέ μας! Και καλό σου κατευόδιο! [...]
Ο Βενιζέλος σηκώθηκε απ' την καρέκλα του, κι αυτοί σκουπίζαν ακόμα τα μουστάκια τους.

— Υγεία να 'χετε, αδερφοί μου και συντρόφοι!... Αύριο βράδυ, σε μια πλατεία της Αδήνας, δα μιλώ στον ελληνικό λαό για τις αφορμές που αδικοπάσχει και για την αρχή της σωτηρίας του. Η Επανάσταση του περασμένου Αυγούστου^G έδωσε κιώλας στους πολίτες το δικαίωμα να κρίνουν άφοβα τους κυβερνήτες και να γυρεύουν εκείνους που θα σώσουντε τον τόπο. Οι καινούριοι άντρες που θα πάρουντε στα χέρια τους την εξουσία έχουν μπροστά τους έργο δύσκολο και πολύμορφο. Ποιο είναι το πρόγραμμά τους και τι ευαγγελίζουνται, — θα το μάθετε καταλεπτώς^H αύριο μεδαύριο, μαζί με τους άλλους Έλληνες. Άλλα σήμερα σας ανήκει να 'κούσετε από το στόμα μου, σε τουτη την αγάπη, ποιες είναι οι αρχές μου και ποιος ο τελικός σκοπός μου.

Οι αρχές που ορίζουντε την πολιτεία^I μου είναι πως ο πολιτικός πρέπει να 'χει το δημόσιο συμφέροντο κριτή για την κάθε πράξη του, και πως σ' αυτό οφείλει να υποτάξει πρόδυμα και το κομματικό και το προσωπικό του το συμφέρον. Ο πολιτικός έχει χρέος να λέει πάντα αδειλιαστα τη γνώμη του, και ποτέ να μην τήνε νοδεύει για να γίνει αφεστός στους πάνω ή στους κάτω. Την εξουσία πρέπει να τη βλέπει όχι σαν σκοπό, παρά σαν μέσο για να πετύχει άλλο υψηλότερο σκοπό, και ποτέ να μην τήνε ξετρέχει,^G ανίσως χρειάζεται για τούτο ν' απαρνηθεί καμιά από τις γνώμες του. Οφείλει συνάμα να 'ναι έτοιμος να την αποχωριστεί την εξουσία, ανίσως, για να τη διατηρήσει, βρίσκεται στενεμένος να φευτίσει το πρόγραμμα που ψήφισε ο λαός.

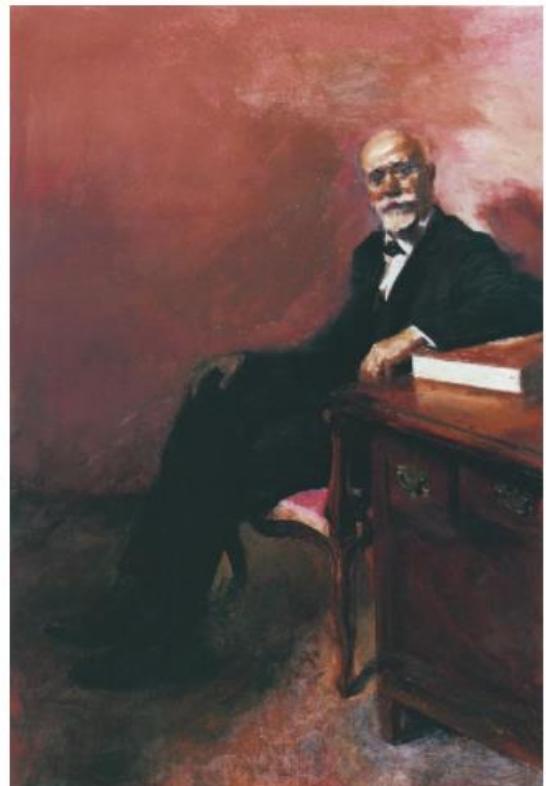
^G η Επανάσταση του περασμένου Αυγούστου: εννοεί την επανάσταση στο Γουδί, τον Αύγουστο του 1909 — εναγγελίζουνται (εναγγελίζομαι): υπόσχονται ^H καταλεπτώς: πολύ λεπτομερώς ^I πολιτεία: πολίτευμα, ο τρόπος που πολιτεύεται κανείς ^J ξετρέχει (ξετρέχω): επιδιώκει επίμονα

Ο πολιτικός όπως τόνε θέλω είναι ο στύλος και η σκεπή της πολιτείας. Χωρίς τους καλούς πολιτικούς, το πολίτευμα, όποιο να 'ναι, δε φτάνει για να ευτυχήσει η πολιτεία. Πριν από είκοσι τρεις αιώνες, ο Αριστοτέλης ο φιλόσοφος το 'πε με λίγα λόγια πότε ένα πολίτευμα είναι σωστό και πότε αιστοχημένο. Όταν ο ένας, είπε, ο μονάρχης δηλαδή στο μοναρχικό πολίτευμα, ή οι λίγοι, στο αριστοκρατικό, ή οι πολλοί, στο δημοκρατικό πολίτευμα, **άρχουν** για το κοινό συμφέρο, τότες οι πολιτείες προκόβουν. Μα όταν ο ένας ή οι λίγοι ή οι πολλοί άρχουν για το δικό τους το συμφέρο, τότες οι πολιτείες παραστρατούνε. [...]

Οι αποφασιστικοί άντρες που θα προσφέρουν αποδώ και μπρος στο Έθνος τη ζωή τους είναι τέκνα του λαού. Λαός λέγω όποιον ζει από τον κόλπο του —**πραματευτή**, καραβοκύρη, τεχνίτη, **ξωμάχο**, μεροκαματάρη

 — κι όποιον δεν έχει βάρος στην ψυχή του από πείνα, από δυστυχία κι απ' αρρώστια των αιδερφών του. Ο λαός στενάζει κάτω από την κοινωνική αδικία και την τυραννία της φατρίας, που παντοτεινεύουνε την τυραννία του Τούρκου, έναν αιώνα **αφόντας** οι Έλληνες επιωθήκανε λευτερωμένοι. Ο λαός πεινά για λευτεριά και δικαιοσύνη, κι όταν τις χορτάσει η ψυχή του, τότε μονάχι θα δείξει ποια είναι η δύναμή του. Η καινούρια πολιτεία πρέπει να του τις προσφέρει δίχως χασομέρι, για να βάλει τη δύναμή του στην υπηρεσία ψηλότερου σκοπού.

Ο σκοπός μας δεν είναι μονάχα ν' αναμορφώσουμε την Πολιτεία. Ο τελικός σκοπός μας είναι να κάμουμε κείνην την Ελλάδα που οι

Γιώργος Ρόρρης, Προσωπογραφία του Ελευθέριου Βενιζέλου

πατεράδες μας ονειρευτήκαν μέσα στη νύχτα της σκλαβιάς. Η μνήμη του Έλληνα πρέπει ν' αλαφρώσει από την ντροπή του Ενενήνταεφτά και να γεμίσει μ' ένα καινούριο Εικοσιένα! Η αναμόρφωση της Πολιτείας είναι το πρώτο που χομενα κάμουμε. Ο συναγερμός του λαού είναι το δεύτερο. Άμα ο λαός πιστέψει στον εαυτό του κι οδηγηθεί από άξιο κυβερνήτη, τότε θα δει να ζωντανεύουν τα πιο απότολμα όνειρά του. Κι αυτό, όχι από **τη σπλαχνοσύνη** των Κραταιών της Γης, παρά από τη δική του δύναμη.... [...]

— Και τώρα, ξακολούθησε ο Βενιζέλος, με ραγισμένη φωνή τούτη τη φορά, δώσετέ μου την ευκή σας και πέστε μου καλή δύναμη εκεί που μ' έριξε η Μοίρα μου!

— Στην ευκή του Θεού και τη δική μας! Ο Θεός να σου δίνει δύναμη!, του ευκηθήκαν οι συντρόφοι του, σκουπιζόντας τα μάτια τους.

Ο Βενιζέλος σηκώθηκε απ' το τραπέζι, έριξε μια γοργή ματιά κι αποχαιρέτησε τον τόπο, και πήρε το δρομάκο που 'βγανε όξω απ' το περβόλι. Ο λαός, που 'χε τρέξει μελίσσι να τόνε δει **ύστερη φορά**, του άνοιγε πέρασμα ανάμεσα στα δέντρα και **τόνε φήμιζε** σειώντας τα μαντίλια. Αυτός χαιρετούσε δεξά ζερβά, με το χαμόγελο στα χείλη, και το γοργό του πάτημα έκανε να τρίζει το **λιανοχάλικο** κάτω από τα πόδια του. Οι παλιοί του συντρόφοι, **οι συνανάθροφοι** κι οι φίλοι του είχανε τον πόθο να του ανοίξουν τις αγκάλες τους για να του πουν το κατευδόιο.

Π. Πρεβελάκης, Ο Κρητικός — Η Πολιτεία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας

(Πηγή: Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Α' Τάξης Γυμνασίου, Φωτόδεντρο:

http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/pdf/8547/762/21-0025-02_Keimena-Neoellinikis-Logotechnias_A-Gymnasiou_Vivlio-Mathiti/ 27-8-2021)

Βλ και Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Α' Τάξης Γυμνασίου (2009).ΥΠΑΙΘ-Ι.Ε.Π. Αθήνα: ITYE Διόφαντος, σ.σ. 76-78.

Αϊλαμάκη, Ειρ. (2021). *Ιστορικά γεγονότα και σχετικά λογοτεχνικά κείμενα: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.)*, Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης

Γ. Πρόσφυγες στην Ελλάδα κατά τον 19^ο αιώνα

Κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, η Ελλάδα στέναζε κάτω από τη σκληρότερη σκλαβιά που γνώρισε ποτέ στη μακραίωνη Ιστορία της. Πιο πολύ, όμως, η Ήπειρος φαίνεται πως ένιωσε την καταπίεση και τη βαναυσότητα του κατακτητή, καθώς τη διοικούσε ο Αλή πασάς.

Το βάρος της σκλαβιάς αποκαλύπτεται μέσα από τα κείμενα:

- 1) του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη, [Επέσανε τα Γιάννενα...]
- 2) του Γιάννη Βλαχογιάννη, *Η Σουλιωτοπούλα* και
- 3) τα δημοτικά τραγούδια: *Tου Δήμου και της Λένως Μπότσαρη*

Πρόσφυγες στην Ελλάδα κατά τον 19^ο αιώνα

Μεγάλα κύματα προσφύγων από την Ήπειρο κατευθύνθηκαν στη Δυτική Στερεά, για να αποφύγουν τα τουρκικά αντίποινα, μετά την καταστολή του κινήματος, το καλοκαίρι του 1821. Πλήθη συνέρρευσαν στο Μεσολόγγι. Τελευταίοι κατέφθασαν οι Σουλιώτες στις αρχές του 1823, μέσω των Ιόνιων νησιών, μετά τη λύση της πολιορκίας του Σουλίου.

Αριστοτέλης Βαλαωρίτης

[Έπέσανε τά Γιάννενα...]

Στήν έποχή τής Τουρκοκρατίας ὅλη ἡ Ἑλλάδα στέναζε κάτω ἀπό τή σκληρότερη σκλαβιά παύ γνώρισε ποτέ στή μακραίωνη ιστορία της. Πιό πολύ όμως ένιωσε τήν καταπίεση καὶ τή βαναυσότητα του κατακτητή ἡ Ήπειρος, πού τή διοικούσε ὁ πόλιγρος καὶ σκληρός πασάς, ὁ Ἀλή Πασάς.

Έπέσανε τά Γιάννενα, σιγά νά κοιμηθοῦνε,
έσβήσανε τά φῶτα τους, ἐκλείσανε τά μάτια.
Ἡ μάνα σφίγγει τό παιδί βισθιά στήν ἀγκαλιά της,
γιατί είναι χρόνοι δίσεχτοι καὶ τρέμει μήν τό χάσει.
Τραγούδι δέν ἀκούγεται, φυχή δέν ἀναστίνει.
Ὁ υπνος είναι θάνατος καὶ μνῆμα τό κρεβάτι,
κι ἡ χώρα κοιμητήριο κι ἡ νύχτα ρημοκλήσι.
Ἄγρυπνος ὁ Ἀλή πασάς, ἀκόμη δέ νυστάζει,
κι εἰς ἔνα δέρμα λιονταριοῦ βρίσκεται ξαπλωμένος.
Τό μέτωπό του είναι βαρύ, θολό, συγγεφιασμένο
καὶ τό βαλεν ἀντίστυλο τό χέρι του, μήν πέσει.
Χαιδεύει μέ τά δάχτυλα τά κάτασπρά του γένια,
πού σέρνονται στοῦ λιονταριοῦ τή φοβερή τή χαίτη.
Ἄγκαλιασμένα τά θεριά, σοῦ φαίνονται πώς ἔχουν
ένα κορμί δικέφαλο τό μάτι δέ γνωρίζει
ποιό τάχα νά ν' τό ζωντανό καὶ ποιό τό σκοτωμένο.

Γιάννης Βλαχογιάννης

'Η Σουλιωτοπούλα'

Τό παρακάτω άφηγημα είναι από τή συλλογή Μεγάλα χρόνια. Σ' αυτό μπορούμε νά δούμε τό ήθος τῶν νεαρῶν μαχητῶν τοῦ Σουλίου.

Στής μάχης τὸν καπνό, πού πνίγει τό λαγκάδι, ὁ Σουλιώτης ὅλῳ τῷ χειλὶ Λησμονῆσει, πείνα καὶ δίψα. Καὶ τό Σουλί πέφτει ξέμακρα, καὶ σάν λησμονημένο είναι κι ἔκεινο, τ' ἀχαρο.

Κι ἔκει πού πολεμάει τό παλικάρι, ἀγλύκαντο, μέρα καὶ νύχτα, ἀκούει μά γνώριμη φωνή, πού τόν ξυπνάει. Λοιπόν τό Σουλί δέ χάθηκε, καὶ ζει: Κι ήταν ἡ Λάμπη, ἡ ἀδερφή τοῦ νιοῦ.

— Τί καλά μοῦ φέρνεις, ὥρη Λάμπη;

— Ζεστή κουλούρα, ώρ' ἀδερφέ, ποὺ σου τή ζύμωσα μέ τό χεράκια μου, κι ἡ μάνα τήν ἐψήσει στήν άθρακιά, μονάχη. Έλα νά φᾶς μά ψίχα καὶ νά ξαποστάσεις.

— Δέ μπορώ, καημένη, νά παρατήσω τό ντουφέκι..

— Αύτό εἰν' ἡ συλλογή σου, Νάση; "Ἐρχομαι 'γώ καὶ σου κρατώ τόν τόπο σου... Νά, σου ἐστρωσα! Καὶ δῶσ' μου τό ντουφέκι

Χαρογελάθει-ό ἀδερφός, ὁ καπνισμένος. Καὶ δέν ἔχει ἀνάγκη νά μάθει τήν κορασιά πῶς πιάνουν τό τουφέκι. 'Ο πόλεμος βαστούσε πάντα. Μέ χέρι σταθερό γέμιζ' ἔκείνη καὶ σημάδευε. Κι ὁ ἀδερφός της παραπέρα ἔτρωγε ήσυχος καὶ μοναχά τήν πείνα του ἀκουγε τή θεριεμένη μέσα του.

Κι ὁ πόλεμος βαστούσε. Κι ἔκει, ἔνα βόλι ἥρθε καὶ πέτυχε κατάστηθα τήν κορασιά. Μά αὐτή ἔκανε καρδιά καὶ δέ μιλούσε. Τό αἷμα πλημμύριζε τόν κόρφο της. Ή Λάμπη σημάδευε καὶ τουφεκούσε.

— Εφαγες, Νάση;

— Κοντεύω, ἀκόμα λίγο, Λάμπη.

Τή κόρη ξαναρώτησε δεύτερα καὶ τρίτα. Καὶ τότε μ' ἔνα πήδημα τό παλικάρι βρέθηκε κοντά της. Αρπαξε τό τουφέκι κι ήσυχο καθώς είχε τραβηγχει ξανάρχισε τόν πόλεμο.

Αμίλητη ἡ Σουλιωτοπούλα πήγε παραπίσω κι ἔπεσε.

Κι ὁ πόλεμος βαστούσε.

Αϊλαμάκη, Ειρ. (2021). *Ιστορικά γεγονότα και σχετικά λογοτεχνικά κείμενα: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α.Σ.), Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης*

Δημοτικό τραγούδι

Του Δήμου

Ο Άλι Πασάς των Ιωαννίνων καταδίκαξε με σκληρότητα τους κλέφτες της Ηπείρου και Θεσσαλίας και αντικατέστησε τους Έλληνες αρματαλούς με Αλβανούς. Ο Δήμος ήταν Θεσσαλός αρματολός.

Σήμερα, Δήμο μ', Πασκαλιά, σήμερα παντηγύρι:
 τα παλικάρια χαιρόνται και ρίχνουν στο σημάδι,
 κι εσύ, Δήμο μ', στα Γιάννινα, στην πόρτα του βιζίρη,
 στον άλισο, στο κούτσουρο, στο έρημο τουμρούκι*.
 Και όλος ο κόσμος τάλεγαν*, και Τούρκοι και Ρωμαίοι**.
 «Δήμο μου, κάτοις φρόνιμα, να 'χεις τ' αρματολίκι,»
 – «Και τι κακό σας έκαμα και κλαίετε από μένα!»
 Να δώκει ο Θεός κι η Παναγιά, και αφέντης Αγι-Γιώργης,
 για γιάνει το χεράκι μου, να ζώσω το σπαθί μου...

τουμρούκι: κούτσουρο όπου έβενον τα πόδια των καταβικασμένων.

τάλεγαν: του θλεγαν (ιδιωματικός τόπος).

Τούρκοι και Ρωμαίοι: τα εθνικά ονόματα εδώ τονίζουν τη γενική προπροπή προς τον αρματολό.

από μένα: εξαιτίας μου, για μένα.

Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Α' Τάξης Γυμνασίου (1999). Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β., σ. 156.

Της Λένως Μπότσαρη

Το ποίημα ανήκει στα ιστορικά δημοτικά τραγούδια της Ηπείρου. Αναφέρεται σε μια από τις παρασπονδίες του Άλι Πασά σε βάρος των Σουλιωτών το Δεκέμβρη του 1803.

Μετά την κατάληψη της Μονής Σέλτου (Άγραφα) που έγινε με προδοσία, οι Αλβανοί έσφαδαν όλους τους Σουλιώτες εκτός από 80 άντρες και δύο γυναικες. Η Λένω, δεκαπεντάχρονη κόρη του Κίτου Μπότσαρη, πολυμούδος κοντά στον αδερφό της Γιοννάκη και όταν αυτός σκοτώθηκε, πήγε στο μετεριζή του θέιου της Νίκζα δίπλα στο ποτάμι. Για να μην πέσει στα χέρια των Τουρκαλβανών που την κύκλωσαν, ρίχτηκε στο ποτάμι και πνήγηκε.

Όλες οι καπετάνισσες κι οι καπετανοπούλες,
 όλες την Άρτα πέρασαν, στα Γιάννινα τις πάνε.
 Κι η Λένω δεν επέρασε, μήτε σκλάβα πηγαίνει,
 μόν' πήρε δίπλα τα βουνά, δίπλα τα κορφοβούνια.
 Πέντε Τούρκοι την κυνηγούν, πέντε τζοχανταραίοι*.
 Γυρίζ' η Λένω και τους λέει και με θυμό τους κρένει:

– Πού πάτε, βρε βρωμότουρκοι κι εσείς παλιοζαγάρια;
 Εγώ 'μ' η Λένω Μπότζαρη, η αδερφή του Γιάννη,
 π' έκαμε την Αρβανιτιά και ντύθηκε στα μάύρα!

τζοχανταραίοι: οιωματοφύλακες μουσουλμάνου άρχοντα, επίλεκτοι στρατιώτες.

Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Α' Τάξης Γυμνασίου (1999). Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β., σ.σ. 157.

5

Στήν / πεισματένη μάχη
σφόδρα σκιστούν μακριά πολὺ τὰ πέλαγα καὶ οἱ βράχοι,
καὶ τὰ γλυκοχαρέματα, καὶ μὲς / σήτα μεσημέρια,
καὶ δεινούς θυλάσσους τὰ νερά, καὶ δεινούς ίθυσούς τ' αυτέρια.
Φοβοῦνται γέρους τὰ γραιά, παρακαλοῦνται καὶ κλαίνε,
καὶ οἱ ξένοι ναυκληροί μακριά πειραίνονται καὶ λένε:
«Ἀραπιᾶς δέτι, Γάλλων τοῖς, σπαθὶ Τουρκιᾶς μολέρι,
πέλαγο μέγα μέρας» ὁ ἔχθρος πρὸς τὸ φτωχό καλέψει.

Απειπούμενος τῆς ἀπειποτοκῆς θύσεως τῶν Πολυρριγμάνων. Ήρι, μεσημέρι,
βράδιν καὶ νόχτα, φίβος καὶ τρήμας ἀπλόκνεται πάντοι μὲν τῇ σφράζεται τῇ μάχῃ.
“Όλες οἱ θυσίμεις ἐνοντίοις τοις. Τὸ δράπικο ἵππικό, οἱ Γάλλοι ἀξιαματικοί δις
θρηγκώνται, οἱ Τούρκοι σκοτεύνται. Μέσα στὸ μάχρεμένο εἰντὸν πέλαγος ἀπάρσειοι οἱ
Πολυρριγμένοι. Τὸ πολὺ σύνθετο (χοι - κοι - κι - κι), γιὰ νὰ δηλώσῃ τὴ
μεγάλη χρονικὴ διάρκεια. Η προσωποποίηση (φοβοῦνται, παρακαλοῦν, κλαί-
νε τὰ νερά), γιὰ νὰ παραστήσῃ τὸ μέγεθος τῆς συμφρεδάς. Σένι σκευασταὶ στόχῳ
εἶναι σφραγισματένη ἡ δυτικεποτικὴ εἰκόνα ἔχθρου καὶ Πολυρριγμάνων. Οἱ ἔχθροι
μὲν τὰ πολλὰ καράβια ταυτίζονται μὲ τὴν ἀπειποτοκήν τῆς θύλασσας επέλαγο μέρη
μέρας” ὁ ἔχθρος. Οἱ Πολυρριγμάνοι, επὸ φτωχὸς καλύβιον, σὲν τραγοὺς σημεῖο δὲν
παραπέρνονται. Διὸ τὴ θύλασσανή δίνει.

*Εικ.: Συλλογής

(Πηγή: Παπανικολάου, Γ. (1986). *Διονύσιου Σολωμού Άπαντα- Τόμος Πρώτος*. Αθήνα:
Παπαδήμα, σ. 535, 576)

ΑΪλαμάκη, Ειρ. (2021). Ιστορικά γεγονότα και σχετικά λογοτεχνικά κείμενα: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α.Σ.), Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης

Πρόσφυγες από την Κρήτη

Η κατάληψη της Μεσαράς, των Σφακίων από τους Τούρκους στα 1823-1824 και η φυγή χιλιάδων χριστιανών με πλοία από τη νότια και δυτική Κρήτη προς τα Κύθηρα, τα Αντικύθηρα, την Πελοπόννησο και τα Επτάνησα αποτέλεσαν την πηγή έμπνευσης του Διονυσίου Σολωμού και συνέθεσε το αφηγηματικό ποίημα <<Ο Κρητικός>>.

Ο Κρητικός του Διονυσίου Σολωμού

Ο Κρητικός του Διονυσίου Σολωμού (Ζάκυνθος 1798 – Κέρκυρα 1857), αφηγηματικό ποίημα σε πέντε μέρη, γράφεται κατά τη διετία 1833 έως 1834 και θεωρείται «σταθμός στην ποιητική πορεία του Σολωμού, το πρώτο από τα μεγάλα και σημαντικά ποιήματα της εντελώς ωριμής περιόδου του. Μολονότι χαρακτηρισμένο απόσπασμα, μπορεί να θεωρηθεί ποίημα απόλυτα ολοκληρωμένο, με εσωτερική ενότητα και συνοχή» (Λ. ΠΟΛΙΤΗΣ, Ποιητική Ανθολογία, Βιβλίο Πέμπτο: Ο Σολωμός και οι Εφτανησιώτες, Γαλαξίας, 1970 – Δωδώνη, 1976, σ. 206). Πηγή έμπνευσης του ποιητή στάθηκαν πραγματικά γεγονότα της επανάστασης στην Κρήτη: «κατάληψη της Μεσαράς και έπειτα των Σφακιών από τους Τούρκους στα 1823-24 και φυγή χιλιάδων χριστιανών με πλοία από τη νότια και δυτική Κρήτη προς τα Κύθηρα, τα Αντικύθηρα και την Πελοπόννησο» (Σ. ΑΛΕΞΙΟΥ, «Εισαγωγή» στο ποίημα: Διονυσίου Σολωμού, Ποίηματα και Πεζά, Στιγμή, 1994, σ. 205). Το κείμενο του ποιήματος αναπαράγει το τραγούδι ενός πρόσφυγα Κρητικού, που μακριά από την ιδιαίτερη πατρίδα του αναπολεί τα περασμένα, πλεγμένα γύρω στο περιστατικό που καθόρισε τη ζωή του. Εν περιλήψει η υπόθεση των πέντε μερών: «[1-2] Ναυαγός ο Κρητικός προσπαθεί να σώσει την αγαπημένη του μέσα στην τρικυμία [3-4] Η τρικυμία παύει απότομα και μπροστά του φανερώνεται μια "φεγγαροντυμένη" θεϊκή μορφή [5] όταν η οπτασία χαθεί, θ' ακουστεί ένας μαγευτικός απόκοσμος ήχος που θα συνεπάρει την ψυχή του ναυαγού· κι όταν ο ήχος σωπάσει, θα φτάσει αυτός στην ακρογιαλιά, θ' αποθέσει εκεί την αγαπημένη του, αλλά θα είναι πεθαμένη» (Λ. ΠΟΛΙΤΗΣ, Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Μ.Ι.Ε.Τ., 1978, σ. 147).

Πηγή: Νεοελληνική Λογοτεχνία Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου (Θεωρητική Κατεύθυνση) Φωτόδεντρο:
Διαδραστικά σχολικά βιβλία

http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2712/Neoelliniki-Logotechnia_G-Lykeiou-AnthrSp_html-empl/index_1_01.html (ανακτήθηκε 27-8-2021)

Βλ. και Νεοελληνική Λογοτεχνία Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου-Θεωρητική Κατεύθυνση-Θετική κατεύθυνση (επιλογής) (2011), Αθήνα: ΟΕΔΒ, σ.15.

Βάρβα, Θεό, τὸ τριφερὸν κλεπτόν μόνον νά' χον·
οὐ γκρεμόν κρέμουμεν βαθέν, κι αὐτόν βαστών μονάχον.

22

Ἐχαμογέλασεν γλυκού στὸν πόνο τῆς γυνῆς μον.,
κι ὅδαρεσσαν τὰ μάτια της, κι ἔμοιδίσαν τῆς καλής μον.
Ἐχάθη, ἀλλά μον! ἀλλά διεσεσα τοῦ δάκρυσσον τῆς γυναιδα
στὸ χέρα, πού 'χα σπηνούτο, μίλις ἤγε τὴν εἰδα.—
5 'Εγώ δεν καίνη τῇ στεγμῇ δὲν ἔχω πλιά τὸ χέρι,
π' ἀγνάπτενεν 'Αγαργην, κι ἔγρενε μαχαιρί·
χωρά δὲν τοῦ 'και ὁ πόλεμος' τ' ἀπλάνω τοῦ δαεβάτη
ψωμοζητῶντας, κι ἐρχεται μὲν δακρυσμένο μάτι·
κι δταν χρητάτα δεστυχεῖ τὰ μάτια μον ζαλεύοντα,
10 ἀργά, κι διαβάτα σκληρά τὴν ξαραζωτανέοντα,
καὶ μέσα στ' ἄρριο πέλλαι τ' δαστροπελέκει σπάσι,
κι ἡ θάλασσα νὰ παταπιῇ τὴν κάρη ἀναζητάει·
ξυπνό φρενίτης, κάθομαι, κι ὁ τοῦς μον κιθινωτεύει,
καὶ βάσια τὴν παλέμη μον, κι ἀμέσως γαλριεύεις
15 τὰ κέρματα θαράσα ρ' αὐτότο, τ' ἀγρια καὶ μιραθήτα,
μὲν δέναμη, πού δὲν είχα μόγε στὸ πρῶτα νεᾶτα,
μόγε δταν ἐκροτούσσαμε, πετώντας τὰ θηκαρία,
μάχη στενή μὲ τοὺς πολλοὺς ὄλλην παλληκανά,
μόγε δταν τὸν μπορτο-'Ισσείη καὶ τες ὄλλοις δέον βραρούσα
20 σύρριζα στὴ Λαζαρίνθο, π' ἀλαζαργα πατούσα.
Στὸ πλέξιμο τὸ δυνατό ὁ χτύπος τῆς καρδιᾶς μον —
κι αὐτό μοδ τ' αἴσιοι· — ἐμφονή στὴν πλεύσα τῆς κηρᾶς μον.

· · · · ·
'Αλλά τὸ πλέξιμ' δρογουνε, καὶ μοδ τ' ἀποκοιμοῦστε,
ήχος, γλυκύτατος ήχος, διού μὲν προφοδούσα.
25 Δὲν είναι καραστῆς φυσῆ στὰ δάση, ποὺ φωνεύσαντε,
καὶ μγανίς τ' δαστρο τὸν βραδυνοῦ, καὶ τὰ τερά θολόντων,
καὶ τὸν κρυφὸ τῆς δρατα τῆς φύσης τραγουδάει,
τοῦ δέντρου καὶ τοῦ λιοντανοῦ, ποὺ δνούγει καὶ λυγδεῖ·
δὲν εἰν' ἀγόνιο κρητεύει, ποὺ παίρνει τὴ λαλά του
30 οἱ γυρλούς βράχους κι ἀγριους, δὲν' ἔχει τὴ φυλέα του,
κι διντυθούει δλονεχτίς ἀπὸ πολλή γλυκιά
ἡ θάλασσα πολὺ μακρινή, πολὺ μακριά ἡ πεδιάδα,
δεστε ποὺ πρόβαλε ἡ αὐγή καὶ ἐλευσαν τ' ἀστέρια,
κι δικοει κι αὐτή καὶ πέρτους τῆς τὰ ρέδα ἀπὸ τὸ χέρα·
35 δὲν εἰν' γεμπτού τὸ γλενό, διού τ' ἀγγούκα μόρος
στὸν Ψηλορέτη, που σεγνά μὲν ἐτρέμουντεν ὁ πόνος,
κι διέλειται τ' δαστρο τ' οδρασον μετασφραντες νὰ λέμπτη,
καὶ τοῦ γελούσσων τὰ βιονέ, τὰ πέλλαις κι οἱ κέρματα·
κι ἐτάραξε τὰ σπλάχνα μον ἐλευθερωτῆς ἀλπίδα,

40 κι ἐράνταζα: μὲνειν καὶ δλη αίματα Παπούδα!
Κι ἀπλούνα κλαίοντας κατ' αὐτή τὸ χέρια μὲν καρδιές
καλή τ' η μαρῷη πέτρα τῆς καὶ τὸ βερό χροτάρι.
Λαζαρίνθο, ποελή, φωνή, δὲν είναι νὰ ταραθήῃ,
Ισσείη δὲ σύγεται στὴ γῆ ήχος, πού νὰ τοῦ μοιάζῃ·
45 δὲν είναι λόγιας ήχος λεπτός.
Δὲν ήθελε τὸν ξαραζη διντίλαλος μοτά του.
'Ατ εἰν' δὲν ήξερα κοντά, δὲν ἐρχονται διαν πύρα·
σάλ τοῦ Μαΐοῦ τές εισαδής γυμαίσει τὸν ἀλόγο,
γλενθτατοι, δινεθέμητοι.
50 Μίλις εἰν' δειπνούσας δ 'Ερωτας καὶ δ Χάρος.
Μ' ἀδραγνει ὅλη τὴν γυνή, καὶ μὲν μητη δὲν δημούσει
δισέραντο, κι ἡ θάλασσα, κι ἡ ἀμφοργαλιά, κι ἡ κόρη·
μὲν δλραγχε, καὶ μ' ἰκανε σεγνά μὲναζητήσω
τὴ σάλμα μον τὸν γυμαστῶν, γιατ νὰ τὸν ἀκλονθήσω.
55 'Επαγε τέλος, κι διέσαστεν ἡ φύσις κι ἡ φυγή μον,
ποὺ ἐστέραξε, κι ἐγύρωσε ειδύς δχ τὴν καλή μον·
καὶ τέλος φθάνει στὸ γιαλό τὴν ἀρραβωνιασμένη,
τὴν ἀπεθάνον μὲ τραύδη, κι ἕτανε πεθαμένη.

(Πηγή: Παπανικολάου, Γ. (1986). Διονύσιου Σολωμού Άπαντα. Τόμος Πρώτος. Αθήνα:
Παπαδήμα, σ.σ. 484-485)

Οι Χίοι πρόσφυγες

Η καταστροφή της Χίου τον Απρίλιο του 1822 (Πάσχα) και η ανηλεής σφαγή των κατοίκων της προξένησε αλγεινή εντύπωση σε όλο τον πολιτισμένο κόσμο της εποχής και ξεσήκωσε κύμα Φιλελληνισμού.

Στο πλαίσιο της διαθεματικής-διεπιστημονικής προσέγγισης του συγκεκριμένου ιστορικού γεγονότος, μπορούν να αξιοποιηθούν τα παρακάτω έργα:

- Εζέν Ντελακρουά, Η σφαγή της Χίου, 1824 (Μουσείο Λούβρου)
- Βαχίτ πασά, Απομνημονεύματα πολιτικά (Σύρος 1861)
- Ν.Λύτρας, Η ανατίναξη της τουρκικής ναυαρχίδας στη Χίο από τον Κωνσταντίνο Κανάρη και τους άνδρες του.
- Κ.Βολανάκης, Η πυρπόληση της τουρκικής ναυαρχίδας από τον Κανάρη
- Ζαχαρίας Παπαντωνίου, Το θυμωμένο καράβι
- του Δημητρίου Βικέλα, Λουκής Λάρας (απόσπασμα με θέμα τα φρικιαστικά γεγονότα της σφαγής της Χίου, κατά το 1822).

<<Την Επανάσταση του 1821 στερέωσαν και οι καταστροφές που προκάλεσαν οι Τούρκοι, στην προσπάθειά τους να κάμψουν το ηθικό των Ελλήνων επαναστατών. Μια τέτοια καταστροφή πρωτοφανούς αγριότητας υπήρξε η καταστροφή της Χίου, τον Απρίλιο του 1822 (Πάσχα) και η ανηλεής σφαγή των κατοίκων της. Με αφορμή άκαρο κίνημα Σαμίων επαναστατών με αρχηγό τον Λυκούργο Λογοθέτη, οι οποίοι αποβιβάστηκαν στη Χίο και κατάργησαν τις οιδωμανικές αρχές, ισχυρός στόλος των Τούρκων, με διοικητή των Καρά Αλή, αποβίβασε πολυάριθμα στρατεύματα που επιδόθηκαν στη σφαγή των κατοίκων του άτυχου νησιού. Από τους 100.000 κατοίκους περί τους 30.000 σφαγιάστηκαν ή αιχμαλωτίστηκαν, ενώ οι υπόλοιποι διέφυγαν με ψαριανά πλοία πρόσφυγες σε διάφορα άλλα νησιά και στην επαναστατημένη νότια Ελλάδα.

Το πλούσιο νησί παραδόθηκε στις φλόγες από τους Τούρκους, η αγριότητα των οποίων προξένησε αλγεινή εντύπωση σε όλο τον πολιτισμένο κόσμο της εποχής. Η σφαγή της Χίου ξεσήκωσε κύμα φιλελληνισμού σε όλο τον κόσμο>>

{Πηγή: Ιστορία του Νεότερου και του σύγχρονου κόσμου (Από το 1815 έως σήμερα) (2007). Γ' Τάξη Γενικού Λυκείου και Δ' Τάξης Εσπερινού Λυκείου -Γενικής Παιδείας, σ.27}

Εζάν Ντελακρουά, Η σφαγή της Χίου (1824, Μουσείο Λούβρου)

https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CF%81%CF%87%CE%B5%CE%AF%CE%BF:Eug%C3%A8ne_Delacroix - Le Massacre de Scio.jpg (ανακτήθηκε 27-8-2021)

Εζάν Ντελακρουά [Εγκία
Delacroix], από αρχη της Χίου,
1824, Μουσείο Λούβρου, Παρίσιο.
Το γεγονός της σφαγής της
Χίου (1822) συνέβησε στην φυλετική ιδέα και ενέπνευσε
εκδικήσεις καλλιτέχνες. Εδώ ο πρω-
τούλος της εμπειρίας και της ανθρω-
πισμού του σενάριου και της κατα-
στροφής αποτελεί διανοτικής
εθνικής μέρση, αλλά και δια-
μόρφωσης με ερθιλικούς περισ-
χώματα.

Ιστορία του Νεότερου και του σύγχρονου κόσμου (Από το 1815 έως σήμερα) (2007). Γ' Τάξη Γενικού Λυκείου και Δ' Τάξη Εσπερινού
Λυκείου Γενικής Παιδείας. Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β., σ.27

Η περιγραφή των σφαγών της Χίου από έναν Τούρκο

Τους εν τη μοναστηρίω πόνι-
τας επέρασαν εν απόματ μαχαι-
ρας, ανδραποδίσαντες τους
νεωτέρους «εξ αμφοτέρων των
φύλων» τοις δι' αιμοσταγείς κε-
φαλός και τ' αυτία των θανατω-
θεντών εξαπέστειλαν εις την
τοποτηρητήν φούσις δι' αδρύν
δώρων εφικοπιήθη μ' ανταμεί-
ψη την γενναιότητα και αφο-
σίωσαν των ηρωικών ημών
απροτευμάτων, πολεμησάντων
υπέρ της πατήσ και της Θρη-
σκείας; τόπε δη μάλισταν έγνωσαν
οι δειλοίσι άνθρωποι όπι αιδέν
εμποδίζει την ορμήν του πι-
στού, επιπλέοντος κατά των
απιστών γνωστών. Ακόλου-
θιας ηρήμωσαν και ένα πόργον
αρχαίον περί το αυτό Μαστιχο-
χώματον Καλημεσίον καλεόμε-
νων.

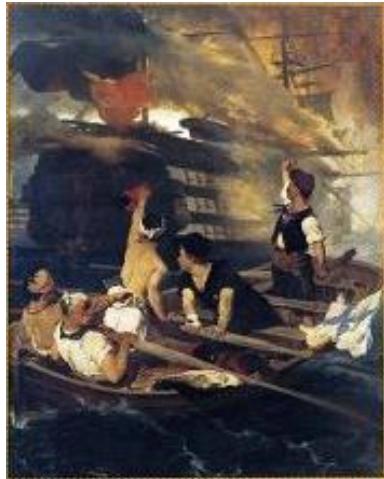
Βαχήτ πασδ. Απομνημονεύματα
παλινωδ. (Σάρος, 1881).

Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη (1789-
1909) Γ' Τάξης Ενιαίου Λυκείου Αθήνα:
ΟΕΔΒ., σ.91

Την καταστροφή της Χίου εκδικήθηκαν οι Ψαριανοί πυρπολητές του ελληνικού πολεμικού στόλου τον Ιούνιο (6-7) του 1822. Στα στενά του Τσεσμέ, απέναντι από τη Χίο, οι Ψαριανοί πυρπολητές πυρπόλησαν τη ναυαρχίδα του οδωμανικού στόλου και 200 ναύτες, καθώς και τον ίδιο τον Καρά Αλή. Ο Ψαριανός πυρπολητής, Κωνσταντίνος Κανάρης, ο οποίος πραγματοποίησε το παράτολμο εγχείρημα, δίκαια κέρδισε την ευγνωμοσύνη και τις καρδιές του Πανελλήνιου. Η φήμη του έφτασε σε όλο τον κόσμο, που παρακολουθούσε έκπληκτος τα κατορθώματα των Ελλήνων. Οι Τούρκοι, τρομοκρατημένοι κλείστηκαν για δύο χρόνια στα στενά του Βοσπόρου.

(Ιστορία του Νεότερου και του σύγχρονου κόσμου (Από το 1815 έως σήμερα) (2007). Γ' Τάξη Γενικού
Λυκείου και Δ' Τάξη Εσπερινού Λυκείου Γενικής Παιδείας. Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β., σ.27)

ΑΪλαμάκη, Ειρ. (2021). Ιστορικά γεγονότα και σχετικά λογοτεχνικά κείμενα: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α.Σ.).Τόμος ΙΙ. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης

Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία Γ'
Γυμνασίου (2007). Αθήνα:
Ο.Ε.Δ.Β., σ.31

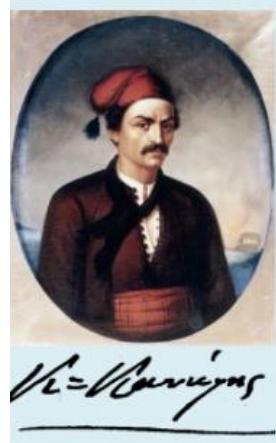

Κ.Βολανάκης, Η πυρπόληση της τουρκικής
ναυαρχίδας από τον Κανάρη

https://www.nationalgallery.gr/el/sulloges/collection/sulloges/p_urnpolisi-tis-tourkikis-nauarhidas-apo-ton-kanari.html

13-3-2021

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΝΑΡΗΣ

Φωτόδεντρο:

[http://photodentro.edu.gr/lor/r/
8521/9026](http://photodentro.edu.gr/lor/r/8521/9026)

Βλ. και

Ιστορία Νεότερη και
Σύγχρονη (1789-1909)
(1999). Β' Τάξη Ενιαίου
Λυκείου. Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β.,
σ.93

Ζαχαρίας Παπαντωνίου

Το θυμωμένο καράβι

Το ποίημα είναι εμπνευμένο από τους βαλασσινούς αγώνες που Ελλήνων μαρτί την Επανάσταση του 1821. Έχει προηγηθεί η μεταπορεύη της Χίου (Απρίλιος 1822) και πρόκειται να ακολουθήσει η αναπίστη της πουλητικής καναριγρίδας από τους Κουν. Κατάρη.

Σαν το σύννεφο τρέχει, σαν ίσκιος διαβιβάνει.
Τα πανιά του φρουτιώνουν στο κοίμο αγιερέα.
Κάπου πάει να χυμίζει, καθώς το γεράω!
Τ" είναι κείνο στη θάλασσα την αφρισμένη;

Νοι 'ναι τέρα πλεούμενα, νοι 'ναι καράβι;
Τροφογγένει τα κήματα φεύγουν μπροστά του,
Μια σηκώνεται ορθό, μια βυθίζεται κάτω,
και πηδάει στον αφρό τι απ' τον ήλιο ανθίζει.

«Πες μου αλιγίθεια, της θάλασσας είσαι σπουδαϊ;
Πους εκδίκηση τρέχεις απόψε να πάρεις;
Σε πούνι ποιον έχεις». Και μάτι 'πε: «Ο Κανάρης
με πηγάδινε στη Χίο».

(Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Α' Τάξης Γυμνασίου (1999), Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β., σ.179)

Δημήτριος Βικέλας

Λουκής Λάρας

[απόσπασμα]

Ο Λουκής Λάρας είναι ένα έργο αφετηριακό με τη δημοσίευσή του σύκαι-
νιαζεται μια καινούργια περίοδος της νεοελληνικής πεζογραφίας. Η
υπόθεσή του αναφέρεται στην Επανάσταση του '21 και ιδιαίτερα στις αντι-
δράσεις του άμαχου πληθυσμού. Τοπικά εξελίσσεται στη Σμύρνη, στη Χίο και
στην Τήγα όπου ο Λάρας κατέψυγε τελικά και σταδιοδρόμησε ως έμπορος.
Το απόσπασμα που ακολουθεί δίνει μια σκηνή από τα φρικιαστικά γεγονότα
της αφαγής της Χίου κατά το 1822.

Την επιούσαν ήμεθα από πρώις συνηγμένοι κατά το σύνθησε εις την
ισάγειον της οικίας είσοδον, πήσις εχροισίμειν ως κοινή αίθουσά μας. Κα-
θίμενοι εις των θυρών τα κατώφλια και επί των βαθμίδων της κλίμα-
κος συνεικεπτόμεθα, ως πάντοτε, περί του πρακτέου, αναμένοντες τι π-
ημέρα θα μας φέρει και υπολογίζοντες πότε ηδυνάμεθα να περιμένομεν
απόκρισιν εκ Φαρών.

Η Ανδριάνα μόνη πήτο απούσα. Είχεν εξέλθει προς εύρεσιν τροφής. Και
άλλοτε κατώρθωσε να πουκύλει την πενιχράν δίαιτάν μας συλλέγουσα
χόρτα άγρια εις τους πέριξ του χωρίου λόφους. Άλλ' εβράδυνεν ήδη να
επιστρέψει. Και η μίττη μου, ανπουχόνοια, πολλάκις ήνοιξε την θύραν
και προέτεινε την κεφαλήν εις την οδόν, να ίσει μη φαίνεται ερχομένην.

Η Ανδριάνα πήτο ο γενικός προστάτης, η αληθής πρόνοια αλοκλήρου
της εις Μεστά* διυτυχούς πημών ομάδος. Πλήρης αυτιπαρντίσθεως και
αφοσώσεως, περιέθυπλε την μπτέρα και τας αβελφάς μου και εφρόντι-
ζε περί πάντων των λοιπών· όλα τα επρόφθανεν, όλα τα ευλλογίζετο·
αυτή εύρισκεν ή εφεύρισκε την καθημερινήν τροφήν μας, αυτή έφερε το
νερόν εκ της πηγής, αυτή κατώρθωσε δι' αχύρων και παλαιών ταπιτών
ν' αυτοσχεδιάσει στρωμάτας δι' όλους εις τα εύκαιρα* δωμάτια της οικίας
εκείνης· αυτή μας έφερεν ειδίστεις έξωθεν, σχετιζόμενη μετά των χωρικών

♦ Δημήτριος Βικέλας ♦

και τα πάντα ερευνώσα και τα πάντα μανθάνοντα. Η ενεργητικότης της
ίπτο αιδάμαστος και ακατάβλιπτος η ευθυμία της. Είχε την καρδιάν υγρά
και ακμαίαν όσον και το σώμα, και συγχνάκις δια της ζωορόττητος, διά
της φαινόροττητος της έφερεν εις τα χεῖλο μας το μειδίαμα, εν μέσῳ της
επικρατούστης εκεί γενικής αθυμίας.

Η ώρα εν τούτοις παρίρχετο και πύξανε της μπρός μου η ανησυχία.
Δεν ήθελα να την αυξήσω εκφράζων τους φόβους μου, αλλ' ήμην και εγώ
ανησυχος, και σι αλλοι επίσης. - Τι έγινε; Πώς αργεί; Μην έπαθε τίποτε;
Τοιαύται αντιπλλάσσοντο φράσεις. Εκεί, αίφνις, ανοίγεται η θύρα και
παρουσιάζεται η Λαζαράνα κάτωχρος, τρέμουσα, με την κόμην λυτήν, σχι-
σμένα τα φορέματα και ανοικτά, τα στήθη αιματωμένα...

Η όλη παρουσία της εμφατύρει πάλιν φοβεράν, και τρόμον και α-
σχόντη.

Η μίττω μου πγέρθη αμέσως, εκάλυψε με τας χείρας τους αφθαλμούς
και ανέκραξε μετά φρίκης:

**Α! οι Τούρκοι οι Τούρκοι! Και αρπάσουσα τας θυγατέρας της έστηρεν
αυτάς εις την αγκάλην της.**

Η δε Λαζαράνα με τη μίαν χείρα επί της ανοικτής θύρας, εβείκενε διά
της άλλης την έξοδον, και ασθμαίνουσα δεν πδύνατο ν' ἀρθρωστη τας λέ-
ξεις τας αποίας επροσπάθει να προφέρει - Φύγετε, κρυφθείτε! Ευρέθημεν
όλοι διά μιας έξω εις τον δρόμον μετά της Λαζαράνας.

Πού επεπιγάνομεν; Τι πθέλομεν; Έμφυτος τις ορμή διπόθυνε τα βίηματά
μας μακράν της πώλης του χωρίου. Ερεύνομεν τους Τούρκους. Δεν εσκε-
πτόμεθα όμως ότι απομακρυνόμενοι της εξόδου, εκλειόμεθα εντός του
χωρίου. Άλλα μη σκέπτεται τις εις τοιαύτις ώρας;

Ενώ ετρέχομεν ούτω περίφοροι, παραζαλισμένοι, μη γνωρίζοντες πού
να καταφύγωμεν, μια γραία εις την θύραν ταπετνής οικίας ισταμένη μας
είσε, μας ελυτρίθη και πτήλωσε προς πράς την χείρα.

- Ελάτε, εδώ να σας κρίπρω, Χριστιανοί.

Εγώθημεν όλοι εντός της ανοικτής θύρας, ακολουθούντες την γραίαν.
Ο Θεός την εφάπτει! Εις εκείνην χρεωστούμεν την σωτηρίαν, την ύπαρξην
μας. Δεν την είδα έκτοτε, ούτε το όνομά της, γνωρίζω, αλλά ποτέ δεν ελπι-
σμόντος το αγιθόν πρόσωπόν της, ουδ' έπανουσα ειδιόγων την μνήμην της.
Είθε να την αντίμειψεν ο Θεός και να την ανέτανσεν εν εφύπνη!

Οποθεν της οικίας ίπτο αυλή ύπαιθρος, εις δε την άκραν της αυλής
σταύλος. Εντός του σταύλου μάς έκρυψεν η γραία. Αι αγέλαθες της έβοσκον
εις την εξοχήν και δεν επέστρεψαν ούτε την εσπέραν εκείνην, ούτε τας επι-

• Οι Φωνωριάτες και η Ρυμανική Σχολή των Αδηράν (1830 - 1880) •

ούσια, να μας διαφριλονικίσου στη κατοικία των την καποδήτη. Δεν πριμαλώτην γυναικόπαιδα μόνον οι Τούρκοι, όπι εύρισκον όποια λειτι ευπρόσδεκτος. Άλλα δεν εξημίσουσαν πράς τότε ληπτεύουσαν της πτώχεις γραίας τα ζώα.

Η είσοδος όποιο στενή και σκοτεινή, εις δε το βάθος πνέετο ο σταύλος τετράγωνος και σπωσούν ευρύχωρος: αλλ' αυτός είχε παράθυρον ή άλλην σπίν, ώστε, όπε εκλείετο η επί της αυλής θύρα της βιβλου, το σκότος όποιο φυλαφητόν και π. αποφορά δεν είχε διεξοδον. Τέσσαρα πιερόνυκτα εμείναμεν εντός του κρυπτώνος τούπου, δεκαοκτώ εν συνάδει ψυχαῖ.

Το επιπέρας της πρόπτη πιέρας π φιλάνθρωπος γραία μάς ἐφέρε σάκκον πλήρη σύκων. Ότε δε συνηθίσαμεν εις το σκότος, ανεκαλύφαμεν εις μίαν γανίαν κάδον ἔχοντα εισέτη ούδωρον αρκετόν, προς ποταμόν των αγελάδων Χάρις εις το ούδωρο τούτο και εις τα σύκα δεν απεβάνομεν της δίψης και της πείνης. Εις θέσην σε προέχουσαν επί μιας των πλευρών του σταύλου εύρομεν άχυρον, το σπούδασαμεν κατά γης, διά να μη κατακλίνωμεν επί του βαρβαρώδους εδάφους αι γυναίκες και τα παιδία. Και εξημίσαμεν ούτω τέσσαρας νύκτας και τέσσαρας πιέρας!

Εκ του κρυπτώνος μας πκούμομεν ἔξα συχνάκις τας κραυγάς των Τούρκων και οιμωγάς των Χριστιανών, πότε μακράν και άλλοτε πλησίον. Την τελείταιαν μάλιστα νύκτα τούς είχομεν πολύ, πολύ πλησίον, βιενικτέρευσαν εις την οικίαν της γραίας, και πκούμομεν τας ομιλίας των και τας διπύρησις των αισχρών κατορθωμάτων των.

Ο κύριος των Τούρκων σκοπός όποιο π. ανακάλυψις των κρυπτομένων φυγάδων. Τους άνδρας εφόνευσον, τα δε γυναικόπαιδα πριμαλώτηζον μεταφέροντες την άγραν των εις την πόλην. Τους χωρικούς δεν ἔβλαπτον συνήθως, εκτός δι' οὐδέρων και ραβδιομάν και λακτιομάτων και βιά της καταναλώσεως των τροφίμων των. Δεν ἔμενον δε επί πολύ οι αυτοί Τούρκοι εις το χωρίον. Λαφ' επιπέρας ήρχετο μία συμμαρία, ἀτρωγον, ἐπινοι, εκοιμάντο, την δεν πρίσαν ήρχιζεν π. ἐρειμή προς οφρύν και αιχμαλωσίαν ανεχόρουν οι πρότοι με αιχμαλώτους και λάφιφρα, και τους διεβέχετο νέα την επιπέραν συμμαρία, και ούτως εφεζής. Ήμεις δι' επειριμένομεν να κορεοθώστι και να πάμετο π. εξάντλησης της λείας την διαδοχήν του διαγριεύ, παρακαλούντες τον Θεόν να μη ανακαλυφθώμεν μέχρι τέλους.

Πώς να περιγράψω την αγωνίαν των ατελεύτητων εκείνων πιερών! Εφοβούμεθα να λαλήσωμεν μη ο ελάχιστος θόρυβος μας προβώσῃ. Η Λιβριάνα έκλαιμεν, έκλαιμεν ακαταπαύστως, και λυγμοί ενίστηται εξέφευγον από του σπίθυρος της: ο πατέρη μου επέβαλλε τότε σωστάν.

- Θέλεις να μας καταβώσους; Ελεγε.

Και έκυπτεν η Λαβριάνα την κεφαλήν, και δεν πκούετο ο θρίνος της.
Επλοσίαζεν η μίτηρ μου να την παρηγόρηση.

- Μη μ' εγγίζεις και λερώνεσαι!

Δυστυχήσις νέα! Η μαύρη απελπισία της εντός του σκοτεινού και δυσώδους εκείνου καταφυγίου πήτο η φοβερωτέρα ένδειξης της τύχης, η οποία επερίμενε τας λοιπάς εκεί γυναίκας, εάν οι Τούρκοι μάς ανεκάλυπτον!

Την τελευταίαν νύκτα εξημερώθηκεν με τον φόβον ότι δεν θα σωθώμεν από τας χείρας των. Η θύρα μόνη του σταύλου μάς εγώριζεν απ' αυτών.

Την αυγήν επανήλθεν εις την αυλήν η σωπάτη, αλλ' εξηκαλούθει εντός του χωρίου ο θόρυβος. Πόσον βραδέως αι ώραι παρήρχοντο! Θα επανέλθωσιν οι Τούρκοι τιλούσιν μας; Θα τους έχωμεν και την νύκτα πάλιν; Ήσθιανόμεθα πάντες ότι δεν ιδούνάμεθα να ανθέξωμεν πλειότερον.

Προς το εσπέρας τούς πκούσαμεν εις την αυλήν, ετοιμαζομένους προς αναχώρησην, και εκρατούμεν την ανατνούν μας, περιμένοντες την έλπιζομένην απομάκρυνσή των.

Έκει, ακούομεν αύρυτη, πλησίον της θύρας, βροντώδη Τούρκου φωνήν.

- Ας ιδωμεν πριν φύγωμεν, τι έχει εις αυτήν την αποθήκην;

Έκαμπα τον σταυρόν μου. Κρύος ιδρώς με περιέχουσεν.

Η θύρα του σταύλου έτριξε και πνοίχθη, και εις το άνοιγμά της είδα Τούρκου μαρφήν φοβεράν. Εκράτει ξίφος γυμνόν εις την μίαν χείρα, εις δεν την άλλην ράβδον, και από της άκρας της ράβδου εκρέματο λύχνος, το δε φως του λύχνου εφάπτει του Τούρκου το πρόσωπον, και όπισθεν των ώμων του άλλαι Τούρκων κεφαλαί ερριπτόν περίεργα εντός του σκότους βλέψατα.

Έκαθιτην κατά γης εις το βάθος του σταύλου, αντίκρυ της εισόδου. Χίλια έτη να ζιώ, δεν θα ληφαντούσαν την αποτρόπων εκείνην οπτασίαν!

Αναπνοή εντός του σταύλου δεν πκούετο. Ο Τούρκος εκτείνει τον πόδα, προχωρεί ειν βίμα... Αντίχρως διά μας ο πάταγος υβάτων πατουμένων και βλάσφημος του Τούρκου εκφράντωσι. - Μόνον βρώμαι είναι εδώ. Δεν έχει τίποτε. Πληγαίνωμεν!

Η θύρα ειδείσθη μετά κρότου και οι Τούρκοι ανεχώρησαν. Εοώθηκεν! Εν βίξμον, εις στεναγμός πλύνατο να μας προδώσον. Άλλ' ο Θεός μάς ελυττήθη και πυδόκησε να μας διαφύλαξη, η δε σωτηρία μας την ώραν εκείνην μας εφάντη ας αγαθός δια το μέλλον οιωνός και επεριμέναμεν με πλειότερον ήδη θάρρος της δοκιμασίας μας το τέλος.

Δεν εψεύσθησαν αι ελτίδες μας. Την αυτήν εκείνην εσπέραν, αφού ενύκτωσεν, πνοίχθη του στάβλου τη θύρα και πάλιν, αλλ' υπό φίλης τώρα.

(Πηγή: Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Α' Τάξης Γενικού Λυκείου. Βιβλίο Μαθητή, Διαδραστικά Βιβλία- Φωτόδεντρο: http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/pdf/8547/2484/22-0023_02_Keimena-Neoellinikis-Logotechnias_A-Lykeiou_Vivlio-Mathiti/ 29-9-2021)

Βλ. και Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Β' Τάξης Ενιαίου Λυκείου (1998). Αθήνα: ΟΕΔΒ, σ.σ. 155-158

Ο Κώστης Βαζίδης (Βαζίδης)
με απροστατητή πέτρη από την
Νεοελληνική σχολή της Ζέης
στην Ελλάδα το 1827 επιδιόρθωσε
για την εργαστήρα του τον
γάτο που απέτυχε στην Ελλάδα.

Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη (1999). Γ' Γυμνασίου. Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β., σ.180

Οι Ψαριανοί πρόσφυγες

Τα Ψαρά, το μικρό νησί του Αιγαίου με τη μεγάλη και πολύπλευρη προσφορά στον Αγώνα του Εικοσιένα, καταστράφηκαν από τους Τούρκους τον Ιούνιο του 1824, ύστερα από γενναία αντίσταση των Ψαριανών.

Περίπου 3.600 Ψαριανοί εγκατέλειψαν <<των Ψαρών την ολόμαυρη ράχη>> και πήραν το δρόμο της προσφυγιάς.

Συγκινημένος ο ποιητής, Διονύσιος Σολωμός, αφιερώνει στο ηρωϊκό νησί το επίγραμμα *η Δόξα* και ο Νικόλαος Γύζης ζωγραφίζει τη *Δόξα των Ψαρών* και το έργο <<*Μετά την καταστροφή των Ψαρών*>>.

Για τους Ψαριανούς πρόσφυγες βλ. και Παπανικολάου, Γ. (1986). Διονύσιου Σολωμού Άπαντα. Αθήνα: Παπαδήμα, σ.σ. 413-414)

Διογύσιος Σολωμός

Η καταστροφή των Ψαρών,

Τα Ψαρά, το μικρό νησί του Αιγαίου με τη μαγιά και πολύπλευρη προσφορά στον αγώνα του Εικοσιένα, καταστρέφεται από τους Τούρκους τον Ιούνιο του 1824, φειδεία παρόντος απόγονού των κατοίκων. Συγκινημένος ο ποιητής απειχρώνει στο φραγμό την επόμενη παραπομπή στην κατοίκων, στον επιτίθησθε επίγραμμα:

... Η ΔΟΞΑ.

(Καταστροφή των Ψαρών)

Στάρ την άλμασην εάνγκη,
περπατάτες ή Δόξα μονδηγή,
μελετή τη λαμπρά πολιτειάνα,
και στήριξή στοφδειν φαστή,
γεννυμένο μποτ λίγα γορτύσα,
ταύτη είρησα μάνια στήριξη γης.

Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Β' Τάξης Γυμνασίου

Βλ. και Φωτόδεντρο- Διαδραστικά Σχολικά Βιβλία

http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2246/Keimena-Neoellinikis-Logotechnias-B-Gymnasiou_html-empl/indexe_4.html (ανακτήθηκε 29-8-2021)

και

Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα

[https://www.greek-](https://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/tools/concordance/browse.html?cnd_id=10&text_id=3391)

[language.gr/digitalResources/literature/tools/concordance/browse.html?cnd_id=10&text_id=3391](https://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/tools/concordance/browse.html?cnd_id=10&text_id=3391) (ανακτήθηκε 29-8-2021)

Η καταστροφή των Ψαρών

Περιμένομενη της Καταστροφής των Ψαρών μάρτυρωνα με αναφορά του Γάλλου κυβερνήτη του εβίσιος στον ορίζοντα της Σμύρνης. Όποια που υπέβαινε στην 5 Ιουλίου 1824 στον πόλεμο Γάλλο απορρέεται εμβορευόμενός της στην παραπομπή:

«Εβλητες πλήθες γυναικείες και παιδιά που μαζεύονται στα γκερεμάτα σήκωνται τα χέρια στον αυρανό. Οι Ψαριανοί κράτησαν αλημένης δυνατότερης κτυπούσαν από μέσο της περπετείασμα των Τούρκους, μάλις φονιερώνονταν πάνω από τους τοίχους, ισά της παλαιές παλαιοτερες εκείνους που τους εύκλωναν. Οι επιθέτες ήταν καί ευτοί πολὺ βούναμένοι από την ελπίδα της λεηλατίας του πλούσιου μανοαστρού. Έπειτα, ήλεραν πως δεν υπάρχει γι' αυτούς τρόπος να υποφεύγουν. Ο κοκκινές πασίδις κάθε απορροής ήτησαν την παραλία σύλλες της Βόρεως είτε είχε δηλώσει στη σηραπά πώς δε θα της δεσπόζει τίσσων παρό μόνο στη θυελλών νικητής. Ο σύντονος ήταν λαριόν είτε τη μια μεριδή είτε από την άλλη σμύνινας απελπισίας.. Η άσφαδος συνεχίστηκε. Μερικοί Τούρκοι κατέφεραν να ρίξουν μέσα στη περπετεία, όπου βρήκαν το θάνατο ει από όπου ακούστηκαν φριγές κραυγές. Επορύνουν - Τάσου: «Έποιν Ψαριανή πτηνή ολόμαυρη ράχη».»

Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη
(1789-1909)

Γ' Τάξη Ενιαίου Λυκείου
(1999). Αθήνα: ΟΕΔΒ, σ.110

<https://www.nationalgallery.gr/el/zographikh-monimi-ekthesi/painting/h-astikh-taxi-kai-oizographoi-tis-ithographia-to-psariano-moirolois.html> (ανακτήθηκε 21-9-2021)

Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη (1789-1909)
Γ' Τάξη Ενιαίου Λυκείου
(1999). Αθήνα: ΟΕΔΒ

Νικόλαος Γύζης, Μετά την καταστροφή των Ψαρών
Φωτόδεντρο- Διαδραστικά Σχολικά Βιβλία
http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2246/Keimena-Neoellinikis-Logotechnias-B-Gymnasiou_html-empl/indexe_4.html (ανακτήθηκε 29-8-2021)

Νικόλαος Γύζης (1842-1901), «Μετά την καταστροφή των Ψαρών», 1898, 1,33X1,88 μ., Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα. Μετά την καταστροφή του νησιού, απελπισμένοι Έλληνες πασχίζουν να ανεβούν στην κλιδωνιζόμενη βάρκα, για να σωθούν μαζί με τα ιερά κειμήλια της πατρίδας τους. Μια σπηλιά ανδρική μορφή πολεύει να οδηγήσει τη βάρκα προς το βόθος όπου θαμποφέγγει το φως της σωτηρίας. Ο συμβολισμός της σύνθεσης αποκτά ακόμη μεγαλύτερο ενδιαφέρον, σαν λίδισμα υπόψη μας ότι το έργο φιλοτεχνίθηκε λίγο μετά την εθνική πίττα του 1897.

Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη (1789-1909)
Γ' Τάξη Ενιαίου Λυκείου (2002).
Αθήνα: ΟΕΔΒ, σ.318

Νικόλαος Γύζης, Η δύξη των Ψαρών, 1898-1899.

Παπανικολάου, Γ. (1986). Διονύσιου Σολωμού ΆΠΑΝΤΑ-ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ-Το ελληνόγλωσσο έργο του.
Αθήνα: Παπαδήμα, σ.416.

Δ. Η μεγάλη Κρητική Επανάσταση (1866-1869)

Η μεγάλη Κρητική Επανάσταση του 1866-1869, το <<δεύτερο '21>>, όπως ονομάστηκε, αποτελεί την κορυφαία έκφραση του πόθου των Κρητών για ελευθερία και εθνική αποκατάσταση¹.

Κατά την περίοδο εκείνη, περισσότεροι από 60.000 πρόσφυγες είχαν καταφύγει στα ελληνικά νησιά και σε άλλες περιοχές της Ελλάδας.

Η Μονή Αρκαδίου, έδρα της επαναστατικής επιτροπής και αποθήκη πολεμικού υλικού, πυρπολήθηκε το πρωΐ της 8^{ης} Νοεμβρίου και οι πολιορκημένοι, οι νέοι <<Ελεύθεροι Πολιορκημένοι>>, για να μη συλληφθούν, ανατίναξαν την πυριτιδαποθήκη (9 Νοεμβρίου).

Η πράξη αυτή συγκλόνισε ολόκληρο τον Ελληνισμό και ενέπνευσε ζωγράφους και ποιητές, όπως τον ιταλό ζωγράφο Γκατέρι, *Το ολοκαύτωμα της Μονής Αρκαδίου και άλλους καλλιτέχνες* (βλ. Τόμος I), καθώς και τον ποιητή Γεράσιμο Μαρκορά, που έγραψε τον Όρκο (Οι τρεις βασικοί χαρακτήρες:

Ο Μάνθος, η Ευδοκία και ο Γαβριήλ προβάλλονται ως <<υπερχρονικά σύμβολα κάθε υψηλής θυσίας>> (Μαστροδημήτρης, 1978).

<<Πρόκειται για τα γεγονότα της Κρητικής Επανάστασης (1866-1869) και ειδικότερα για το ολοκαύτωμα του Αρκαδίου. Κατά την περίοδο εκείνη, περισσότεροι από 60.000 πρόσφυγες είχαν καταφύγει στα νησιά και σε άλλες περιοχές της Ελλάδος και επέστρεψαν μετά το τέλος του άτυχου πολέμου.

Ο ποιητής, Γ. Μαρκοράς, παρακολουθεί την τρομερή εποποιία των νέων Ελεύθερων Πολιορκημένων του Αρκαδίου. Μέσα από την αντίθεση του θανάτου και της ζωής, ξεπηδά η ανθρώπινη αρετή, το πανέμορφο όραμα της Ελευθερίας που βγαίνει από τη θυσία και την απάρνηση, <<απ' τα κόκκαλα>> των παιδιών της Κρήτης.

Στον <<Όρκο>> ξεχωρίζουν τρεις βασικοί χαρακτήρες. Η Ευδοκία, ηρωΐδα του πολύπλευρου πόνου και της ως το θάνατο αφοσίωσης στο μνηστήρα που επιτελεί το εθνικό χρέος.

Ο Μάνθος, με το πλούσιο αίσθημα, που βάζει, όμως, πάνω απ' όλα τη βαθύτατη ευθύνη αυτού του χρέους.

Ο Γαβριήλ, μορφή αισχυλική, ψυχή με άγριο επιβλητικό μεγαλείο. Συνειδητός πατριώτης, επιδέξιος ηγέτης, πονετικός <<πατέρας>> και ιερωμένος. Στη μεγάλη ψυχή του, συνυφαίνονται αξεχώριστα η θρησκεία και η Πατρίδα.

'Ετσι, όπως τους προβάλλει και τους τρεις το ποίημα, κόβουν τους τοπικούς και χρονικούς δεσμούς τους και προβάλλονται αιώνιοι χαρακτήρες, υπερχρονικά σύμβολα κάθε υψηλής θυσίας.

Η υπόθεση του ποιήματος:

Η Ευδοκία, μία κόρη από την Κρήτη, που είχαν σκοτωθεί οι γονείς της από τους Τούρκους και που είχε καταφύγει μαζί με άλλους πρόσφυγες στην ελεύθερη Ελλάδα, γυρίζει πίσω στην

1. Οι συγκεκριμένες πηγές και αναφορές συνδέονται με την Ενότητα του σχολικού βιβλίου: <<Ο εθνικός χαρακτήρας της Επανάστασης>> και εξής (Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου-Θεωρητική Κατεύθυνση Ο.Π.Α.Σ., ΙΤΥΕ-Διόφαντος, 2012, σ.σ. 187-189).

ΑΪλαμάκη, Ειρ. (2021). *Ιστορικά γεγονότα και σχετικά λογοτεχνικά κείμενα: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.)*. Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης

Κρήτη. Ο μόνος άνθρωπος, που ενόμιζε πως είχε στον κόσμο, ύστερα από το σκληρό χαμό των δικών της, ήταν ο Μάνθος, ο αρραβωνιαστικός της. Βγαίνοντας στο ακρογιάλι της μαρτυρικής πατρίδας της, έμαθε πως ο Μάνθος δεν ήταν πια στη ζωή. Χωρίς ελπίδα τράβηξε κατά τα ερείπια του Αρκαδιού, του γνωστού ιστορικού μοναστηριού. Εκεί απάνω στα ερείπια, της παρουσιάστηκε ο Μάνθος με ανθρώπινη μορφή και της διηγήθηκε μακρότατα πως αντιστάθηκε ηρωϊκά το Αρκάδι στους Τούρκους και πως ο ίδιος βρήκε το θάνατο στο πλευρό του ηγουμένου του Μοναστηριού, που έβαλε φωτιά στην αποθήκη της μπαρούτης.

Όταν τελείωσε η διήγηση, η κόρη έπαψε να ζει. Η αθώα ψυχή της πετάχθηκε στου Μάνθου την αγκάλη. Και έτσι ο όρκος, που είχε κάμει ο Μάνθος, ότι γρήγορα θα ενώνονταν, πραγματοποιήθηκε.

{Πηγή: Μαστροδημήτρη, Δ.Π. (1978). *Ο όρκος του Μαρκορά*. Μελέτη Φιλολογική. Αθήνα: Γρηγόρη Βλ. και ψηφιοποιημένο τον Όρκο του Μαρκορά στην ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Ανέμης:

https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/0/d/d/metadata-01-0000068.tkl?dtab=m&search_type=simple&search_help=&display_mode=&wf_step=init&show_hidden=0&number=10&keep_number=&cclterm1=&cclterm2=&cclterm3=&cclterm4=&cclterm5=&cclterm6=&cclterm7=&cclterm8=&cclfield1=&cclfield2=&cclfield3=&cclfield4=&cclfield5=&cclfield6=&cclfield7=&cclfield8=&cclop1=&cclop2=&cclop3=&cclop4=&cclop5=&cclop6=&cclop7=&isp=&search_coll%5Bmetadata%5D=1&&stored_cclquery=&skin=&rss=0&lang=el&ioffset=1&offse t=1 (ανακτήθηκε 29-8-2021)}

«Ο ΟΡΚΟΣ» ΤΟΥ ΜΑΡΚΟΡΑ

Κατὰ τ' ἀσκέρι τῶν ἔχθρῶν, δπ̄ ὅσο πάει πληθαίνει,
 Πυκνὸ μολύβι ἐρρίχραμε σὲ ἀγνώριστο σημάδι,
 Τραγούδια κάνοντας πολλὰ ν̄ ἀποσωθοῦν στὸν Ἀδη.
 Δὲν εἶχεν δύμας δύναμη καὶ τὸ συκνό μας βόλι
 1450 Νὰ κράξῃ γύρωθεν ἐδῶ τὴν προσοχή τους δλη,
 Ἀνίσως πρὸν δ Ἡγούμενος ἀπό τα παρεθύρι
 Ὁλόρθος δὲν ἐπρόβανε λόγια ὡς αὐτὰ νὰ σύρῃ:
 “Ζυγδοστε, ἀν̄ ἔχετε καρδιά! Σᾶς εἶπε ἀλήθεια ἡ φήμη
 Πῶς μαζωμέρο βρίσκεται χρυσάφι ἐδῶ καὶ ὁσῆμι.
 1455 Ἄλλ' εἶμαι φύλακας ἐγὼ στὸ ἀμέτρητο λογάρι,
 Μήτε, ὅσο ζῶ, σκυλλότονφοι, κάνεις θὰ μοῦ τὸ πάρη!”
 Μὲ μιᾶς πετοῦν ἀνάερα βόλια ἔχθρικὰ περίσσα,
 Τὶ τοὺς ἀπίστους ἀναψε μία τέτοια ὁργὴ καὶ λόστα,
 Ποῦ, γιὰ νὰ πνίξουνε γοργὰ ταὶς μισηταὶς φοβέραις,
 1460 Θαρρῶ πῶς καὶ τὰ μάτια τους ἥθε τὰ κάμονν σφαίραις.
 Ἄλλ' οἱ ωργισμένοι, βλέποντας ποῦ δμιτρός τους πλειὰ
 [δὲν ἔχονν
 Τέτοιο πνηῆγι ποθητό, κατὰ τὴ θύρα τρέχονν·
 Λὲς καὶ ταράζει μία ψυχὴ τ' ἀπειρον ἔχθρον τὰ μέλη·
 Σωρὸ ἀπὸ σφήκαις μοιάζουνε, ποῦ δρμοῦν τοῦ ἔνα κυψέλη.
 1465 Τοῦ κάκου σβυνοῦνται γιὰ πολλοὺς τοῦ θείου φωτὸς ἡ ἀ-
 [χτίναις,
 Τὶ τρέχονν ἄλλοι καὶ χτυποῦν μὲ πέτραις καὶ μὲ ἀξίναις,
 Καὶ πάντα σκούζουν, ἀπὸ ἀφρὸ γιορμίζοντας τὰ χείλη:
 “Γιὰ λίγο ἀκόμα κρύβεσαι, γκιασόν Χατζῆ - Γαβρίλη!”
 Σὲ τόση ἀντράλα ταραχῆς ἀκούω σὰν τ' ὅνομά μου·
 1470 Στρωνάω, καταπῶς ἥμουρα γορατισμένος χάμον,
 Καὶ τὸν Ἡγούμενο θωρῶ! — Δανλὶ ἀγαμμέρο ἐκράτει,
 Ποῦ τόσο δὲν ἔσπιθιζε σὰν τοῦ γενναίον τὸ μάτι,
 Γιατὶ τὸν ενδρηκε πικρό, φαρμακωμέρο βόλι
 Καὶ ἀπὸ τὴν ὅψη του ἡ ζωὴ τοῦ ἔκεινο ἐπῆγεν δλη.
 1475 Χλωμός, χλωμός ἐτρέκλιξε, κὲ ἥθελε πέσῃ κάτον,
 Ἀνίσως καὶ δὲν ἔτρεχα σὰν ἀστραπὴ κοντά τοῦ·
 Τὸν ἀνασήκωσα, κὲ εὐθὺς τὸν ὄμο ματὸς μοῦ ἀδράχτει
 Καὶ, δείχνοντας τὸν ἀροιχτὸ τοῦ πάτον καταρράχτη:
 “Προτοῦ, μοῦ λέει, στὸ σῶμα μου ν̄ ἀδειάσῃ κάθε φλέβα,

- 1480 Βόηθα τὸ ἀδύνατο πλευρό· μαζὶ μον ἐκεῖ κατέβα·”
 Μὲς τὸ χαμῶι σὰν ἔφτασα, καὶ, ὡς μοῦχε παραγγελῃ
 Τὸ ἄγιο πορεία τὸν ἀπόθωκα σὲ μαρμαρένια στήλη,
 “Εμεινα ἀκίνητος, βουβός· μὲ μία μεγάλη φρίκη
 “Ἄργα τὰ μάτια ἐγένοισα στὴ μαύρην ἀποθήκη·
 1485 “Ἄχ! μὲ ἐπλακόνανε βαρνὰ τοῦ τόπου τὰ σκοτάδια,
 Καὶ ὁ νοῦς μον ἀποχαιρέτουνε πέλαο, βουνά, λαγκάδια,
 “Ολα τὰ ἐλεύθερα ποντιὰ στὸ ἀέρι σκορπισμένα,
 Ταὶς αὔραις ὅλαις τὸ οὐρανόν, τὸ φῶς τοῦ ἥλιου κὲ ἐσένα.
 Γιὰ μία στιγμή, ποῦ διάβηκε σὰν ἀστραπῆς ἀχτίδα,
 1490 Τὰ χρυσωμέρα δνείρατα τῆς εὐτυχιᾶς μας εἶδα,
 Καὶ νὰ προφέρω ἴμονν σιμά, στοῦ νοῦ μον τὴν ἀτάρα,
 Γὶ αὐτοὺς ποῦ μοῦ τὰ σβήνανε μία τρομερὴ κατάρα.
 Πλήρ, στὸν Ἕγούμενο μὲ μίας γνῷζοντας τὸ βλέμμα,
 “Ἐκεῖ ποῦ ὁρδός βασιώτουνε κὲ ἥταν γιομάτος αἷμα,
 1495 “Ἐκεῖ ποῦ ὡς Μάρτυρας ψηλὰ κατὰ τὰ θεῖα λημέρια
 Τὸ λογισμό του ἀσήκωτε, τὰ μάτια καὶ τὰ χέρια,
 Τὴ γῆ ἔαστροχησα γοργὰ καὶ κάθε τῆς ἀγῶνα,
 Μὲ συντριβὴ ληγίζοντας, δὲ ἀμαρτωλός, τὸ γόνα.
 Στὸ θεῖο, χλωμό του πρόσωπο δίχως νὰ πνέω τηροῦσα,
 1500 Κὲ ἐνῷ στὰ βάθη τῆς ψυχῆς τὸν οὐρανὸ ἀγροικοῦσα,
 Χονμοῦν ἀπάνον οἱ δάιμονες· τὰ πάντα πλημωθέουν·
 Σφραγὴ ἀρχιτοῦν ἀλύπητη, καὶ σὰ θεριὰ μονγγρέουν.
 “Ω! δὲν τοὺς ἀκούσα πολύ! — Τὸ εὐλογημέρο χέρι
 Στὴν κεφαλὴ μον δὲ Σεβαστὸς δὲν ἀργησε νὰ φέρῃ,
 1505 Καί, σὰ μὲ εὐχήθη, τὸ ἄλλο του, ποῦ τὸ δαυλλ φουχτόνει,
 Στὴ μαύρη εὐθύδες κατέβηκε θανατηφόρα σκόνη.
 Σύγνεφο μέγα, φλογερὸ καὶ ἀπὸ βροντὴ γιομάτο
 Σὲ ἀνοιγοσφάλισμα ὀφθαλμοῦ μᾶς ἀρπαξε ἀπὸ κάτω,
 Κὲ ἐδῶ γοργὰ ξανάπεσε κάθε ζεστὸ λιθάρι,
 1510 “Οποῦ μὲ ἐμᾶς τὸ σκάσιμο τὸν λαγονυμιοῦ εἶχε πάρη·
 “Ἄλλὰ βαθυά, πολὺ βαθυά, μὲ τὴν ὁρμὴ τὴν ἴδια,
 Μαύραις τῶν Τούρκων ἡ ψυχαίς, ὡσὰν τὸ ἀποκαΐδια,
 “Σ ἀγριο σκοτάδι ἀκούσαμε νὰ βυθιστοῦν, καὶ ἀκόμα
 Θυμοῦ βλαστήματας εἴχανε στὸ κολασμένο στόμα.

Αϊλαμάκη, Ειρ. (2021). *Ιστορικά γεγονότα και σχετικά λογοτεχνικά κείμενα: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α.Σ.)*, Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης

Η Επανάσταση στην Κρήτη συνεχίζεται...

Το μυθιστόρημα του Νίκου Καζαντζάκη, *Καπετάν Μιχάλης*, αναφέρεται σε ένα από τα τελευταία απελευθερωτικά κινήματα της Κρήτης και, ειδικότερα, αποσπάσματα από το έργο *Καπετάν Μιχάλης*:

- [Ελευθερία ή Θάνατος και
- [Ο ριμαδόρος]

Νίκος Καζαντζάκης

[Ελευθερία ή Θάνατος]

Το μυθιστόρημα του Νίκου Καζαντζάκη *Καπετάν Μιχάλης* (1953), όπου ανήκει και το απόσπασμα, αναφέρεται σ' ένα από τα τελευταία απελευθερωτικά κινήματα της Κρήτης, στα τέλη του περιοδήμου αιώνα. Το κύριο πρόσωπο του δργού, ο Καπετάν Μιχάλης, «ο φοβερός αντρας», έχει ανέβει με την ομάδα του στα βουνά και πολεμάει τους Τσιφρούς. Την αικογένειά του (η γυναικά του Κατερίνα και το γιο του, το Θρασάκι) την άφησε στο χωριό, στο σπίτι του πατέρα του Καπετάν Σήφακα, φτους έχουν συγκεντρωθεί γι' ασφάλεια κι άλλα γυναικόπουδα. «Εκατό χρονών λιοντάρι, τα γένια του ποτάμιζαν και του σκέπαζαν το ανοιχτό αλοβάσωπο σπήλαιο κι έκριψαν πις δερμένες λαβωματές που χάπιασαν το Μεγάλο Σήφακα. Οι φρυδάρες του χοντρές, συγκαθατές, του έκριψαν τα μάτια και τις ανασήκων με τη φαύχτα του, για να μπορέσου να δει...». Έτσι περιγράφεται ο καπετάν Σήφακας. Κι επειδή ήταν αγράμματος, έβαζε τον εγγονό του, το Θρασάκι, και του μάθανε την αλφαριθμητική. Ήντας χειριώνας.

-Τι να γίνουνται εκεί απόνω οι χριστιανοί;

Έχαν ανεβεί οι γυναίκες στα δώματα» να ξεχιονίσουν, να μη σπάσουν τα δοκάρια από το βάρος, κι αγγάντευαν πέρα το βουνό κι αναστέναζαν: τι να γίνουνται εκεί απόνω, Θε μου, οι χριστιανοί! Κι η κυρα-Κατερίνα είχε στυλωμένα τα μάτια της κι αυτή στο καταχιόνιστο βουνό και συλλογίζουνταν το φοβερόν όντρα...

Ηλιος σήμερα λαμπερός, ο ουρανός καταγάλανος, κρούσταλλο ο αγέρας. Δυο τρία σπουργύτια κατέβηκαν στη χιονισμένην αυλή του παππού και σκάλιζαν και τσιμπολογούσαν το χιόνι: το Θρασάκι είχε προβάλει έξω μ' ένα κοφμάτι φωμί, γέμισε η αυλή σπουργύτια λιμασόμενα.

-Παππού, παππού, φώναξε το Θρασάκι και του 'δειχνε τα σπουργύτια.

Μα αυτός είχε μαζευτεί στη γωνιά, ομπρός από το αναμμένο τζάκι και κοίταζε ακίνητος, αμιλητος, τις φλόγες που άγλειφαν κι έτρωγαν κι έκαναν στάχτη τα ξύλα. Μέρες τώρα δε μιλούσε, φύλο και χλώμιαζε και

δώμα: ταράτσα.

βούλιαξε αε σκοτεινούς λογισμούς· κάποια τον είχε κυριέψει έγνοια μεγάλη.

Έθρυψε το Θρασάκι όλο το φωμί στα σπουργίτια, μπήκε μέσα.

Την ώρα εκείνη ο παππούς σηκώνουνταν· είχε παραγγείλει και του φεραν από το Καστέλι έναν τενεκέ κόκκινη μπογιά και μια βούρτσα· στράφηκε, έγγεψε στο Θρασάκι.

— Πάρε την μπογιά, Θρασάκι μου, και πάμε. Να τη, στη γωνιά· και δώσ· μου εμένα τη βούρτσα.

— Πού θα πάμε, παππού;

— Τώρα θα δεις μόνο γρήγορα, τώρα που δε χιονίζει.

Πρόβαλαν στην ξώπορτα παππούς κι εγγονός στάθηκαν και κοίταξαν κάτω το χωριό, ασάλευτο, βουβό, κουκουλωμένο στα χιόνια... Τι μάγια είναι ετούτα, τι ασπρίλα τα σπίτια, οι πέτρες, οι δρόμοι, πάσον όλα είχαν ομορφήνει, τα ξύλα, τα κουρέλια, τα χαλάσματα, σκεπασμένα από το αφράτο ανέγγιχτο χιόνι! Το Θρασάκι δεν αποχόρταινε να βλέπει πώς μεταμορφώθηκε το χωριό σε μια νύχτα.

Έβγαλε από το ζωνάρι του το μεγάλο χρωματιστό μαντίλι του φαντασμάτων κι αρχίστηκε να καθαρίζει την πόρτα από το χιόνι.

— Ήμπα μέσα, Θρασάκι, είπε, πάρε ένα πανί, καθάριζε και συ.

Άστραψε κατακάθαρο το ξύλο· έσκυψε ο παππούς, έκεκαπάκως τον τενεκέ, βούτηξε τη βούρτσα.

— Στ' όνομα του Θεού! μουρμούρισε.

— Τι θα κάμεις, παππού;

— Τώρα θα δεις!

Σήκωσε τη βούρτσα κι άρχισε αργά, προσεχτικά, να γράφει με την κόκκινη μπογιά, στην πόρτα, το πρώτο γράμμα: Ε, ύστερα Λ, ύστερα Ε πάλι...

— Α! φώναξε το Θρασάκι, κατάλαβα!

Ο παππούς χαμογέλασε:

— Κατάλαβες τώρα γιατί μ' έπιασες η λόξα να μάθω γράμματα; έκαμε. Είχα το σκοπό μου· θα γεμίσω το χωριό, δε θ' αφήσω τοίχο, θ' ανέβω και στο καμπαναριό, θα πώ και στο τζαμί και θα γράψω: Ελευτερία ή Θάνατος! Ελευτερία ή Θάνατος, πριν να πεθάνω.

Μίλούσε κι έγραφε με χοντρές πινελιές τα μαγικά λόγια. Και κάθε τόσο έγερνε πίσω το κεφάλι, καμάρωνε τα γραφτά του. Δεν μπορούσε ακόμα να το χωρέσει ο νους του, τι μυστήριο είναι ετούτο, να σημαδεύεις μερικές γιώτες και κουλούρες κι από αυτές να βγαίνει μια φωνή, σα να ταν στόματα ανθρώπου, χεύλα και λαρύγγια και σπλάχνα και φώναζαν.

— Μα αλήθεια, Θρασάκι, ρωτούσες κάθε τόσο τον εγγονό του, αλήθεια πώς τα σημάδια αυτά είναι πράματα ζωντανά και μιλούνε; Πώς γίνεται και μιλούνε; Μέγας είσαι, Κύριε!

Φώναζε τώρα η ξώπορτά του, κάμποσην ώρα στέκουνταν και την καμάρωνε. Δεν ήταν πια ετούτη πόρτα, ήταν αυτός ο ίδιος, ο καπετάν Σήφακας, ήταν τα δυο φύλλα της καρδιάς του που φώναζαν.

— Καλά το γραφα, Θρασάκι μου; ρώτησε ανήσυχος: δεν έκαμα λάθος;

— Σου βάζω δέκα, παππού, άριστα! έκαμε ο εγγονός και γέλασε.

— Ε, πάμε παραπέρα!

Βρήκαν παραπέρα, στο απογύρισμα του δρόμου, έναν τοίχο, δεν τον είχε χτυπήσει το χιόνι, βούτηξε πάλι τη βούρτσα ο παππούς, πήρε φόρα. Έγραφε, έγραφε, τράβηξε παραπέρα, έγραφε, πιστίλιζαν οι μπογιές τα γένια του, έπεφταν στα σπιβάνια του, λέρωναν το μείτανογέλεκό¹ του, μα αυτός δε χαμπάριζε. Ιερή φλόγα τον είχε συνεπάρει όπου έβρισκε τοίχο καθαρό, στρωτό, μιαν πόρτα μεγάλη, στέκουνταν, και δώσ², του ζωγράφιζε τα μαγικά σημάδια: κι ο τοίχος που ήταν πριν βουβός και κιοτήρ³, έβγαζε τώρα φωνή και διαλαλούσε παλικαρίσια τη λαχτάρα του: η πόρτα, το ξύλο το αμύλητο, πετούσε ψυχή, μιλούσε, θαματουργούσε σαν τίμιο ξύλο.

Είχε πάρει πια το χέρι του το κολά⁴ της γραφής, πετούσε. Έφτασε στην πλατεία του χωριού: εκεί ταν το σκολειό, η εκκλησιά, το τζαμί πιο πέρα ο καφενές. Βούτηξε τη βούρτσα στην μπογιά, άρχισε από την πόρτα του σκολειού: Ελευτερία η Θάνατος! Δυο γέροι πρόβαλαν από τον καφενέ:

— Ε, ε καπετάν Σήφακα, πότε τα μαθες τα γράμματα; Τι γράφεις, τι έπαθες;

— Αποχαιρετώ, αποκρίθηκε ο παππούς, χωρίς να στραφεί, σας αφήνω ένα λόγο, το στερνό, να με θυμάστε.

— Τι λόγο;

— Ελευτερία η Θάνατος! φώναξε το Θρασάκι.

Κούνησαν οι γέροι το κεφάλι τους, μπήκαν μέσα.

— Πάει, αγγελοσκιάχτηκε⁵ ο γερο-Σήφακας, μουρμούρισαν, ζυγώνει ο Χάρος.

¹ μείτανογέλεκο: γελέκο και μείτανι (εξάρτημα της κρητικής φορεσιάς, που προσαράσσεται στους ώμους).

² κιοτής: βελός.

³ το κολά: η ευκολία.

⁴ αγγελοσκιάζομαι: είμαι στα τελευτοί μου.

Ο παππούς στάθηκε τώρα απόδω από το τζαμί· κατακάθαροι οι τοίχοι, καινουριοσπρισμένοι, η πόρτα κίτρινη.

— Ανακάτεψε, Θρασάκι, την μπογιά μ' ένα ξύλο, είπε ο γέρος, εδώ θα βάλω τα δυνατά μου· θα κοτοάρω σε κάθε γράμμα και μιαν ουρά για σπολίδι· τώρα θα δεις! είπε και δώστη του ανεβοκατέβαζε τη βούρτσα, με περίσσια τώρα τέχνη, απάνω στην κίτρινη πόρτα.

Τέλεψε, κουράστηκε.

— Πάμε τώρα σπίτι, είπε, κουράστηκα. Άλλη μέρα η εκκλησιά· θα πάρω και μια ανεμόσκαλα· λέω ν' ανεβώ αψηλά στο καμπαναριό, και θέλει γερά κότσια.

— Μήν γκρεμιστείς, παππού· θ' ανέβω κι εγώ.

— Όχι, εγώ, επίμενε ο γέρος, εγώ· πάμε τώρα!

Ερωτήσεις

1. Γιατί ο παππούς μαθαίνει την αλφαριθμητική στα γεράματα; Τι άνθρωπο δείχνει η πρόξη αυτή;
2. Τι εντύπωση κάνουν στον παππού τα γράμματα; Γιατί;

Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Α' Τάξης Γυμνασίου (1999). Αθήνα: ΟΕΔΒ, σ. 139-142.

Νίκος Καζαντζάκης

[Ο ριμαδόρος]

Εκτός από τους ανώνυμους λαϊκούς ποιητές, που είναι οι αρχικοί δημιουργοί των δημοτικών μας τραγουδιών, υπήρχαν, παλιότερα κυρίως, και λαϊκοί στιχουργοί (ριμαδόροι) που συνέθεταν πολύστιχα στιχουργήματα σχετικά με γεγονότα που συγκλινίζαν τους ανθρώπους του τάπου τους (ιδιωτικά περιστατικά, πολέμους, σεισμούς κτλ.). Μας σώθηκαν τέτοια στιχουργήματα από παλιότερες εποχές.

Ριμαδόρους μπορούμε και σήμερα να συναντήσουμε σε ορισμένες περιοχές, ιδιαίτερα στα νησιά του Αργαίου, στην Κρήτη και στην Κύπρο (όπου ονομάζονται «ποιητάρηδες»).

Οι ριμαδόροι φαίνεται ότι συνεχίζουν μα πολύ παλιά λαϊκή πομπική παράδοση. Έναν τέτοιο ριμαδόρο συναντούμε και στο μυθιστόρημα του Ν. Καζαντζάκη Καπετάν Μιχάλης, όπου ανήκει και το απόσπασμα μας. Ο ήρωας του έργου Καπετάν Μιχάλης πολεμάει τους Τούρκους στα βουνά σε μια από τις τελευταίες επαναστάσεις της Κρήτης, στα τέλη των περασμένων αιώνων. Η γυναίκα του Κατερίνα κι ο μιος του, το Θρασάκι, μένουν στο χωριό, στο σπίτι του παππού καπετάν Σήφακα, παλιού καπετάνου.

Bρίκαν* το σπίτι γεμάτο γυναίκες, δικές του και ξένες. Όλη η γειτονιά είχε μαζευτεί ν' ακούσει το ριμαδόρο, το γερο-Κριαρά, που τώρα να! έφτασε κι έμπαινε στο αρχοντικό του καπετάν Σήφακα: στο σπίτι αυτό έβρισκε το πιο καλό και μπόλικο φαι και κόννευ* πάντα. Γέρος, μακροδεχαλογένης, γαλαζομάτης, φαγάς, μπεκρής, ξακουστός στα νιάτα του. Αμούστακο αγόρι, βουηόλευ* στου Μεγιμέτ Άλι τα βουνά, κοντά στο Καστέλι, κι υστερά, σε μιαν επανάσταση, πήρε κι αυτός το τουφέκι. Ξέκουψε τα βόδια και τα γελάδια που βουκόλευε και τα πήγε πεσκέσι* στους αντάρτες: έπεσε πάλι στα σίδερα η Κρήτη, πού να πατήσει πλι ο Κριαράς στο Καστέλι, γύριζε τα Ρεθεμνιώτικα. Έκανε τον αγωγιάτη, τον πραματευτή, το λυράρη και ταΐζοιςε ρίμες. Πήγανε από χωριό σε χωριό, τραγουδούσε τις ρίμες του και γέμιζε το ταγάρι.

Στέκουνταν οι χωριάτες γύρα του και μαροθαμάζουνταν* πού τα βρισκε τα λόγια και πώς τα ταΐζατζε και πώς έκανε τα μάτια να κλαίνε! Σαναζοντάνε το '21, ανέβαιναν από τα μνήματα οι μεγάλοι σγωνυτές, τινάζουνταν στον αγέρα το

βρήκαν: ο καπετάν Σήφακας και το Θρασάκι, κενάκια διαμένω προσωρινά, βουηόλευς βόσκε βόσια, πεπόνι: δόρο, μαροθαμάζομεν: βουηόλζο σαν ανέρτος

Αρχάδι, έποναν οι γέροι τα φάρδια πολύχρωμα μαντίλια τους και σκούπιζαν τα κλέματα.

«Δεχόμαστε και πολεμάτε το Αρχάδι» συλλογίζουνταν, «σκόμα καίγεται, θα βαστάξει, όσο η ράμα ετούτη, αθάνατο!»

Γένουνταν άλλοι άνθρωποι όσοι τον άκουγαν, πλάτανε τη καρδιά τους, έβγαιζαν τα σκούπιλα τους οι τουγκούνηδες, δνοιγαν τα κελάρια τους και διοσκορεύονταν και το γέμιζαν το τεγχάρι, ανάκτα, κουκιά, φασόλια, φεβίθια, κάστανα, καλοκήθια, φυσμένα... Κι αυτός έβλεπε να γεμίζει το τεγχάρι του κι όλο το φαρδύ του πήλιοφρουμένο πρόσωπο γελούσε ευχαριστημένο.

Τον είδαν λοιπόν και σήμερα οι χωριάτισσες, κάμπους και βούνα γυρίζει ετούτος, θα 'φερνει σέγουρα μαντίλια από τους άντρες τους, τον πίρετν ξοπίσω. Κι η καθημεριά κι όλες μαζί τον ζήγωσαν, του πίκεναν το χέρι και τον αναφωτεύουσαν μα αυτός βιάζουνταν, πήγαινε γραμμή κατά το σπίτι του γερο-Σήφακα πειναόσε.

Την ώρα που μπήκε ο παππούς με το Θραισάκι, ο γερο-Κριαρός είχε θρομαστεί στο καλό σκαμνί, ομπρός στη φωτιά, και πυράωνταν.

— Καλώς τον καπετάν Ρυμαδόρο! έκαμε ο παππούς καλωσορίζοντας το μουσαρίζη^{*} του.

Ο ρυμαδόρος προστηλήκε· φρούταν και σίβουνταν το γερο-Σήφακα, γιατί τον πιο γέρος από αυτόν κι απλοχέρης τοικοκύρης και ζακουστός πολεμάρχος.

— Καλώς σε βρήκα, καπετάν Σήφακα, γέρικο λιοντάρι της Κρήτης! Όλον ετούτον τον καιρό σου πλένει μια φίμα, δρχοντα Σήφακα, να σε κάμια αθάνατο.

— Άσε να πεθάνω πρώτα, έκαμε ο παππούς και το πρόσωπό του σκοτείναισε.

— Τι γαριπάνε μας φέρνεις, γερο-Κριαρά; πετάχτηκε η Μαστραπάδανα, που βιάζουνταν να μάθει για τον άντρα της, τι ν' απογίνεται εκεί απόνω στα κατοιδήρια, αμάθητος ως είναι του πολέμου· εγώ 'μαι τη γυναικα του Μαστραλά, που κάνει τα κουδούνια.

— Να φάω πράτα, αποκρίθηκε ο ρυμαδόρος, να πιω και μια, να θυμηθώ· μελοσοκόφινο είναι το κεφάλι μου, σίβουρίζει από την πείνα.

— Φέρτε του να φάει! πρόσπατε ο παππούς· γεμίστε του ένα λαγήνι αράοι· σπατη 'ναι η κοιλιά του ρυμαδόρου, βάζεις, βάζεις, δεν έχει γεμισμό — σαν τον Άδη.

Γέλαισε ο ρυμαδόρος, του 'φεραν τα σοφραδάκι^{*}, διπλογονάτιος μπροστά από τη φρουτά κι άνοιξε τα σκουτέλια^{*}, να κάνει πάστρα το σοφρό, κάθισε κι ο παππούς αντίκρι του και τον κοίταζε. Κάπτοση ώρα σώπατιναν όλοι κι ακούγονταν μονάχα τα δόντια και τα χελιά του γερο-Κριαρά που καπτεύτηκαν κι ο λαιμός του που κακάριζε, κάθε που ανέγερνε το λαγήνι κι έπινε.

Τέλειωσε, σφούγγισε τα γένια του, ήπιε ακόμα μια, στράφηκε κι είδε μπροστά

---

^{*} μποτονεφίριας: σπουδής, σοφραδάκι: (πακοδεσπότη των σοφράδων) ρυμήλο σφραγγένιο τραπέζι, φωνής αγριού, πίνα.

του το γερο-Σήφακα και γύρισα ορθό, λαχταριστό το γυναικοθέμα*.

– Ρωτάτε δι! είπε κι απέλασε τις ποδάρες του στη φωτιά.

Χύθηκαν απόνω του οι γυναικες* η καθεμιά είχε και τον πόνο της, τον άντρα, τον αδερφό, το γιο της – τον είδες; Δεν λαβάθηκε; Ζει; Και κρέμοινταν δλες από τα χέλια του. Κι αυτός δεν έχει δει κανένα, πού να σκαρφαλώσει με τέτοια χιδνιά στα βουνά, τι γυρεύει αυτός μέσα στο κρύο; στην πείνα και στο τουφεκίδι, η ρώμα θέλει αισφάλεια και καλοπέραση, δεν είδε κανένα, μήτε αδερφό, μήτε άντρα, μήτε γιο, μα τώρα που γέμισε η κοιλιά του ψυχοπόνεσε τον κόσμο, λυπόταν τις γυναικες, στρέφοινταν κι έλεγε στην καθεμιά κι από έναν καλό λόγο κι έφευγε η γυναικά αναπαμένη κι έρχουνταν άλλη... Και σαν πια παρηγόρησε όλο το γυναικολάι κι άδειασε το απίτι, στράφηκε στον παππού, του χαιμογέλασε:

– Καλομελέτα κι έρχεται, του κάνει εγώ λέω έναν καλό λόγο, κάνω το χρέος μου· ας τον βγάλει αληθινό ο Θεός. Παραπέρα δεν ανακατεύσυμεν· ας κάνει κι αυτός το χρέος του.

– Με φευτιές παρηγοράς τους ανθρώπους; είπε ο παππούς αιστηρά.

– Είραι ριμαδρός, αποκρίθηκε ο γερο-Κριαρός, πάει να λει καλομανικάς*, αυτή 'ναι η δουλειά μου.

– Τώρα που απομείναμε οι άντρες, εμείς οι δύο κι ο εγγονός μου, μολόγια την αλήθεια! Γυρίζεις χώρτες και χωριά, το αστί σου μαζεύνει όλην τη βουνή – τι άκουσες; Το μάτι σου γαρίδα, ποιλί, πετούμενο δε σου ξεφεύγει – τι είδες; Θα λευτερωθεί, γερο-Κριαρό, η Κρήτη; Εσείς οι ριμαδροί, έχουν να πουν, σαν απομείνετε μοναχοί, κουβεντιάζετε με το Θεό· τι λέει ο Θεός; Θα τη λευτερώσει πια την Κρήτη;

Έσκιψε τη χοντρή κεφάλι του ο Κριαρός, αναδεύτηκαν μέσα στο στήθος του τα λόγια, ανέβηκαν πατείς με ποτώ σε στο λαιμό του, στάθηκε να ξεδιαλεξει.

– Γερο-Σήφακα, είπε, έλμασε μόνοι, θα σου φανερώσω διπο σε άνθρωπο ως τώρα δεν ξεφανέρωσα. Εκετό χρονών είσαι, την αλήθεια δεν τη φοβάσαι...

– Όχι, δεν τη φοβάμαι, είπε ο παππούς.

– Ακου, το λοιπόν: Όταν γεννήθηκε ο Χριστός, ήρθαν όλα τα έθνη – άσπρα, μαύρα, κίτρινα – να τον καλωσορίσουν· την ώρα που πέθαινε, πήγαν πάλι όλα τα έθνη να τον αποχαιρετήσουν. Πήγε κι η Κρήτη. Μαυρομαντιλωμένη, χαροναμένη, μεγαλομάτα. Απόμεινε παρόμερα, τελευταία· ποσ να προβάλει αυτή με τα μεγάλα έθνη; Με την Αγγλία, με τη Ρουσία, με την Αμερική; Περίμενε να φέγουν όλα, για να ζυγώσει, να προσκυνήσει κι αυτή τα αιματωμένα πόδια. Βράδιαζε πια· όλη τη μέρα ο ήλιος έσκιζε τις πέτρες· το δειλινό μαζόχτηραν σύννεφα, σκοτείνασε ο ουρανός, άρχισαν να πέφτουν ζεστές, χοντρές στάλες, δεν ήταν στάλες, ήταν δάκρυα.

*γυναικοθέμα: συγκεντρωμένο πλήθος γυναικών (γυναικομάνι), καλομαντεάρι πατές και φέρνα καλό μυνάρι, πολές ειδήσεις.

Ανοίξει ο Θεός τα μάτια, θεραψίσει, μέσα στο σύθημα και στη βροχή, μια μαυροφόρδα, θάρρεψε πως ήταν η Πλαταιγιά: «Μάνα!» φώναξε. Η Κρήτη σήκωσε το κεφάλι, αποφασή έσκισε τον ανδρό, το πρόσωπό της φωτίστρει. «Χριστέ μου, φώναξε ανοίγοντας την ογκιδή, δεν είμαι η Πλαταιγιά, είμαι η Κρήτη».

Κι ακούστηκε εντός η φωνή του Χριστού: «Έλα!»

Σήμως η Κρήτη τρεμάμενη, αγχόλιασε το στοντρό, φύλισε τα καρφωμένα πόδια, στο στόμα της γέμισε αίματα. «Χριστέ μου», μουρμούδισε «πού με αφήνεις;»

Κι ακούστηκε πάλι η φωνή από το Σπουρό: «Μην άλως σήκωσε το δεξιό χέρι σου, κοίτα!

Σήκωσε η Κρήτη, μέσα στις αισθησές, το δεξιό χέρι –και τι να δεί; στο πιο αρχοντικό της δάχτυλο, στο δαχτυλίδι, έλαυνε ένας γαλαζίς. «Αρραβώνας», Χριστέ μου, για γαλαζίς αλυσίδας, φώναξε κι η καρδιά της έπρεψε, αρραβώνας, Χριστέ μου, για γαλαζίς αλυσίδας!»

Ο Χριστός γαμογέλασε, έγειρε το κεφάλι, έβγαλε μιαν ψυλή φωνή τη σίτη; η Κρήτη δεν άκουσε. «Αρραβώνας, Χριστέ μου, για γαλαζίς αλυσίδας;» ξαναφύνατε. Κινέντας δεν αποκρίθηκε. Ξαναφύνατε· κανένας!

Σάπισε μια στιγμή ο γερο-Κριαράδης· και σε λίγος:

– Ακόμα στέκεται μέσα στους ήλιους και στις βροχές, μέσα στα σκοτάδια, έρμη, μπιζοφορεμένη, ολομόναχη, σαν χήρα η Κρήτη και φωνάζει. Ακόμα, γερο-Σήφεσκα!

Ο γερο-Κριαράδης αναστέναξε· κοίταξε, είχε μια δρυμιά κρουί η λαγήνα, έβρεψε το λαιμό του.

– Έ, καππακοτημένη Κρήτη..., μουρμούδισε και σηκώθηκε.

Σηκώθηκε κι ο παππούς, φώναξε τη νύφη του, την κυρά-Κατερίνα.

– Γέμισε του το ταγόρι, παιδί μου, είτε· κολά δούλεψε το μαροκέματό του.

Σπράψηρε στο γερο-Κριαράδη:

– Έγινε ακόμα γερά δάντιας ρύμησε.

– Ενα μονόχρι μου λέπει, απωρεύθηκε ο ωμαδάρχος και γέλωσε, ένα, το 'Ργα λα μονοχρές μου με την τανάδια· φ φρονιμήτης.

– Βάλ' του και δυο φρύχτες καιρύδια και μήγδαλα, είπε ο παππούς.

Τον ξεπροφθάσιε ας την ξάποδα, σαν να την μεγάλως δρυγοντας.

– Άντε στο καλό, του' πε και του' άπλωσε το χέρι κι αν είναι τα ξιναπείς το παραμένει σου, βάλε το Χριστό – τι έχεις να χάστες, βάλ' τουν' αποκρίθει: «Αρραβώνας!» Το 'πες και μονοχρές σου: Καλομελέτα κι έχετει!

– Έγνωσα σου, καπετάν Σήφεσκα, έκαψε ο πειρατέριτσος ωμαδάρχος: Έγνωσα σου, και δε ίμω εγκύ το παραμένει το ίδιο σε δίλογος· κατέχω τη δονιλειά μου· στον καθένα σύφωνα και με τη δύναμή του. Έχε γεια!

Όρθιος στο καπιόφιλο ο παππούς, έβλεπε το ωμαδάρχο να τοπολεύεται και να καπηφορίζει μέσα στη χιόνια. Το Θρασύλαιο χριτούσε το χέρι του παππού, κοίταζε κι αυτό τον πιαρέβενο μοκηταρίζη να χάνεται. Και σαν πάνα εφαργάντηκε ο γερο-Κριαράδης, σπράψηκε ο παππούς στον εγγονό του:

– Κατεύλαβες επόν τον ρύμησε. Ο Χριστός, η Κρήτη, ο αρραβώνας...

– Δεν μου αρέσουν ταμάνα τα πιαράμιθια, έκαψε το Θρασύλαιο μεγάλωσα.

– Άμα μεγαλέστεις ακόμα πολύ, θα σου αρέσουν, μουρμούδισε ο παππούς και μάντιλωσε το στόμα.

αρραβώνας: το δορπιάδι, την αρραβώνα έβιαντη υπόγειο. Εβελ: πατέριση λεπτερής.

ΑΪλαμάκη, Ειρ. (2021). Ιστορικά γεγονότα και σχετικά λογοτεχνικά κείμενα: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α.Σ.), Τόμος ΙΙ. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης

Μικρασία

Η ζωή των Ελλήνων στη Μικρά Ασία, πριν από την Καταστροφή, μέσα από τα κείμενα:

- Διδώ Σωτηρίου, *Ματωμένα Χώματα*
- Διδώ Σωτηρίου, *Οι νεκροί περιμένουν*
- Ανζέλ Κουρτιάν, *Τετράδια (μνήμες από τη Μικρασία)*

ΔΙΔΩ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

'Όταν πρωτοκατέβηκα στη Σμύρνη

Κεντρικός ήρωας στο μυθιστόρημα της Δ. Σωτηρίου Ματωμένα Χώματα είναι ο Μανόλης Αξιώτης, αγρότης από τον Κιρκιντζέ, ο οποίος εκθέτει, με αυτοβιογραφικό λόγο, την οικογενειακή και την προσωπική του ιστορία και, διά μέσου αυτής, καταγράφει την περιπέτεια του μικρασιατικού ελληνισμού. Το απόστασμα προέρχεται από το πρώτο μέρος του μυθιστορήματος και αναφέρεται στην πρώτη επίσκεψη του νεαρού αφηγητή στη Σμύρνη το 1910. Πηγαίνοντας στη μεγάλη πολιτεία βρίσκει εργασία, απογαλακτίζεται από την οικογενειακή του εστία και ενηλικώνται.

Σεπτέμβρης ήταν τον 1910, όταν πρωτοκατέβηκα στη Σμύρνη. Θυμούμαι πόσο σκιάχτηκα* μόλις βρέθηκα μοναχός σε μια τόσο μεγάλη πολιτεία. Άγνωστοι, αλλιώτικοι ανθρώποι, άγνωστα και τα σοκάκια. Κανένα δεν ήξερα και κανένας δε μ' ήξερε να με καλωσορίσει· ένιωθα σαν το ξεριζωμένο δεντρί.

Ακούμπησα σ' ένα χάνι* το τρίχινο χειμτίλι* με τις αλλαξιές και τα φαγώσιμα που μου 'δωκε η μάνα μου, και βγήκα ν' ανταμώσω το σταφιδέμπορα που θα μ' έπαιρνε στη δουλεψή του. Με την αντρέσα* στο χέρι, με τα πρώτα παπούτσια που φόραγα στη ζωή μου να με στενεύουνε, με το ντρίλινο* φράγκικο* πανταλόνι, κάπως κοντό για τις μακριές κανάρες* μου, να με κόβει κι αυτό στον καβάλο, περπατούσα, άτσαλα, δειλά. Ωστόσο ήμουνα περήφανος για το νέο σουλούπι* μου και κάθε τόσο έσκυφτα και καθάριζα με το χέρι τα παπούτσια μου κι έριχνα κλεφτές, φοβισμένες ματιές ολούθε* ν' αντιληφθώ πού βρίσκομαι κι αν με προσέχουν οι περαστικοί.

Μόλις βγήκα στην προκυμαία τα ξέχασα όλα, ακόμα και τη δειλία μου. Ήρθαν οι εντυπώσεις και με πήραν απαλά και με μερώσανε και δεν ήξερα τι να πρωτοδώ και τι να πρωτοχαρώ. Τη θάλασσα; Τα βαπτοράκια της Χαμιδιέ που σκίζανε το νερό δίχως να βουλιάζουν; Τα μεγάλα μαρμαρένια σπίτια, με τα ξύλινα κλειστά, όλο μυστήριο, μπαλκόνια τους; Τις καρότσες με το ρυθμικό χτύπο τους πάνω στο γρανιτένιο πλακόστρωτο; Τα τράμια* που τα σέρνανε άλογα; Ή όλον εκείνον το χαρωπό, ξέγνοιαστο κόσμο που μπαίνοβγαινε με σαματά* στις λέσχες και στα καφενεία κι έμοιαζε να ζει πανηγύρι; κι όχι μια κοινή, καθημερινή μέρα δουλειάς!

Στάθηκα άκρη στο μουράγιο, βόλεψα τα χέρια μου στις τοέπες κι έμεινα εκειδά εντυπωσιασμένος. Τα κύματα ανεβοκατεβαίνανε και καθώς ένιψταν* τις μαλτεζόπετρες σκορπούσανε μια ανεσημιά* που μοσκοβόλαγε θαλασσινά. Μύδια, εκατομμύρια μύδια ήταν σφηνωμένα πάνω στις σιδερένιες τραβέρσες* που συγκρατούσαν τις Σκάλες. Αυτές οι Σκάλες, η Εγγλέζη Σκάλα, η Καινούρια Σκάλα, η Μακριά Σκάλα, λες κι ήταν τα χέρια του μεγάλου λημανιού. Εδώ γινόταν το μπάρκο. * έφευγε ο βλογημένος καρπός της Ανατολής για τις ξένες χώρες κι έμπαινε το χρυσάφι. «Δέγε, Εμμανουήλ, τι γνωρίζεις διά το χρυσόμαλλον δέρας;» Δάσκαλε, δε σ' αποκριθήκα κατά που πρόσμενες κείνη τη μέρα. Τώρα όμως εδώ καταλαβαίνω την ερώτησή σου, ζωντανεύουν μπροστά στα μάτια μου όλες οι ιστορίες που μου διηγήθηκες, καθαρές, στρωτές, παρμένες θαρρείς από τη Χρηστομάθειά* μας. Όμως από κοντά έρχονται χορεύοντας κι οι ζωηρές ιστορίες που άκουσα για τη Σμύρνη από τον παιχνιδιάτορα* το Χρίστο. Τις έλεγε στα πανηγύρια μας κρούνοντας το σάζι* του, ένα μακρύ ίσαμ' ένα μέτρο όργανο, που λαλούσε σαν Θεός και μεις τα παιδιά λαχταρούσαμε: «Αχ, πότε θα τηνε γνωρίσουμε τούτη την πολιτεία!».

Όταν ήμουνα πολύ μικρός και πήγαινα με τη μάνα μου στην εκκλησιά σκιαζόμουνα να βλέπω ζωγραφισμένο στον τρούλο το πελώριο μάτι του Θεού. Τώρα ήθελα να γίνω ένα τέτοιο μάτι να τα δω όλα μονομερίς. Και να γίνω κι ένα πελώριο αφτί, ν'ακουμπήσω στον κόρφο τούτης της πολιτείας, ν'ακούσω την καρδιά της. [...]

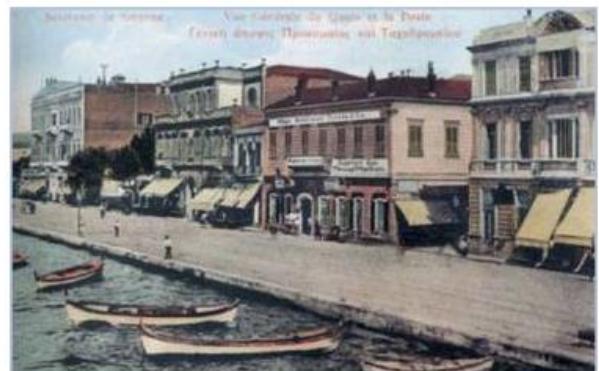
Οι άνθρωποι στη Σμύρνη μιλούσαν δύο ελληνικά, ακόμα κι οι Τούρκοι κι οι Λεβαντίνοι κι οι Οθραίοι κι οι Αρμεναίοι. Στο Φραγκομαχαλά ωστόσο, πολλά μεγάλα καταστήματα είχαν ξενικά ονόματα που δεν τα καταλάβαινα: «Κοντουάρ», «Λουμπρ», «Μπον μαρσέ», «Παραντί ντε Νταμ» κι άλλα. Και τι δεν έβρισκες σε τούτα τα μαγαζά! Από παραδείσια φτερά για τα μαλλιά των γυναικών, μέχρι σκαρπίνια* για Σταχτοπούτες. Και παιχνίδια, όμορφα κουρντιστά παιχνίδια! Πόσο ευτυχισμένα θα πρέπει να 'ναι εδώ τα παιδιά και πόσο παραχαϊδεμένες οι γυναίκες!

Τράβηξα ίσια στην Αγια-Φωτεινή κι άναψα στη χάρη της το κεράκι που μου παράγγειλε η μάνα μου. Κι ώστερα καρφώθηκα να βλέπω και να μη χορταίνω το καμπαναριό. Είκοσι μέτρα μπόι, τέσσερα πατώματα, όλο μάρμαρο. Κι ανάγλυφος ο Χριστός να κάθεται στο πηγάδι και να τα λέει με τη Σαμαρείτιδα. Κι οι καμπάνες φανταχτερές, γλυκόλαλες, δώρο των μεγάλων δουκών της Ρωσίας, και κατάκορφα, στον τρούλο, ο χρυσός σταυρός να λάμπει στον ήλιο, παρηγοριά και σκέπη για τους ραγιάδες, που το χαν καύχημα, γιατί ο σταυρός έστεκε ποι ψηλά από την ημισέληνο που ήταν στημένη στο μιναρέ του Ισάρ τζαμί.

Εκειδά πλάι στον περίβολο της Αγια-Φωτεινής βρήκα και την Ευαγγελική Σχολή. Είχα κάνει όνειρο να μπω εδώ μέσα, κι ο δάσκαλός μου ο Πυθαγόρας Λάριος με σιγοντάριζε.* Μα ο πατέρας μου τόνε πρόγκηξ: «Κυρ δάσκαλε, να με συμπαθάς. Αεροκοπανιτζή* δεν τόνε θέλω τον υγιό μου. Εμείς είμαστε ρεσπέρηδες* και χρειαζούμαστε χέρια.».

Μόλις άκουσα την καμπάνα της Αγια-Φωτεινής να χτυπάει δώδεκα, τινάχτηκα. Μπρε για πότε μεσημεριάστηκα; Είπα να βιαστώ, να τρέξω για τη δουλειά, μα θυμήθηκα πως δεν είχα να δώσω λόγο σε κανένα, μιας κι ήμουνα, για πρώτη φορά, αυτεξούσιος, και τότες μ' έπιασε τρελή χαρά. Χώθηκα μέσα στο πλήθος, στο τσαρού* κι έπινα τσιτσιπάρια και σερμπέτια* κόκκινα και πράσινα «μπουζ-γκιαμί, κεκίκ-σουγιού»,* και χαιρόμουνα που σπαταλούσα τα λίγα τεσσαράκια που μου 'βαλε στην τσέπη η μάνα μου, κρυφά απ' τον πατέρα. Ύστερα κάτι με σταμάτησε. ο χωριάτης στιμέρνει* τον ακριβοκερδισμένο παρά. Κι είπα να πάω κατευθείαν στο μαγαζί του κυρ Μιχαλάκη Χατζησταυρή, να σιγουρέψω τη θέση μου και συνεχίζω έπειτα το σουλάτσο.*

Τόνε βρήκα τον κυρ φατόρο* πάνω στην άφα* της δουλειάς. Τέτοιες μέρες που κατέβαιναν οι χωριάτες να πουλήσουνε τη σοδειά τους, οι εμπόροι δεν κλείνανε. Μόλις μπήκα στο στενόμακρο μαγαζί με τα πολλά πατάρια, με πήρε από τη μύτη η γνώριμη γλυκόστυφη μυρουδιά της σταφίδας και του σύκου. Ο Χατζησταυρής στεκότανε καταμεσής και ζύγιαζε, όλο φροντίδα. Εργάτες με χαμαλίκες* στην πλάτη μπανογάινανε από το πίσω πορτί, όπου ήταν το ντάμι.* εκεί αφήνανε τις καμήλες, τους αραμιτάδες,* τα γαϊδούρια και τις βοϊδάμαζές τους. Δυο ξυπόλητοι χαμάληδες, με δασά γυμνά τα στήθια, σήκωναν στον ώμο τη μανέλα* που πάνω κει κρεμόταν το καντάρι.* Ο Χατζη- σταυρής μ' ολοστρόγγυλη κοιλίτσα, διπλά προγούλια και ολοκόκκινα, σαν βοντυρωμένα, μάγουλα ξεφώνιζε τις οκάδες.* Είχε μάτι ξύπνιο που σπίθηζε κι έπαιζε ολούθε ακούραστο. Τα χέρια και τα ποδάρια του, πολύ αδύνατα ανάλογα με το σώμα, τον κάνανε να μοιάζει με βάτραχο. Όλες οι κινήσεις του και η σβελτάδα* του κι οι τρόποι του δείχνανε πως είχε δουλέψει κι η αφεντιά του παραγιός.* Και τόντις,* όπως έμαθα αργότερα, παραγιός ήτανε κάποτες, μα ήξερε σου λέει ν' αρπάζει την περίσταση και συνεταρίστηκε με το Σελήμ εφέντη και πατούσανε κι οι δυο, με το ελεύθερο, πάνω σε καρδιές και σε πορτοφόλια, κι από κει και πέρα τα βολέψανε κι έρεε το χρήμα.

Άποψη της προκυμαίας της Σμύρνης σε επιστολικό δελτάριο πριν από το 1919

Πλησίασα τον κυρ Μιχαλάκη, του μήλησα θαρρετά, του 'δωκα και το συστατικό γράμμα που είχα από τη δημογεροντία* του χωριού μας. Αυτό το γράμμα πολύ τον εκολάκεψε, γιατί τ' άρεζε να τον υπολογίζουνε οι ισχυροί. Με ξέταξε με ματιά που τρύπωσε ίσαμε την ψυχή.

- Ναι, ξέρω, έκανε, μου μήλησαν κι άλλοι για σένα. Θα σε κρατήσω. Με βολεύει που ξέρεις τα τούρκικα. Αύριο πρωί έλα να πάσεις δουλειά, να σε δοκιμάσω και τα ξαναλέμε για την πλερωμή.

Όταν βγήκα έξω πετούσα από χαρά· αν είχα μουστάκι θα το 'στριβα, τόσο ένιωθα αντρας. Τώρα μπορούσα να χαρώ τη μέρα μου, την πρώτη και μοναδική λεύτερη και ξέγνοιαστη μέρα της ζωής μου.

Όρες ολόκληρες τριγύριζα μέσα στα μπεζεστένια* και στα σοκάκια της Σμύρνης, ίσαμε που με βρήκε η νύχτα. Εργάτες με μακριά ραβδιά ανάβανε τα φανάρια του γκαζιού. Ομορφοστολισμένες κυράδες κατεβαίνανε με τις καρότσες τους για τις λέσχες, τα προβέγγερα και τις «γιαβάν σουπέδες».* Κοπέλες ξεντεκολτεδιασμένες,* μελαψές και πεταχτές σεργιανούσανε, γελούσανε, κορτάρανε. Ζευγάρια εύθυμα αγοράζανε λουλούδια. Στα καφενεία παίζανε μουσικές, τραγουδούσανε πολιτάκια και γκαρσόνια πηγαινοφέρνανε δίσκους με καραφάκια και μεζέδες. Ή προκυμαία μοσχοβολούσε ούζο, αγγουράκι, τηγανητό κρέας και θαλασσινά. Μασουλίζανε οι καθηστοί, κι οι σουλατσαδόροι σπόρους, τσεμπλεμπούδες,* παγωμένα αμύγδαλα, λιμπινάρια,* μα και γλασσάδες* και ζαχαρωτά και γλειφιτζούρια.

Τα σπίτια, ακόμα και στους απόμακρους μαχαλάδες, ανοιχτά, συντροφεμένα. Στις πόρτες καθισμένες φαμελιές* είχαν στρωμένο εύθυμο λακιρντί.* Δε μου 'κανε καρδιά να πάω για ύπνο. Είχα μόλις γνωριστεί με τη Σμύρνη και μου φαινότανε πως γεννήθηκα κι έζησα εδώ τα δεκάχρονα της ζωής μου. Όταν έπεσα να κοιμηθώ, στριφογύριζα και της μίλαγα σαν ερωτευμένος. "Είσαι όμορφη, το ξέρεις; Είσαι πολύ όμορφη!"

Εδώ στη Σμύρνη θα μπορούσα να κάνω όνειρα, όσα όνειρα ήθελα, δίγως να τρώω ξύλο...

Δ. Σωτηρίου, Ματωμένα χώματα, Κέδρος

* **σκάχτηκα:** φοβήθηκα * χάνу: πανδοχείο * ζεμπήλι: σάκος * αντρέσα: διεύθυνση * ντρίλινο: από φηνό βαμβακερό ύφασμα * φράγκικο: γαλλικό * κανάρες: μακριά πόδια (κανά) * σουλούνπι: εμφάνιση * αλούθε: παντού * τράμπα: μέσα μεταφοράς, τραμ * σαματάς: θόρυβος * ένιφταν: έπλεναν * ανεσημιά: ανάσα * τραβέρσες: στηρίγματα * μπάρκο: φόρτωση του εμπορεύματος στα πλοία * Χρηστομάθεια: διδακτικό βιβλίο με ηθοπλαστικά δημητήρια * παγηνιδιάτορας: οργανοπαίκτης * σάζη: κρουστό μουσικό όργανο * σκαρπίνια: παπούτσια * στιγοντάριζε: ενθάρρυνε * αεροκοπαντζής: αργόσαχαλος * ρεσπέρηδες: αιγρότες * τσαροί: αγορά * τσιτσιμάτιρια και σερμπέταια: αφρωτικά ποτά * «μπουζικιμπή, κεκίκ-σουγιού»: παγωμένοι χυμοί * στιμέρνει: εκτιμά, υπολογίζει * σουλάτσο: περίπατος * κυρ φατόρο: το αφεντικό * άφα: ένταση * ντάμι: ζυγαριά * αραμπάδες: κάρα * μανέλα: μοχλός * καντάρι: ζυγαριά * οκά: μονάδα βάρους * σβελτάδα: γρηγοράδα * παραγόδης: βοηθός τεχνίτη, υπηρέτης * τόντις: πραγματικά * δημογεροντία: αἱρετοί άρχοντες της ελληνικής κοινότητας * μπεζεστένια: στεγασμένες αγορές * προβέγγερα και «γιαβάν σουπέδες»: εσπερινές κοινωνικές συγκεντρώσεις για ψυχαγωγία * ξεντεκολτεδιασμένες: με αποκάλυπτικά ντεκολτέ * τσεμπλεμπούδες: στραγάλια * λιμπινάρια: σπόρια από λούπινα * γλασσάδες: παγωτά * φαμελιές: οικογένειες * λακιρντί: κουβέντα, κουτσομπολιό

(Πηγή: Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Β' Τάξης Γυμνασίου (1981). (2017). Βιβλίο μαθητή. Β' τεύχος.

Διαδραστικά Βιβλία Φωτόδεντρο:

http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/pdf/8547/830/21-0191-01_v2_Keimena-Neoellinikis-Logotechnias_B-Gymnasiou_Vivlio-Mathiti/ ανακτήθηκε 29-9-2021 βλ. και

Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Β' Τάξης Γυμνασίου (1981). (2017). Β' τεύχος. Αθήνα: Ι.Τ.Υ.Ε. <<Διόφαντος>, σ.σ.94-98)

ΑΪλαμάκη, Ειρ. (2021). Ιστορικά γεγονότα και σχετικά λογοτεχνικά κείμενα: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α.Σ.), Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης

Πρόσφυγες στην Ελλάδα κατά τον 20^ο αιώνα πριν από την Καταστροφή

Διδώ Σωτηρίου (γεν. 1909)

Ματωμένα Χώματα (απόσπασμα)

Τούρκους δεν είχαμε στο χωριό – κι ας ήτανε τα τούρκικα η γλώσσα που μιλούσαμε. Άσβηστη καντήλα έκαιγε στην καρδιά η αγάπη για την πατρίδα μας την Ελλάδα. Οι Τούρκοι απ’ τα γύρω χωριά, το Κιρετσλί, το Χαβουτσλί, το Μπαλατζίκι, μας τιμούσανε και μας θαυμάζανε· έκοβε λέει το μυαλό μας κι ήμασταν εργατικοί. Και μεις, είν’ αλήθεια, ποτέ δεν τους δίναμε αφορμή ν’ αλλάξουνε γνώμη. Με τον καλό λόγο στεκόμαστε και με το μπαξίς. Μέρα δεν περνούσε που να μην κατεβούνε στην αγορά μας Τούρκοι χωριάτες. Φέρνανε ξύλα, κάρβουνα, πουλερικά, καϊμάκια, αυγά, τυριά, όλα τα μπερκέτια της Ανατολής τα πουλούσανε στο παζάρι κι αγόραζαν ύστερα από τα μαγαζιά μας ό,τι είχαν ανάγκη. Το βράδυ ξαναγυρίζανε στα χωριά τους. Μερικοί μέναν μουσαφιριάριοι σε φιλικά σπίτια. Τρώγανε ψωμί μαζί μας και κοιμόντανε στα στρώματά μας. Το ίδιο κάνανε κι οι δικοί μας όταν πήγαιναν κατά τα τουρκοχώρια για ν’ αγοράσουνε βόδια, άλογα ή μαζεμένο το γάλα της χρονιάς. Όταν ανταμώναμε ξεμοναχιασμένοι στα βουνά, χαιρετιόμαστε με τεμενάδες, καλημερίσματα και καλησπερίσματα. «Σαμπαχλαρινίζ χαΐρ ολσούν!» «Αξαμλαρινίζ χαΐρ ολσούν!».

Στο πανηγύρι τ’ Αι-Δημητριού γέμιζε το χωριό Τούρκους που φτάνανε από πολύ μακριά, από τα μέρη της Κόνιας. Λεγόντανε Κιρλήδες κι ήτανε μεγαλόσωμοι άνδρες, ψημένοι απ’ τα λιοπύρια και το μόχτο. Οι Κιρλήδες ήταν κολίγοι, δίχως πιθαμή δική τους γη, καμένοι και τσιτσιρισμένοι απ’ τον τσιφιλικά μπέη. Ολοχρονίς αλάδωτο τ’ άντερό τους κι ανήμερη η πείνα τους, ταλαιπωρημένο το κορμί τους δε γνώρισε ποτέ καινούργιο ρούχο. Πάππο προς πάππο αγόραζαν γιουσουρόυμτζίδικα ξεβαμμένα και χιλιομπαλωμένα σαλβάρια και τζουμπέδες.

Άμα είδαν κι απόειδαν πως πήγαινε γιαμπανά η ζωή τους, είπανε να ξενιτεύτούνε να λευτερωθούν απ’ τον τσιφιλικά. Παιρνανε, λοιπόν, γύρα τα χωριά και μισθώνανε τη δύναμή τους. Κάνανε τόση δουλειά, όση και τα σημερινά τρακτέρια. Με δυο κασμαδίες και μια γερή κλοτσιά ξεριζώνανε θερία πουρνάρια, κέδρα και πεύκα. Τους παράδινες τριάντα, πενήντα στρέμματα γη, ρουμάνια όλο δάση και

βράχια, που έλεγες πως θα 'ταν αδύνατο να ξεχερσωθούνε, και σου γυρίζανε χωράφι καρπερό, έτοιμο να δεχτεί το σπόρο. Τούτα τα χωράφια τα δούλευαν οι Ρωμιοί ένα δυο χρόνια κι ύστερα τα δηλώνανε στις τούρκικες αρχές κι αποχτούσανε, χωρίς μεγάλες διατυπώσεις, τίτλους ιδιοχτησίας.

'Ετσι έγινε νοικοκύρης κι ο πατέρας μου κι έφτιαξε μπαζέδες να τους λιμπίζεται άνθρωπος. Έβαζε τους Κιρλήδες στη δουλειά κι ελόγου του έπαιρνε το τουφέκι, τις δυο κάμες του, λίγα παξιμάδια κριθαρένια κι έφευγε για κυνήγι είκοσι τριάντα μέρες. Σκότωνε αγριογούρουνα, τα πουλούσε στα χωριά, μάζευε σερμαγιά και γύριζε και πλέρωνε τα μεροκάματα των Τούρκων.

Τις χριστιανικές γιορτές τις χαιρόντανε οι Κιρλήδες το ίδιο όπως και μεις. Ήταν μια ευκαιρία να φάνε κατά πού ζητούσε το πελώριο κορμί τους. Σπίτι ρωμαϊκού δεν έμενε που να μην τους φιλέψει ό,τι καλύτερο είχε. Την Πρωτοχρονιά ήταν συνήθειο να στέκουν οι Κιρλήδες στις βρύσες. Όταν πήγαιναν οι γυναίκες να πάρουνε νερό, τους κουβαλούσανε δίσκους με γλυκά, μπακλαβάδες, χαλβάδες, βασιλόπιτες. Αν πεις πια την Καθαρή Δευτέρα, που άρχιζε η νηστεία και οι Κιρκιτζώτισσες τρίβανε τα τσουκάλια μη λάχει και μείνει μέσα μυρουδιά από αρτίσιμο, τότες για τους Κιρλήδες ξημέρωνε η ωραιότερη μέρα της ζωής τους. Κάθε σπίτι τους έδινε ολόκληρα σινιά με τυρόπιτες, αυγόπιτες, μακαρονάδες, γλυκίσματα. Κι οι Κιρλήδες, χαμογελαστοί κι ευτυχισμένοι, δίνανε ευχές στις «θείες» και στις «θείτσες»:

— Τσοκ σεκελερέ αμπλά, αμπλαζιγήμ!

Σαν έφτανε ο Απρίλης με τη γιορτή τ' Αι-Γιωργιού, μαζεύανε τον κόπο τους και γυρίζανε πίσω στα μέρη τους. Παίρνανε τότες ένα ένα τα σπίτια, κι αποχαιρετούσανε συγκινημένοι τους Ρωμιούς:

— Χαλάλισέ μου, τσορμπατζή, το φωμί που έφαγα κοντά σου, λέγανε.

Κι οι δικοί μας τους αποκρίνονταν:

— Χαλάλι σας. Αμέτε στο καλό. Ογούρο ολά!...

Ήταν και μερικοί που, στα χρυφά, προσκυνούσανε την ασημένια εικόνα τ' Αι-Γιώργη κι αφήνανε τάματα για να τους γιατρέψει κάποια κακιά τους αρρώστια και να τους κρατάει γερούς στα μακρινά ταξίδια τους.

Διδώ Σωτηρίου, *Ματωμένα Χώματα*, Κέδρος, 1962, σσ. 24-27

(Νεοελληνική Λογοτεχνία Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου-Θεωρητική Κατεύθυνση-Θετική κατεύθυνση (επιλογής) (2011), Αθήνα: ΟΕΔΒ, σ.σ. 370-371).

Διδώ Σωτηρίου

Οι νεκροί περιμένουν (απόσπασμα)

Η υπόθεση του πρώτου αυτού μυθιστορήματος της Διδώς Σωτηρίου αναφέρεται στα θύματα της μικρασιατικής καταστροφής, τον ξεριζωμό των ελληνικών πληθυσμών καί τις σκληρές δοκιμασίες που αντιμετώπισαν οι πρόσφυγες κατά την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα. Η Αλίκη Μάζη, ένα από τα πρόσωπα του μυθιστορήματος, αφηγείται τις αναμνήσεις της από τα δραματικά εκείνα γεγονότα. Στο απόσπασμα που παραθέτουμε βλέπουμε την ευτυχισμένη ζωή των Ελλήνων της Μ. Ασίας, προτού να ξεσπάσουν οι ταραχές.

Σε μας, όποιαν ώρα της μέρας κι αν ερχόταν κανείς, έβρισκε πάντα κόσμο και κίνηση και κουζίνα σε δράση. Μοσχοβολούσαν ψητά και τηγανητά και λουκουμάδες και χαλβάδες και κατημέρια.* δε χρειαζόταν καν να υπάρχει η πρόφαση κάποιας γιορτής. Μπαινόβγαιναν τα παιδιά της γειτονιάς, οι δασκάλοι μας, οι ράφτρες, οι παραδουλεύτρες, οι γειτόνισσες, φτωχές και πλούσιες, οι χαρτορίχτρες, η διανοούμενη νεολαία του Αϊντινιού.*

Κάθε Τετάρτη, μαζεύονταν οι συγγένισσες κι οι φίλες, για να γίνει ο φιδές. Ο φιδές ήταν ένα είδος ψιλό και στρογγυλό κριθαράκι, σα χοντρές οξείες, που το φτιαχναν οι γυναίκες στρίβοντας με δεξιοτεχνία το ζυμάρι ανάμεσα στα βουτυρωμένα δάχτυλά τους και το αράδιαζαν πάνω σε κόσκινα, σε σίτες και σε τραπέζια στρωμένα με ολόσπρα τραπεζομάντιλα.

Το σόι του πατέρα μου, που φιλοδοξούσε να δίνει στον κόσμο την εντύπωση της πιο μονιασμένης οικογένειας, ήταν στην πραγματικότητα χωρισμένο σε δυο αντιμαχόμενες μερίδες. Στη μια ανήκε η γιαγιά, ο Θείος Θανάσης, η Θεία Καλλιόπη κι ο πατέρας, γιατί ήταν όλοι τους παραλλαγές ενός ζωντανού, λαϊκού, εύθυμου και καλόκαρδου μοτίβου, στην άλλη ο Θείος Αριστείδης και δυο άλλα πλούσια αδέρφια της γιαγιάς, ο Θείος Περικλής κι ο Θείος Ορέστης με τις οικογένειές τους. Η Θεία Ερμιόνη βρισκόταν ανάμεσά τους με το ένα πόδι εδώ και τ' άλλο εκεί.

Οι γυναίκες του Θείου Περικλή και του Θείου Ορέστη ήταν γνωστές στο Αϊντίνι για τις μεγάλες προίκες τους και την ψωροπερηφάνια τους. Είχαν κι οι δυο αρχαιόπρεπα ονόματα, όπως συνηθίζοταν στη Μικρασία: Ηλέκτρα έλε-

κατημέρι: είδος γλυκίσματος.
Αϊντίνι: πόλη της Μ. Ασίας κοντά στο Μαίαντρο ποταμό που είχε πριν από τη μικρασιατική καταστροφή δέκα χιλ. περίπου Έλληνες.

γαν τη μία, ήτη την άλλη. Όταν τις έβλεπε η Θεία Καλλιόπη να καταφτάνουν τις Τετάρτες, με τις κόρες τους, ντούρες ακατάδεχτες, με σουρωμένα τα χείλια τους, σα να ήταν σακουλίτσες με λίρες, έλεγε στη μητέρα:

—Μαίρη, ετοιμάσου να μαζέψεις δηλητήρια. Το αχμάκ-καραβάν* έρχεται. Ωχ, τι έχεις ν' ακούσεις πάλι, που κάλεσες την Τακουή!

—Μα για να τίς σοκάρω* την κάλεσα, έλεγε η μητέρα, και τις έβαζε να καθίσουν κοντά στην Αρμένισσα γειτόνισσά μας.

Η Τακουή που με την καλή, λαϊκή της καρδιά και την αφέλειά της δεν ξεχώριζε τις διαθέσεις τους, τις σκουντούσε με τον αγκώνα της σε κάθε αστέο της για να γελάσουν, αναποδογύριζε τα φλιτζάνια του καφέ να τους πει την τύχη τους, αράδιαζε χίλιες δυο συνταγές για τον έρωτα και την καλλονή, για το πώς λύνονται τα μάγια των ξελογιασμένων αντρών και πώς γεννιέται τ' αρσενικό παιδί.

Αυτές μειδιούσαν με τσιγγουνιά και στήν πρώτη ευκαιρία άλλαζαν θέση. Έπιαναν κρυφά τη Θεία Ερμιόνη και της έλεγαν:

—Μα επιτρέπεται στη Μαίρη να συναναστρέφεται γυναίκες τέτοιας κοινωνικής τάξεως! Επιτρέπεται;

Η Θεία Καλλιόπη, έκλεινε τότε το μάτι και ψιθύριζε της μητέρας:

—Σουύτ! ν' ακούσουμε τις αριστοκράτισσες που άλλο όργανο απ' τη χολή* δεν έχουν. Μωρέ Θύμισέ μου καμιά σόκιν ιστορία να την ξεφουρνίσω, να γελάσουμε με τα μουτσουνίσματά* τους.

—Όχι, να χαρείς, Θεία Καλλιόπη, της έλεγε η μητέρα. Φτάνει για σήμερα. Πες, καλύτερα, την ερωτική περιπέτεια του καπτάν Μαθιού με την εγγλέζα λαίδη. Αυτή θα τους αρέσει.

Κι η Θεία Καλλιόπη άρχιζε τη διήγηση με ευθυμία και μιμόταν τις νευρικές χειρονομίες και τη φωνή του άτυχου καπτάν Μαθιού, που ήταν ένας καραβοτσακισμένος θαλασσόλυκος κι έγινε ύστερα στεριανός κι άραξε στο Αϊντίνι, κοντά σ' έναν αδερφό του, γιατί είχε πάθει καταρράχτη και στα δυο του μάτια. Του καπτάν Μαθιού τις φανταστικές ιστορίες τις ρουφούσε όλο το Αϊντίνι, σα να ήταν νόστιμα θαλασσινά. Μα εκείνη που τις αξιοποιούσε πραγματικά ήταν η Θεία Καλλιόπη. Όταν περνούσε καμιά φορά απ' το σπίτι της ο καπτάν Μαθιός να πιει το καφεδάκι του, τον κούρντιζε να της πει τον έρωτά του με την εγγλέζα λαίδη.

¶

Καραβάν αχμάκ: (λ. τουρκ.) το καραβάνι των κουτών.

σοκάρω: ενοχλώ κάποιον με άσεμνες πράξεις ή λόγια, πειράζω.

χολή: μτφ. θυμός, οργή.

μουτσούνισμα: μορφασμός αποδοκιμασίας.

—Εχ, μωρέ Καλλιόπη, έκανε κείνος, δε μ' πιστεύ' σ γιατί ως φαίνεται δεν τούνι ξέρ', η αφεντιά σ' τι εξαπουδός είναι όυ έρωντας. Αλησμονάς πως τότες τόλιγι η καρδιά τ' Μαθιού κι τα πουντίκια των χεριώνε τ' φόυσκώνανι σα σιδερ' κά κι έβραζε η νιότ' στα γαίματά τ' κι έκανε μοναχόζιτ' * για ικατό εγγλέζ' ναυάρχοντας...

—Και πού τη γνώρισες, μωρέ Μαθιό, τέτοια μεγάλη και τρανή αριστοκράτισσα;

—Σ' τούπα, ντε, κι άλλουτις. Στου λιμάνι ανταμώσαμι. Κι μούπι. «Σ' δίνο όσα πιντόλιρα θες να γίν' σ' άντραζιμ'. * 'Εναν τέτιουνι λιβέντ' θέλου μαθέσ! Μα ιγώ δεν παλάβουσα να παντριφτώ γ' ναίκα που δεν ήταν τσή σειράζιμ'. ... *

Κι ο αθεόφοβος, ο καπτάν Μαθιός, άρχιζε να περιγράφει σαν ποιητής τη νύχτα που αποχωρίστηκαν στον κήπο της λαίδης: Και την κρατούσε αγκαλιά ως την αυγή και μιλούσανε κάτω απ' το φεγγάρι. Και μεθούσε και συγκινόταν κι ο-ίδιος, τόσο, με τα φέματά του, που έτρεχαν δάκρυα απ' τ' αρρωστημένα του μάτια.

Μα η θεία Καλλιόπη τον κούρντιζε πάλι:

—Καλά, μωρέ Μαθιό, πώς μιλούσες με την κοπέλα; Εσύ δεν ξέρεις εγγλέζικα.

—Εεε; έκανε με αμηχανία ο μπάρμπα Μαθιός, καθώς δεν περίμενε τέτοιαν ανάκριση. Βέβαια τα ιγγλέζ' κα δεν τα κατέχου, μα ήξερι μαθέσ η αφεντιά τσ' τ' αρχαία ιλληνικά!

—Κι εσύ πού τα ξέρεις τα αρχαία; τον βασάνιζε η θεία Καλλιόπη με απονιά.

—Κάτ' λιγουλάκια τα ξέρουμ' κι εμείς δά, μοιάζνι μι τ' αλατζατιανά... *

Τα πρωινά έκείνα του φιδέ παίρνανε πάντα τον τόνο γιορτής. Οι ασημένιοι δίσκοι πηγαινοερχόνταν με καφέδες και γλυκά — νερατζάκι, φιστίκι και μελιτζανάκι παραγεμισμένο με μύγδαλο, μαστίχα και πράσινο καρυδάκι. Το κέφι τότε άναβε και καθώς τα χέρια δούλευαν με σβελτάδα το ζυμάρι, άλεθαν κι οι γλώσσες. Κι η καθεμιά έλεγε τις δικές της συνταγές για φαγιά και γλυκά.

Ερχόταν και η γύφη του θείου Γιάγκου, η κυρία Ελβίρα Σιτζάνογλου με τα παιδιά της, τις δυο υπηρέτριές της και τις τρεις σειρές φλουριά από λαιμό της και γινότανε ο στόχος της γενικής ευθυμίας. Μόνο η θεία Ηλέκτρα και η θεία Ιώ της μιλούσαν πάντα με το «σας» και με το «σεις», γιατί είχαν υπόληψη στον άντρα της, που ήταν εργοστασιάρχης.

μοναχόζι τ', άντραζι μ'· ιδιωματ. μονάχος του, άντρας μου.

τση σειράζι μ'· της σειράς μου.

αλατζατιανά· τοπικό ελληνικό ιδίωμα της πόλης Αλάτσατα στην Ερυθραία, χερσόνησο της Μ. Ασίας.

—Θα μας έρθει και ο σύζυγος το απόγευμα, κυρία Σιτζάνογλου;

—Θα σας έρθει, έλεγε κι εκείνη που ήταν αγράμματη και φοβόταν μη δε χρησιμοποιήσει το σωστό ρήμα και τις σωστές αντωνυμίες.

Το μεσημέρι, όλος εκείνος ο γυναικόκοσμος έτρωγε στο σπίτι μας και τ' απόγεμα έρχονταν κι οι άντρες απ' τις δουλειές τους και το ρίχνανε στα ουζάκια. Η Ριρή έπαιζε πιάνο και οι νέοι χόρευαν. Άν ο καιρός ήταν καλός, πήγαιναν όλοι μαζί στις γύρω εξοχές — πότε στου Τσακίρογλου, πότε στο Μπουνάρι, πότε στο Κέπεζι και κουβαλούσαν εκεί οι «δούλες» τα λογιών λογιών μπουρεκάκια, τους παστουρμάδες, τις αγκινάρες τουρσί και τις παραγεμισμένες με αντζούγια ελιές.

Ο θείος Θανάσης τότε μεθούσε, έπαιζε κιθάρα, τραγουδούσε, έκανε εξομολογήσεις στις όμορφες κι έλεγε στ' αδέρφια του και στο θείο Γιάγκο που συζητούσαν όλο για τις επιχειρήσεις τους.

—Αφήστε βρε αρκαντάσηδες,* ήσυχα για λίγο τα μυαλά σας. Η ζωή θέλει έρωτα και λουλούδια. Θέλει και καντάρια χαρά και καλοσύνη, θέλει και ασκιά, πολλά ασκιά κρασί και γέλιο. Έτσι δεν είναι πριγκιπέσσα μου; (Πριγκιπέσσα φώναζε τη γυναίκα του, την Ελπινίκη, σε πείσμα των αδερφών του, που τη θεωρούσαν παρακατιανή). Εκείνη, μαζεμένη και ντροπαλή όπως ήταν, απασχολημένη συνεχώς με τα οκτώ παιδιά της, γύριζε και του χαμογελούσε καλοκάγαθα, χωρίς να μιλάει.

Εμείς τα παιδιά δε χάναμε τίποτα από τις κινήσεις και τις διηγήσεις των μεγάλων και τρώγαμε τόσο πολύ και τόσο άταχτα, που στομαχιάζαμε και παθαίναμε πυρετούς και δυσπεψίες.

Η γιαγιά, δεν παραδεχόταν καμιά αρρώστια εκτός από το μάτι.* Ακόμα κι όταν μας έπιαναν ελώδεις, φώναζε την κόνα.* Αγγελικώ να μας ξεβασκάνει. Κι εκείνη, άλλο που δεν ήθελε, για να βγάλει κανένα έκτακτο μπαξίσι.* Άναβε λιβάνι και διάφορα βότανα και φτερά και δέρματα και κόκαλα ερπετών και πουλιών στο μπρούτζινο θυμιατό, κι άρχιζε τα ξόρκια της:

«Σαντού, Μαντού, η πιο μεγάλ· τσ' νύχτας κι τσ' μέρας, βόηθα να διώξου του κακό...».

Με την κόνα Αγγελικώ είχα περάσει πολύ κοντά τα πρώτα χρόνια της ζωής μου, κι είναι από τις φυσιογνωμίες, που ο χρόνος δεν τις σβήνει στην ανά-

αρκαντάσης* (λ. τουρκ.) σύντροφος, φίλος.

μάτι* μτφ. αβασκανία.

κόνα* κυρά.

μπαξίσι* (λ. τουρκ.) φιλοδώρημα.

μνηση, μα τις ζωηρεύει. Ξερακιανή, σβέλτα, με χέρια φαγωμένα από μισόν αιώνα μπουγάδες, μπορούσε να δουλεύει στη σκάφη δώδεκα ώρες και στο μεταξύ να διακόφτει για να μπει στην κουζίνα να φτιάχει κατημέρια, να τη γανίσει «τζιεράκια»*, να μας λούσει όλα εμάς τα παιδιά, να τρίψει τα μπακίρια, να επιδοθεί σε ξόρκια και γιατροσόφια.

Έκοβε το «σαρλίκι» μεμέλι και μετάξι, τις «μαγουλήθρες»* των παιδιών με το Πεντάλφα, γήτευε* τον «παροξυσμό», τον «κουκλού»*, τον «ψωροφύτη»*. Κάποτε παρατούσε τη δουλειά για να τρέξει να σαβανώσει και κανένα Χριστιανό, για την ψυχή της.

Η κόνα Αγγελικώ είχε αδυναμία στα παραμύθια. Ισως γιατί την απομάκρυναν απ' τη σκληρή ζωή της, ισως και, γιατί σ' αυτά έβρισκε μια διέξοδο η ζωηρή φαντασία της. Όταν μας ξεφορτωνόταν η μητέρα, γιατί είχε δικές της συντροφιές, μας μάζευε αυτή γύρω της και μας έλεγε πότε για τις νεράιδες, που βγαίνουν τη νύχτα απ' τα μπουνάρια* και ξελογιάζουν με την ομορφιά τους τους άντρες και πότε για τα στοιχειωμένα τσοκαράκια της Βαλιντέ-χανούμ* που τη σκότωσε ο άντρας της από ζήλεια κι από τότε τις νύχτες τρέχουν μόνα τους τα τσοκαράκια και φωνάζουν την κυρά τους: «Βαλιντέ! Βαλιντέ!».

Όταν πρωτακούσαμε το παραμύθι αυτό, ούτε η Ριρή, ούτε εγώ κλείσαμε μάτι. Καθώς προχωρούσε η νύχτα κι οι δρόμοι πέφτανε στη σιωπή του φόβου, ακούστηκε ο χτύπος του ραβδιού του παζβάντη: «Ταμ, ταμ, τάκα, τάκα, νταν...». Άλλοτε ο χτύπος αυτός μας έδινε το αίσθημα της σιγουριάς. Ήταν το σύνθημα για τον κόσμο να κοιμηθεί ήσυχα, γιατί οι παζβάντες άγρυπνοι φρουροί φύλαγαν τη ζωή και την περιουσία του. Μα εκείνη τη νύχτα η φαντασία μας έτρεχε αχαλίνωτη.

—Ακούς; Ακούς τα τσοκαράκια; ψιθύρισε η Ριρή.

—Ακούω, της είπα κι έτρεμα σύγκορμη.

Ο αγαπημένος ήρωας της κόνα Αγγελικώς ήταν ο Τσάκιτζης*, ο ξακου-

τζιεράκια* συκωτάκια.

σαρλίκι* παιδ. αρρώστια, χρυσή.

μαγουλήθρες* παρωτίδα.

γήτευω* ξόρκιζω.

κουκλού* είδος παιδ. αρρώστιας.

ψωροφύτης* παιδική αρρώστια στο δέρμα του κεφαλιού.

μπουνάρι* πηγή.

Βαλιντέ-χανούμ* η μητέρα του σουλτάνου.

παζβάντης* (λ. τουρκ.) νυχτοφύλακας.

Τσάκιτζης ή **Τσακίτζης** δημοφιλής ήρωας λαϊκών αναγνωσμάτων που λήστευε τους πλούσιους τσιφλικάδες της περιοχής του Αιδινίου και μοίραζε τα αγαθά τους στη φτωχολογιά.

στός Εφές* του Αἰντινιού. Μας τον παράσταινε προστάτη της φτωχολογιάς, μεγαλόκαρδο, σελμπέστη* και δίκαιο. Μα μέσα σ' εκείνες τις διηγήσεις της έβαζε και τους δικούς της καημούς και πόθους, τις προσδοκίες, τις πίκρες και το άχτι της για τις αδικίες των ισχυρών.

Έβρισκε ξεχωριστή ευχαρίστηση να διηγιέται, με νέες πάντα παραλλαγές, την ιστορία του σκληρού και άπονου Ραμάζη, του τσιφλικά, που έκανε «μαύρη κι άραχλη» τη ζωή των φτωχών κι άφηνε τα παιδιά τους να πεθαίνουν απ' το χτικιό. Μα ένα βράδυ ο Τσάκιτζης ζώστηκε τις πιστόλες του, καβαλίκεψε τ' ασπρό του το άτι και «τάκα - τουκ, τάκα - τουκ», νάτος με τα παλικάρια του στον κούλα* του Ραμάζη.

—Διαόλου σπέρμα —του λέει— τοιμάσου να παραδώσεις ψυχή!

Εκείνος προσκύνησε και του φιλούσε χέρια και πόδια τάζοντάς του τα πιο πλούσια δώρα για να του χαρίσει τη ζωή.

—Αμάν γιαβρούμ! Αμάν...

Μα ο εκδικητής των φτωχών δεν είχε οίκτο για το σιχαμέρο εκείνο σκουλήκι.

—Κι μπαμ! —ξέσπασε με άγρια χαρά η κόνα Αγγελικώ — αδειάζ' τσι μπιστόλες τ' στην καρδιά τ'. Κι τ' παίρν' του κιμέρι * τ' μι τσ' λίρις — λίρα να ιδεί του μάτι σ' κι να σαστίσ'. Κι βγάζ' ντιλάλ* κι κράζ' σι σύναξ' ούλιοι τσι χουριάτις Τούρκ' κι Ρουμιοί, που βρώμαγαν τα χνώτα τ' σ απ' τ' πείνα...

Και ο τιμωρός της αδικίας καλούσε τότε τους χωριάτες να σφάξουν βόδια κι αρνιά και γουρούνια και ν' ανσίσουν τα βαρέλια με το ρακί και να ριχτούν στο φαγοπότι. Κι έδινε ένα σακουλάκι λίρες στο Μεχμέτη που είχε δώδεκα παιδιά, κι άλλο ένα σακουλάκι στο Γιώργη που είχε αστεφάνωτες τις πέντε κόρες του.

—Κι να ιδώ, κι να κι κει, έπιστι του χρυσάφ' κι τ' ασήμι σαν του σπόρου...

‘Ααχ! Δεν νταγιαντίσταν* πιδάκια μ' άλλου η φτώχεια...

Τα μάτια της κόνα Αγγελικώς άστραφτάν, τα χέρια της πλανιόνταν ανοιχτά στον αέρα, λες κι ήταν και η ίδια εκειδά που μοίραζαν τις λίρες ν' αρπάζει κανένα σακουλάκι να το τρέξει στην κόρη της την Ασημίνα και στα εγγόνια της... Μα μια και δεν τον είχε πρόχειρο τον Τσάκιτζη να την ευεργετήσει, βόλευε τη φτώχεια της ζαφρίζοντας τα δικά μας κελάρια.

Το βράδυ, όταν έφευγε κι έτρεχα ξοπίσω της ως το δρόμο τραβώντας την απ' τις φούστες, ένιωθαν τα δάχτυλά μου όχι το αποσκελετωμένο κορμί που υποδεχόμουνα το πρωί, μα διάφορα κουτιά και δέματα μαλακά και σκληρά, χωμένα στο μακρύ βρακί της, που έδενε στον αστράγαλο, και κάτω απ' τις καμιζόλες* της, όπου κολυμπούσαν δυο πλαδαρά στήθια. Μα η ανακάλυψή μου αυτή δεν την τρόμαζε. Ήξερε πως δε θα το πρόδινα σε κανέναν το μυστικό της, γιατί την αγαπούσα αληθινά.

‘Άλλωστε, στο σπίτι μας τέτοια «ψιλοπράματα» κανείς δεν τα υπολόγιζε τότε.

εφές: αφέντης, κύριος
σελμπέστης: κύριος, ευγενής.
κούλα ή κουλές: (λ. τουρκ.) πύργος.
κιμέρι ή κεμέρι: πέταιο ζωνάρι, όπου οι οδοιπόροι έκρυβαν τα χρήματά τους.
ντιλάλης ή τελάλης: κήρυκας.
νταγιαντώ: (λ. τουρκ.) στηρίζομαι, κρατώ.

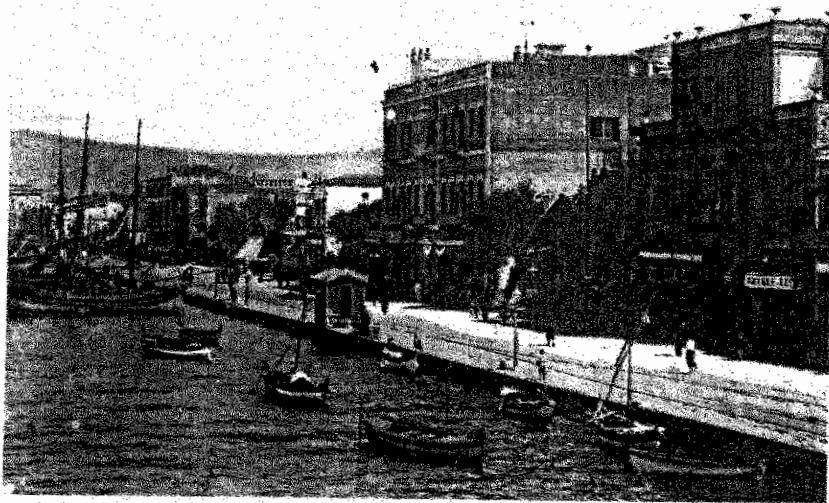
Αϊλαμάκη, Ειρ. (2021). Ιστορικά γεγονότα και σχετικά λογοτεχνικά κείμενα: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α.Σ.), Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης

Η Καταστροφή...

Η τραγωδία του άμαχου πληθυσμού, ο ανθρώπινος πόνος, η δυστυχία σε ένα ταξίδι χωρίς επιστροφή.

Ο απλός άνθρωπος στις κρίσιμες στιγμές της Ιστορίας παραμένει ανυπεράσπιστος, όταν τα γεγονότα εξελίσσονται ραγδαία χωρίς να μπορεί ο ίδιος να μεταβάλει την πορεία τους.

Πάντως, είναι αξιοθαύμαστος ο ηρωϊκός τρόπος που αντιστέκονται στον ξεριζωμό από τη γενέθλια γη. Το καταφύγιο της πίστης στη θεία Δύναμη είναι ισχυρό αντίδοτο στις πολιτικές αποφάσεις και σκοπιμότητες. Με αστείρευτο ψυχικό σθένος, προσπαθούν να ξαναδημιουργήσουν όσα έχασαν μέσα στην καταστροφή.

Η Σμύρνη πριν από την καταστροφή

Επάνω:

Η προκυμαία της Σμύρνης η λεγόμενη Και (από το γαλλικό *quai* = η προκυμαία)

Κάτω:

Η πλατεία πίσω από το χρηματιστήριο. Η Σμύρνη είχε 11 τράπεζες και 61 ασφαλιστικές εταιρείες.

Στην απέναντι σελίδα:

Το προάσπιο της Σμύρνης Μπέλλα Βίστα

Οι πρώτες μέρες μας στη Σμύρνη είχαν κέφι και συγκινήσεις. Γυρίζαμε εδώ κι εκεί σαν περιηγητές και γεμίζαμε τα μάτια και την ψυχή μας νέα θέματα, και νέες εντυπώσεις, με την άπληστη διάθεση που έχει κανείς για το καινούριο, το θευγαλέο και το προσωρινό. Η μεγάλη πολύτεια με τα άγνωστα σπίτια, τον άγνωστο κόσμο, την άγνωστη ρυμοτομία, τις άγνωστες εκπλήξεις μας κρατούσε σε συνεχή έξαρη. Στο Αίντινι ήξερες τον καθένα με το όνομά του και τα προβλήματά του. Ήξερες που πηγαίνει, όταν βγαίνει την τάδε ώρα, τι λέει όταν συναντέται μ' έναν άλλον, πού και πώς διασκεδάζει, γιατί τρέχει και ιδρωκοπάει, γιατί παντρεύεται και από τι πεθαίνει. Εδώ, το καινούριο βιβλίο με τις ζωηρές εικόνες δεν τελείωνε εύκολα και τα ερωτηματικά ήταν πολλά κι οι γρίφοι σους ζητούσαν μια κάποια λύση, έστω και φανταστική. Δε μας ξέρανε

εδώ οι πολλοί άνθρωποι και δεν τους ξέραμε ούτε εμείς, κι έτσι νοιώθαμε τόση ελευθερία. Το Και, το Παραλλέλι, η Μπελλοβίστα, οι Βερχανέδες, οι Μενάλες Ταβέρνες, το Μπουλβάρ-Αλιότι, ο Κουλές, τα Τράσα, η Άγια-Φωτεινή, η Άγια Κατερίνα, τα βαπτοράκια του Κορδελιού, το τραμ της προκυμαίας που τόσερναν άλογα, τα κατάμεστα με εύθυμο κόσμο κέντρα, οι πουλητάδες των γιασεμιών, τα μονά-ζυγά φιστίκια, τα «Πολιτάκια» με τα σαντούρια, οι πεταχτές γυναίκες, όλα, έμοιαζαν σαν εύθυμες, χτυπητές κορδέλες, που έπλεκαν ένα χαρωπό γαϊτανάκι. Και μέσα σ' αυτά η μητέρα να μπαινοβγαίνει μαζί μας στά κατστήματα και ν' αγοράζει τη χαρά του περιττού μέσα σε μεγάλα και μικρά πακέτα.

Διδώ Σωτηρίου, Οι νεκροί περιμένουν.

Αχ, αυτά τα σπίτια που τα καμάρωνα όταν περνούσαμε! Εί-

χαν ένα συνήθειο στη Σμύρνη, να τρώνε με τις πόρτες ανοιχτές τα σπίτια ήταν διώροφα, πάντα υπερυψωμένα, με τρία-τέσσερα σκαλάκια, και οι πόρτες τους έμπαιναν λίγο μέσα, ώστε το χειμώνα δε βρεχόσουν μέχρι να σου ανοίξουν. Όταν άνοιγε η πόρτα, αμέσως ήταν η τραπεζαρία. Λοιπόν τα βράδια έβλεπες τίς οικογένειες μαζεμένες τριγύρω σε φρεσκοσιδερωμένα, λινά, άσπρα τραπέζιαντιλα, και η υπηρέτρια απαραίτητη -με μαύρο φόρεμα, άσπρη ποδίστα και μπονεδάκι στο κεφάλι- έφερνε τα φαγιά στο τραπέζι και έδινε σιωπηλά σε μια άλλη, βοηθό, ότι περιττό υπήρχε. Τα σερβίτσια άστραφταν και τα ποτήρια ήταν πάντα ακριβά, κολονάτα. Συναγωνιζόντουσαν στη γειτονιά για την καλύτερη εμφάνιση, και πάντα οι πόρτες ορθάνοιχτες, και πάντα η υπηρέτρια όρθια, πίσω στη γωνιά του τραπεζιού, κοίταζε να μη λείψει τίποτα και ν' αλλάξει αμέσως σερβίτσιο. Μου άρεσε, όταν περνούσα, να

κοιτώ. Λες και ήταν συνεννοημένοι, όλες οι πόρτες ανοιχτές την ίδια ώρα. Έτρωγαν κι έξω έπεφτε άπλετο φως, που σε προκαλούσε να κοιτάζεις μέσα.
Ανζέλ Κουρτιάν, *Τα τετράδια της Ανζέλ Κουρτιάν (μνήμες από τη Μικρασία, 1915-1924),* 1980.

Πριν από το 1922 (η Σμύρνη) αριθμούσε 270.000 κατοίκους, που κατανέμονταν σε 140.000 Έλληνες, 80.000 Τούρκους, 12.000 Αρμένιους, 20.000 Εβραίους και 15.000 Ευρωπαίους, ανάμεσα στους οποίους και οι Λεβαντίνοι.* Η συντριπτική παρουσία του ελληνικού στοιχείου έδινε στην πόλη ελληνικό χαραχτήρα, που τον υπογράμμιζε ακόμη περισσότερο το γεγονός ότι η οικονομική και η πολιτιστική της ζωή βρισκόταν στα χέρια του.

Από το βιβλίο *Έξοδος του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* (1980).

Ιστορία νεότερη και σύγχρονη Γ' Τάξης Ενιαίου Λυκείου (τεύχος Γ')(1997). Αθήνα: ΟΕΔΒ., σ.σ.108-110

Αϊλαμάκη, Ειρ. (2021). *Ιστορικά γεγονότα και σχετικά λογοτεχνικά κείμενα: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.)*, Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης

Η λαϊκή μουσα και η μικρασιατική καταστροφή

Εσείς, βουνά της Άγκυρας και της Μικράς Ασίας,
ποτέ σας μην ανθίσετε, ποτέ μη λουλουδίστε,
για το κακό που πάθαμε στις δεκατρείς τ' Αυγούστου.
Γιόμισαν τα βουνά κορμιά κι' οι κάμποι παλληκάρια.

Κι' άλλα παιδιά ν' αιχμάλωτα, κι' άλλα 'ναι λαβωμένα,
κι' ένα παιδί απ' τον τόπον μας άλλων παιδιώνε λέει:
«Βλέπω, παιδιά, 'τοιμάζεστε στον τόπο μας να πάτε.
Ντουφέκι να μη ρίξετε, τραγούδι μην ειπήτε.
Κι' αν σας ρωτήση η μάνα μου κι' ο δόλιος μου πατέρας,
Πέστε τους πιως παντρεύτηκα εδώ μεσ' στην Τουρκία.
Πήρα την πλάκα πεθερά, τη μαύρη γη γυναικά,
δυο κυπαρίστια αγκαλιά στο μνήμα μου απάνου».

Δημοτικό Τραγούδι, περιοδικό Λαογραφία, τόμος 17, σ. 74.

Ιστορία νεότερη και σύγχρονη Γ' Τάξης Ενιαίου Λυκείου (τεύχος Γ')(1997). Αθήνα: ΟΕΔΒ., σ.105

. Στον δρόμο για την προσφυγιά

[...] Λοιπόν ούλος αυτός ο κόσμος
στοιβαγμένος στο μουράγιο και πάνω
σε μαούνες. Άντροι, γέροι, γριές και
γυναικόπαιδα, που είχανε παρατήσει
τα καλά τους, και ξεμείνανε στο δρόμο,
και τώρα εκεί μεροβραδιάζονταν εκεί
πλαγιάζανε, άλλος μ' ένα χράμι που
έφερε μαζί του, άλλος μ' ένα πάπλωμα
ή με μια μπατανία. Χείλια τρεμοσαλεύ-
ανε από το παραμίλητο. Μάτια γουρ-
λωμένα που αγναντεύανε τη Δευτέρα
Παρουσία, τη συντέλεια του κόσμου
[...] Μέρα, χαρά Θεού. Τέλη Αυγού-
στου, αρχές Σεπτέμβρη με το καινού-
ριο [...].

Κοσμάς Πολίτης, Στου Χατζηφράγκου,
Ερμής, Αθήνα 1990, σ. 146.

Νεότερη και σύγχρονη Ιστορία Γ' Τάξης Λυκείου (2007). Αθήνα: ΟΕΔΒ, τεύχος Γ', σ.107

Η Σμύρνη καιγεται

Θα πάρουν φωτιά οι ουρανοί

... από την Σμύρνη έφτανε στο Κορδελί η ανταύγεια της φωτιάς που αντανακλώσε στις προσόψεις των κτηρίων και κοκκίνιζαν σαν το αίμα που εχύνετο στην Σμύρνη. Μέχρι μέσα στο μεγάλο σαλόνι έφτανε η κόκκινη ανταύγεια και όλα κοκκίνιζαν μέσα στο σπίτι. Ο καιρός ήταν συννεφιά και η ανταύγεια αυτή έφτασε στα σύννεφα, κοκκίνιστος ο ουρανός, νόμιζες ότι έφτασε η Δευτέρα παρουσία και ότι θα πάρουν φωτιά οι ουρανοί. Το θέαμα ήταν τρομακτικό, σκούγαμε το μουνυκρτό της φωτιάς, τις φωνές εκαποντάδων χιλιάδων γυναικοπαίδων που ζητούσαν βοήθεια...

Κινητ. Πολίτη, Μικρά Ασία, (1975).

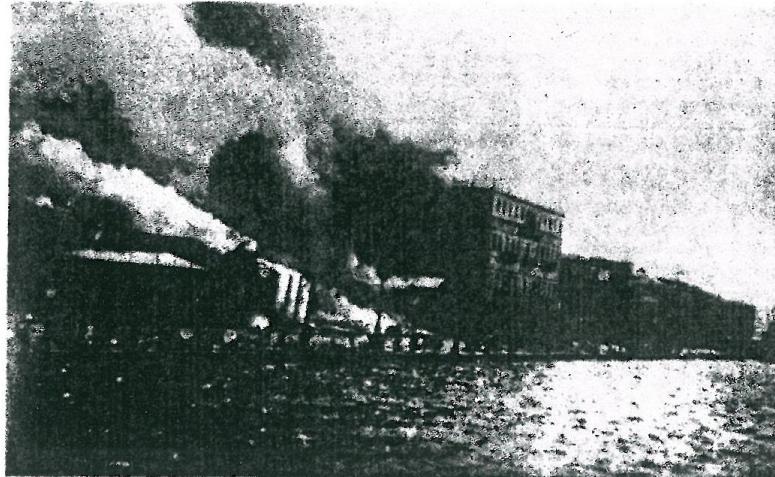
Η πυρπόληση της Σμύρνης.

Ζήσε, κόρη μου, για τα άλλα σου παιδιά

Ήμασταν στην Πλούντα. Στέκαμε γραμμή για να μπαρκάρουμε. «Ο, τι είχαμε, μπόγους, βαλίτσες, τα πετούσαν για να περάσουν. Πέρασε η μητέρα μου, η σδερφή μου έπεισε κάτω, ο κόδων την πατούσε, δεν μπορούσε να σηκωθεί. Ένας στρατιώτης, καθώς βάσταγε το μωρό της, το τρύπησε με την ξιφολόγχη. Το πέρασε από τη μια άκρια της φασικάς ως την άλλη. Τι να κάνει; Το βάλε σε μιαν ακρούλα. «Ζήσε, κόρη μου, για τα άλλα σου παιδιά» της είπε η μάνα μας. Εγώ ακόμη δεν είχα περάσει τη ζώνη και με τραβάθ ένας Τουρκαλάς από το χέρι και μου λέει: «Ντουρ, μυρή». Βάζω κάπι φωνές, κάπι κλάματα φωνές και η μάνα μου. Πέρασαν πεντέσι, εμένα

πού να μ' αφήσει να περάσω. «Αχ παιδάκι μου» λέει η μάνα μου. Πέφτει κάτω και λιποθυμά. Στο μεταξύ ο Τούρκος μου δίνει ένα σκαμπίλι, που άστραψε το φως μου. «Τσικάρ παρά» λέει. Θυμήθηκα το πεντόλιρο, του το 'ώσα. Μ' αυτό γλύτωσα. Μου δίνει μια σπρωχιά. Πέφτω κάτω. Κι έπιασα τα γόντα μου. Έχασα και το ένα παπούτσι μου. Πέταξα και το άλλο στη θάλασσα. Εκεί πια ο Ιταλοί μας ανέβασαν αγκαλιά στο καράβι.

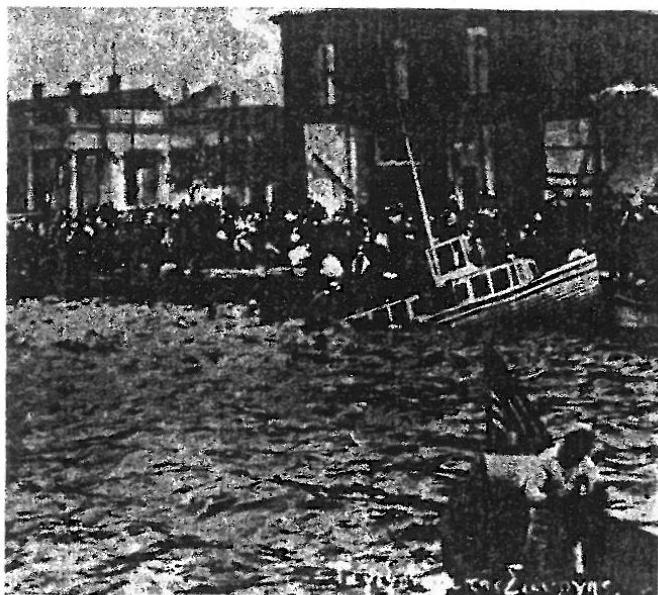
Οι Γάλλοι δείχνουν βρωμέρη στάση. «Οσοι κατάφερναν να σκαρφαλώσουν στα καράβια τους, τους ρίχναν πίσω στη θάλασσα. Και παλικάρια, πιο πολύ τα παλικάρια ξανάρχιχναν στο νερό. Σαν τους βλέπαν να ζυγώνουν τους πετούσαν ζεματιστό νερό για να μην μπορέσουν ν' ανέβουν. Οι Εγγλέζοι κάναν, δι τι κάναν, μα σαν πήγαινε κα-

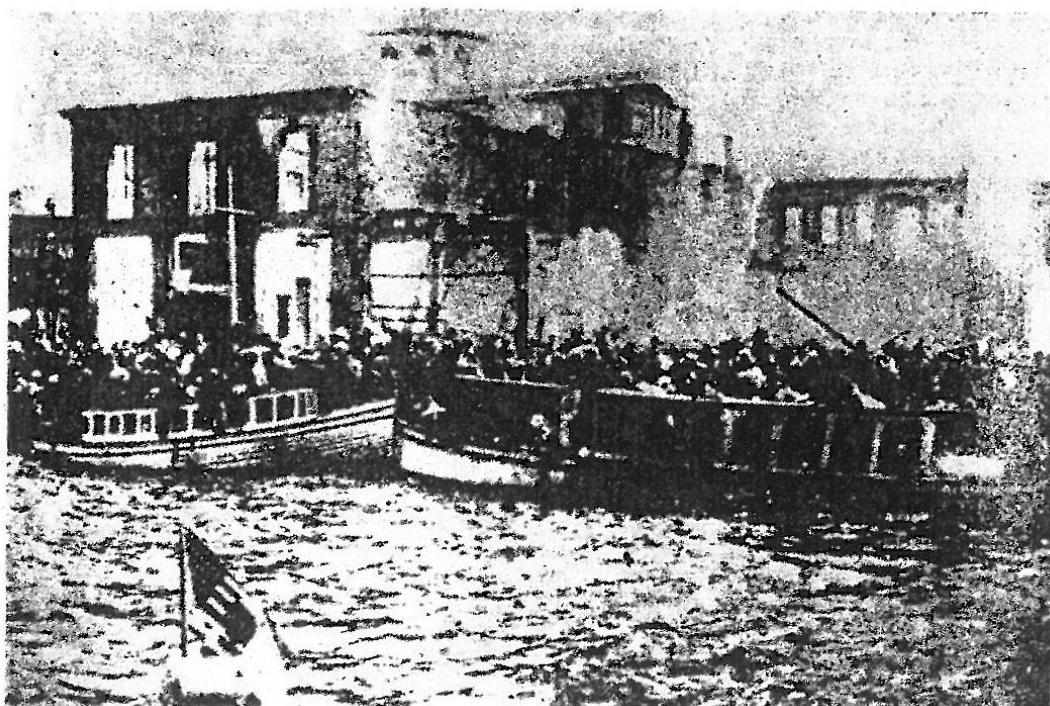
- νείς ενα γλοια νευς
νοι εωθεί , τον δέχουκαν
ναδα . Ζεν τον διώχνων .

Η Έξοδος τ. Α'
(Μαρεμπία Άωας Ηαραπέγκου)

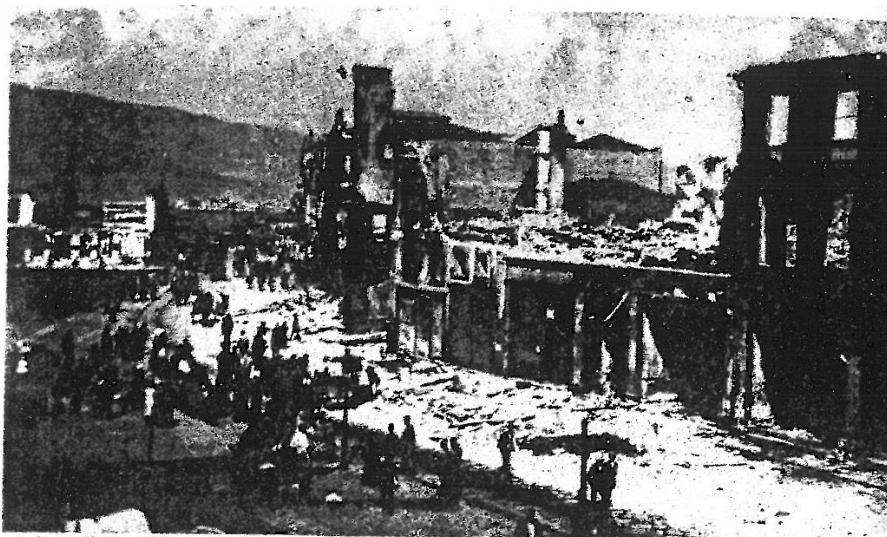
Iστορία νεότερη και σύγχρονη Γ' Τάξης Ενιαίου Λυκείου (τεύχος Γ')(1997). Αθήνα: ΟΕΔΒ., σ.σ.108-110

Μόνη ελπίδα σωτηρίας ο δρόμος της θάλασσας.

Πηγή: Ιστορία νεότερη και σύγχρονη Γ' Τάξης Ενιαίου Λυκείου (1789-1909) (1997). τεύχος Γ', σ.σ. 108-110

Η ερήμωση.

ρά. Η μαμά μας έμεινε εμβρόντητη, ενώ εμείς την τραβούσαμε απάνω, το ένα της πόδι ήτανε στο κενό. Η θάλασσα κόχλαζε από χέρια και πόδια. 'Οσοι ήταν κοντά πιάστηκαν για να βγουν. Άλλα οι Τούρκοι δεν άργησαν να μαζευτούν πιο λυσσασμένοι. 'Αρχισαν να πυροβολούν μέσα στη θάλασσα, δύσους κολυμπούσαν. Σ' έναν, που είχε κατορθώσει να πιαστεί για ν' ανέβει, με μια σπαθιά του έκοψαν και τα δυο χέρια, που έμειναν σφιχτά γατζωμένα, ενώ ο ίδιος, με μάτια γεμάτα τρόμο, χάθηκε στο νερό. Εμείς τρέχαμε να σωθούμε μέσα στον κόσμο που συνέχιζε το δρόμο του. Για μια στιγμή η Ρόζα φώναξε:

—Θεέ μου, κοιτάξτε τη μαούνα!

'Οσοι δεν ξέρανε κολύμπι, είχαν ανέβει κι από το βάρος έγειρε κι έπεσαν όλοι στη θάλασσα. Από τον κόσμο αυτό, κανείς δε γλίτωσε.

Ανζέλ Κουρτιάν, *Τα τετράδια...*

Χιλιάδες μυριάδες χριστιανοί είχαν πια σωριαστεί στις ακρογιαλές της Μικρασίας, ελπίζοντας να σωθούν, ας είναι και κολυμπώντας. Οι πρώτοι Τούρκοι είχαν φτάσει μπρος στη Σμύρνη. Δεν τους συγκρατούσε τίποτα. Χυθήκανε μέσα στην πολιτεία σφάζοντας, αρπάζοντας. Οι πρώτες φωτιές είχαν κιόλας ανάψει, κόρωναν. Μεσ' στην παραζάλη, μανάδες χάνουν τα παιδιά, ο άντρας τη γυναίκα. Οι ξένοι κάνουν ακόμα γι'αν επαίσχυντη πράξη. Τα καράβια τους σαλπάρουν, χωρίς να σώσουν από του χάρου τα δόντια τους δύστυχους χριστιανούς, που πηδάνε στο νερό παρακαλώντας, καλώντας «Βοήθεια! Βοήθεια!»

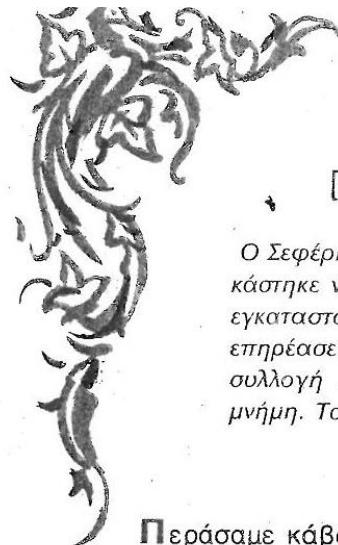
Κι' αν πρόκανε κανένας και κρεμάστηκε από μια κουπαστή ή από καιμάτια σκάλα καραβιού, του λύνουνε τα χέρια με το ζόρι, με τον κόπανο, ίσως με το μαχαίρι. Θηριωδίες, θα πεις, ανάκουστες. Φοβήθηκαν τάχα

οι ξένοι καπεταναίοι να μη βουλιάζουν τα καράβια τους από τα παραφόρτωμα;

Αντίκρυ η Σμύρνη καίγεται, τριζοβολάει μέσα στις φλόγες, πνιγεται στους καπνούς τους μαύρους. Το Και —η παρολία— πνιγμένη στον κόσμο, που δέρνεται μ' αλλοφροσύνη, ποιος να σωθεί. Οι φλόγες μανιάζουν δέκα, είκοσι το πολύ μέτρα πίσω τους. Μπροστά τους η θάλασσα με τα ξέχειλα καράβια, με τα τουμπανιασμένα πτώματα που επιπλέουν, με τα βρώμικα νερά, να σωθούνε, να σωθούνε, να σωθούνε!...

Θ. Πετσάλη-Διομήδη, *Σελίδες τραγωδίας*, περιοδικό Νέα Εστία, Μνήμη Μικράς Ασίας, Χριστούγεννα 1972, (Τεύχος 1091), σ. 50.

Πηγή: Ιστορία νεότερη και σύγχρονη Γ' Τάξης Ενιαίου Λυκείου (1789-1909) (1997). τεύχος Γ', σ.σ. 108-110

Γιώργος Σεφέρης

[Περάσαμε κάβους πολλούς...]

Ο Σεφέρης γεννήθηκε στη Σμύρνη. Πολύ νωρίς (1914) αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την ιδιαίτερη του πατρίδα και να εγκατασταθεί στην Αθήνα. Η μικρασιατική καταστροφή επηρέασε βαθιά την ποίησή του. Το απόσπασμα από τη συλλογή Μυθιστόρημα (1935) απηχεί μια πικρή ιστορική μνήμη. Το ποίημα έχει τίτλο Αργοναύτες.

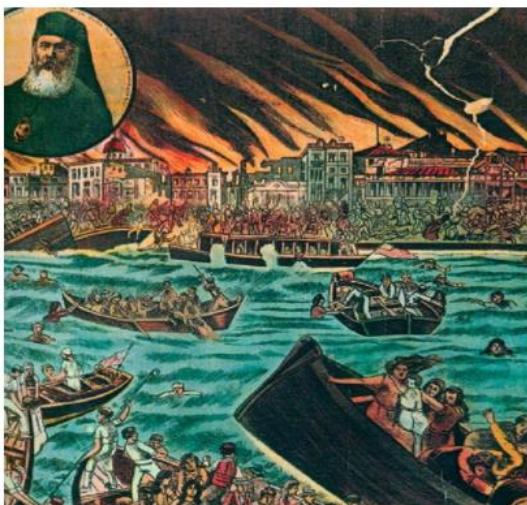
Περάσαμε κάβους πολλούς, πολλά νησιά, τη θάλασσα
που φέρνει την άλλη θάλασσα, γλάρους και φώκιες.
Δυστυχισμένες γυναίκες κάποτε με ολολυγμούς
κλαίγανε τα χαμένα τους παιδιά
κι άλλες αγριεμένες γύρευαν το Μεγαλέξαντρο
και δόξες βυθισμένες στα βάθη της Ασίας.
Αράξαμε σ' ακρογιαλιές γεμάτες αρώματα νυχτερινά,
με κελαηδίσματα πουλιών, νερά που αφήνανε στα χέρια
τη μνήμη μιας μεγάλης ευτυχίας.

Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Β' Τάξης Γυμνασίου (1981). Αθήνα: ΟΕΔΒ, σ. 147.

Διδώ Σωτηρίου

Ταξίδι χωρίς επιστροφή

Στο απόσπασμα αυτό από το μυθιστόρημα Οι νεκροί περιψένουν η συγγραφέας Διδώ Σωτηρίου μάς μεταφέρει στην απόσφαιρα της Σμύρνης του 1922, λίγα εικοσιτετράωρα πριν από την πυρπόληση της πόλης και τον ξεριζωμό των Μικρασιατών από τις εστίες τους. Η Δ. Σωτηρίου ψυχογραφεί τους ήρωές της και αφήνει να διαφανεί πόσο ανυπέρασπτος είναι ο απλός άνθρωπος στις κρίσμες στιγμές της Ιστορίας, όταν τα γεγονότα εξελίσσονται ραγδαία χωρίς να μπορεί ο ίδιος να μεταβάλει την πορεία τους.

Σκηνή της καταστροφής της Σμύρνης (πάνω αριστερά εικονίζεται ο μητροπολίτης Χρυσόστομος) σε λαϊκή εικόνα της εποχής (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, λεπτομέρεια)

Δεν πρόλαβε ο θείος Γιάγκος να πάει το πρωί στο γραφείο του και νάτος ξαναγύρισε με την Τζένη Πολιτίδου.

— Ερμιόνη, είπε, με φωνή συγκινημένη μα αποφασιστική, το βράδυ αργά φεύγετε με το βαπτόρι για τον Πειραιά. Τα σκεφθήκαμε τα πράματα με την Τζένη, και βρήκαμε πως έτσι θα είναι καλύτερα. Ο αδερφός μου ο Γεράσιμος κι εγώ θα μείνουμε μία δυο μέρες να ταχτοποιήσουμε τις δουλειές μας και μετά, αν χρειαστεί, θα ρθούμε κι εμείς.

Η θεία μου έχασε το χρώμα της.

— Γιάγκο, δε θα φύγω δίχως εσένα, ποτέ! Είναι λοιπόν τόσο άσχημη η κατάσταση;

Ο θείος κατέβασε το κεφάλι για να κρύψει την απελπισία του.

— Είναι, Ερμιόνη, δε σου το κρύβω. Όμως, υπάρχουν και ελπίδες, ακόμα, υπάρχουν... Ο Θεός είναι μεγάλος! Πάντως εσείς θα φύγετε σήμερα. Μην επιμένεις, μη με στενοχωρείς. Έχω ανάγκη να συγκεντρωθώ. Πρέπει να φύγω αμέσως για το εργοστάσιο. Εσύ πήγαινε στο σπίτι, αν νομίζεις πως χρειάζεται να πάρεις τίποτα.

Όταν έφυγε ο θείος Γιάγκος, η θεία μου έμεινε εκεί στη θέση της, απολιθωμένη, άβουλη, νεκρή. Ύστερα την έπιασε πάλι το στομάχι της κι άρχισε να κάνει εμετούς, όπως τότε στην καταστροφή την πρώτη, του Αϊντινιού. Για λίγη ώρα πάλευε ανατοφάσιστη: «Να κατέβω στο σπίτι; να μην κατέβω;». Στο τέλος είπε στη κυρα-Χρυσή να πάει εκείνη και να προσέξει να μάζεψει δι, τι πολυτιμότερο υπήρχε και να γεμίσει τις δυο πελώριες κασόνες που είχαμε για να κρύβουμε τα χειμωνιάτικα.

— Πήγαινε κι εσύ, Αλίκη, μου είπε, ν' αποχαιρετήσεις τη μητέρα και τον πατέρα σου. Γρήγορα, δεν έχουμε πολύν καιρό.

Έτρεξα να ντυθώ. Αισθανόμουν ανατριχίλες, σαστισμάρια και διάθεση να κλάψω. Σε λίγο μπήκε στο δωμάτιό μου η θεία Ερμιόνη. Στα χέρια της κρατούσε μια σακουλίτσα με λίρες.

— Αντά, δώσε τα στη μητέρά σου, μου είπε, και πες της (εδώ η θεία μου μεταχειρίστηκε πληθυντικό) να τα φυλάξουν, να μην τα ξοδέψουν. Μόλις δουν πως πληστάζουν οι Τούρκοι, να μπαρκάρουν με το πρώτο βαπτόρι, με το πρώτο καΐκι. Μη γελαστούν και ξενοιαστούν. Ακούς;

Εκείνη τη στιγμή μου φάνηκε πως άνοιξαν δυο πελώρια παράθυρα και μπήκε φως, αέρας και ήλιος μέσα στην μικρή ψυχή μου που πνιγόταν. Θα ήθελα να πέσω στην αγκαλιά της θείας Ερμιόνης και να της πω πόσο την είχα παρεξηγήσει και πόσο καλή ήταν. Μα δεν υπήρχε καιρός για τέτοιες εκδηλώσεις. Γύρισα μόνο και την κοίταξα με μάτια δακρυσμένα και γεμάτα αγάπη. Πήρα την πολύτιμη σακουλίτσα και την κυρα-Χρυσή και τρέχαιμε για το σταθμό.

Σ' όλη τη διαδρομή, καθώς αγκομαχούσε το τρενάκι του Μπουτζά για να φτάσει στη Σμύρνη, αγκομαχούσε κι η καρδιά μου από αγωνία. Τα μάτια μου παίζανε νευρικά αρπάζοντας εκείνες τις όλο γαλήνη εικόνες του ήρεμου τοπίου: τα περιβόλια με τα δέντρα, που τα κλαριά τους γέρνανε ως κάτω απ' τον πλούσιο καρπό, τα κοκκινόμαυρα χώματα, που ρουφούσαν ήδονικά τα τρεχούμενα λαχταριστά νερά, τις αγελάδες και τ' άλλα γα τουν αδιάφορα μασούλιζαν το αιφράτο χορτάρι τους. Εδώ κι εκεί αμέριμνοι οι χωρικοί με τις κουνιστές τους βράκες, σκάλιζαν τη γης και όργωναν τ' αμπέλια που θα πότιζαν αύριο με το χυμό τους το κέφι των εύθυμων Σμυρνιών, για να τραγουδούν και ν' αγαπούνε...

Μέσα μου πάλευε η συγκίνηση με την οργή. Γιατί πάλι αυτή η αναταραχή κι η τρικυμία; Γιατί οι άνθρωποι του τόπου μας έπρεπε να τρέχουν κυνηγημένοι και να σκοτώνονται. Γιατί να καίγονται πάλι τα σπίτια τους και τα σπαρτά τους και οι ελπίδες τους; Γιατί δε βρισκόταν ένας τρόπος να ζει ο καθένας στη γη των προγόνων του και να τη δουλεύει ήσυχα και καλά, είτε Τούρκος ήταν είτε Έλληνας; Να ταν από Θεού δοσμένο τότε, δε θα ταν πόλεμος, θα ταν σεισμός,

αστροπελέκι, πλημμύρα. Τούτη τη συμφορά ποιοι άνθρωποι να τη φτιάχναν και γιατί;

Όταν φτάσαμε στην οδό Μοσκώφ και είδα όλους τους δικούς μουν μαζεμένους να τρώνε ξένοιαστοι, κάτι ξεσφίχτηκε μέσα μου. Κανείς εδώ δε φαινόταν ανήσυχος. Μήπως ήταν υπερβολικές οι ειδήσεις του θείου μου;

Η κυρα-Ευανθία σερβίριζε ένα μυρωδάτο μουσακά και **σουλήνες** παραγεμιστές. Ρίχτηκα κι εγώ στο πάτο μου κι άρχισα να τρώω τα γευστικά φαγητά της μητέρας και ν' ακούω τ' αστεία δυο καλεσμένων αξιωματικών που χαριεντίζονταν με τη Ριρή και τη θεία Ελένη. Την ώρα του καφέ ο πατέρας επέμενε να παιξει η Ριρή στο πάνω το **Τροβατόρε** που τ' αγαπούσε, ενώ εκείνη διαμαρτυρόταν.

— Ωχ, καλέ μπαμπά κι εσύ, με τις αρχαιολογίες σου!

Τα νοήματα που μου έκανε η κυρα-Χρυσή από την πόρτα, μου θύμισαν το σκοπό της επίσκεψής μου. Έσκυψα στ' αυτή της μητέρας και της είπα:

— Μανούλα, πάμε έξω. Έχω κάτι πολύ σοβαρό να σου πω.

Της εξήγησα όλα, όπως τ' άκουσα, κι όπως μου τα είπε θεία Ερμιόνη και της έδωσα τη σακούλα με τις λίρες. Μόδις μπήκε ο πατέρας, η μαμά έκρυψε αμέσως τα λεφτά. Η βιασύνη της εκείνη μ' έκανε να καταλάβω πόσο είχε λείψει μεταξύ τους η εμπιστοσύνη.

— Τι συμβαίνει;, ρώτησε ο πατέρας.

Κοίταξα ερευνητικά τη μητέρα μουν και ζήτησα να διαβάσω στα μάτια της τι έπρεπε να πω. Μα εκείνη βιάστηκε να του απαντήσει:

— Το παιδί φεύγει ταξίδι με τη θεία του και την οικογένεια τον Γεράσιμουν.

— Μπα; κι πως τώρα δα, στα καλά καθούμενα;

— Μα, ως λένε, δεν είναι κι εντελώς καλά καθούμενα. Κάτι, τα νέα απ' το μέτωπο είναι άσχημα.

— Άσχημα; Όλο απαισιόδοξα τα βλέπει ο Γιάγκος. Μια θα υποχωρεί, μια θα προχωρεί ο στρατός μας. Αυτά μουν λέγανε, τώρα ακριβώς, οι καλεσμένοι μας. Ας πάνε στο ταξιδάκι τους όμως οι άνθρωποι, και με το καλό να ξαναγυρίσουν.

Η αισιοδοξία όλου του κόσμου εκεί μέσα και η ευθυμία τους έκανε πολύ ευκολότερο τον αποχαιρετισμό μας. Τ' αδέρφια μουν με ζήλευαν που θα γνώριζα την Αθήνα κι όλοι μουν παράγγελναν να τους φέρω κάτι για ενθύμιο.

Όταν βγήκα στην εξώπορτα, ξαναγύρισα και φίλησα πάλι τη μητέρα μουν.

— Μανούλα, της είπα, μην ξεχάσεις. Όταν χρειαστεί με το πρώτο βατόρι, με το πρώτο καΐκι... Ακούς;

Καθώς διέσχιζα την οδό Μοσκώφ ένιωσα το ίδιο αίσθημα που είχα όταν μ' έστελναν μακριά απ' το σπίτι μουν, με τη γκρίζα εκείνη βαλιτσούλα και τα σταχτιά σύννεφα στην καρδιά. Θα γυρίσω τάχα ξανά στ' αγαπημένα τούτα σοκάκια, αναλογίστηκα με συντριβή. Θα ξαναδώ τη μητέρα μουν; Τι νέες βαριές εκπλήξεις μας φύλαγε το μέλλον;

Δ. Σωτηρίου, *Oι νεκροί περιμένουν*, Κέδρος

---

*του Αϊντινιού: του Αϊδινίου, πόλης της Μικρασίας *του Μποντζά: προαστίου της Σμύρνης *σουλήνες: φαγώσιμα θαλασσινά *Τροβατόρες: όπερα του Βέρντι

—

(Πηγή: (Πηγή: *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Α' Τάξης Γυμνασίου (1981). (2017). Βιβλίο μαθητή. Β' τεύχος. Διαδραστικά Βιβλία Φωτόδεντρο:*

http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2228/Keimena-Neoellinikis-Logotechnias_A-Gymnasiou_html-empl/index08_03.html ανακτήθηκε 1-12-2021- Βλ. και

Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Α' Τάξης Γυμνασίου (2009). Αθήνα: ΟΕΔΒ., σ.σ. 136-138)

Ηλίας Βενέζης

Στο Αιγαίο, ενώ η συμφωνία τελειώνει.

Το απόσπασμα είναι από το τελευταίο κεφάλαιο του μυθιστορήματος Αιολική Γη. Στο βιβλίο αυτό ο Βενέζης ζωντανεύει αναμνήσεις από περιστατικά της παιδικής ηλικίας, που έζησε στο υποστατικό του παππού του (Μπιμπέλα) στην Ανατολή. Πρόκειται ουσιαστικά για την ιστορία μιας πατριαρχικής οικογενείας της Μ. Ασίας που ήταν δεμένη με την πατρογονική γη και η οποία από την πίεση των γεγονότων του πρώτου παγκοσμίου πολέμου (1914) αναγκάζεται να εκπατριστεί. Αφηγείται ο μικρός Πέτρος.

Πρωί πρωί οι κοντραμπατζήδες* φρόντισαν πρώτα για το νεκρό τους. Θάψαν το Στρατηγό Γαρμπή^{*} κάτω απ' τη μεγάλη δρυ, στην είσοδο του υποστατικού. Φτιάχναν σταυρό με χοντρά κλαδιά ελιάς και τον βάλαν στον τάφο του.

Ο παππούς, η γιαγιά, όλο το άλλο πλήθος ξαφνιασμένοι μάθαν το νέο σαν ξύπνησαν. Ρώτησαν για τα καθέκαστα. Μα κανένας δεν τους έδωσε απόκριση.

Παραστάθηκαν όλοι από μακριά στην ταφή.

Όταν αυτό τέλειωσε, ο Παγίδας πήρε παράμερα τον παππού. Το πρόσωπό του είχε ξανάβρει όλη τη σκληρή του αποφασιστικότητα.

— Θά δούμε αν μπορούμε να πάμε στη χώρα, είπε.

Έστειλε καβαλαρίους του να κοιτάξουν το δρόμο, αν ήταν ανοιχτός.

Γύρισαν κατά το μεσημέρι.

— Όχι, καπετάνιο! Ο δρόμος είναι κλειστός! Όπου να 'ναι πλάκωσαν οι Τούρκοι! Πρέπει να φύγουμε από θάλασσα! Καίνε, σφάζουν κι έρχουνται!

— Αλίμονό μας! Αλίμονό μας! ολολύζει το πλήθος αυτά ακούγοντας. Αλίμονό μας που πρέπει να ξεπατριστούμε!...

Ως την τελευταία στιγμή τους έμενε η ελπίδα πως θα μπορούσαν να μείνουν στα παράλια ίσαμε που να περάσει η μπόρα κι ύστερα να γυρίσουν στα χωριά τους. Ήταν φανερό πια πως δεν το μπορούσαν.

— Αλίμονό μας! Αλίμονό μας!

Πρώτα ξεκίνησαν οι πρόσφυγες των χωριών. Συμφωνήθηκε να χαμηλώσουν κατά την ακρογιαλιά του Ντικελί, όπου θα βρίσκαν καΐκια να μπαρκάρουν. Πήραν στον ώμο τον Άγιό τους. Και προστατευμένοι απ' τους άντρες τους, τους οπλισμένους με τ' άρματα πάου τους μοίρασε ο Παγίδας, πέσαν στο δρόμο.

Τους παρακολουθούμε απ' τη μεγάλη πόρτα να χάνουνται στο βάθος.

— Η σειρά μας, λέει ο παππούς συγκινημένος.

Τα συμβάντα ήρθαν έτσι βίαια που ανατάραξαν απ' τη ρίζα τη γέρικη δρυ του σπιτιού μας. Με δυσκολία κοιτάζει να κρατήσει τον εαυτό του, για να μην πέσει στην κρίσιμη ώρα.

Φεύγουν πρώτα οι άνθρωποι που δούλευαν στο υποστατικό μας, γυναίκες κι άντρες. Φορτωμένοι τον μπόγο τους περνούν μπροστά απ' τον παππού, που στέκεται στη μεγάλη πόρτα, ένας ένας. Σκύβουν κλαίγοντας, φιλούν το χέρι του, κι εκείνος τους αποχαιρετά και τους ευλογεί.

— Στο καλό. Στο καλό.

Όλοι φύγανε.

— Ε, πάμε κι εμείς, Δέσποινα..., λέει στη γιαγιά, της πιάνει το χέρι και το σφίγγει.

Θα μπαρκάρουμε απ' την ακρογιαλιά που είναι κάτω απ' το υποστατικό του Βηλαρά*. Θα πάμε ίσαμε κει με τη νταλίκα*.

Πρώτη ανεβαίνει στήν καρότσα η γιαγιά. Κλαίει απαρηγόρητα. Τ' ασπρά μαλλιά που στεφανώνουν το γλυκό της το πρόσωπο δεν είναι πια φροντισμένα, παίζουν στο λίγο αγέρι που φυσά. Τρέμουν τα γόνατά της. Ο παππούς κι η μητέρα μας τη βαστάνε ν' ανέβει.

Υστερά ανεβαίνει η μητέρα μας, ύστερα η Ανθίππη, η Λένα, η Αγάπη. Απ' το ένα χέρι βαστά τον μπόγο της, απ' το άλλο την Κοσμογραφία της – τους αριθμούς με τ' αστρα.

Έρχεται η σειρά της Άρτεμης. Δεν κοιμηθήκαμε χτες, μήτε κείνη μήτε εγώ. Το πρόσωπό της είναι κατάχλωμο.

— Έλα, Άρτεμη.

Σέρνει, με το σκοινί που είναι δεμένο, το αρκούδι της. Έρχεται σιγανά. Γυρίζει πλάι της και κοιτάζει. Είναι κει κοντά. Είναι πια δεντράκι η καρυδιά που μια μέρα, κινημένη απ' τη βαθιά επιθυμία να μάθει, φύτεψε με το χέρι της, απ' την ανάγκη να μάθει αν φυτεύοντας καρυδιά θα πληρώσει με θάνατο. Κοιτάζει το δεντράκι. Το αποχαιρετά.

«Μικρή καρυδιά, η Άρτεμη φεύγει. Θα πληρώσει άραγες εκεί που πάει; Δε θα πληρώσει;..»

Η Άρτεμη λύνει το σκοινί που κρατά το αρκουδάκι. Το μικρό μαύρο αγρίμι κοιτάζει μια από δω μια από κει, κι ύστερα με το σίγουρο ένστιχτο που το καλεί, παίρνει το δρόμο τρέχοντας σαν μεθυσμένο στο μονοπάτι που πάει στα Κιμιντένια*.

Μείναμε τελευταίοι, ο παππούς κι εγώ. Ο Παγίδας με τα παλικάρια του περιμένουν να μας συνοδέψουν. Ο παππούς γυρίζει και κοιτάζει πίσω του, ν' αποχαιρετήσει τα δέντρα και τα Κιμιντένια. Όταν, τον βλέπει.

Έρχεται μέσα απ' το υποστατικό. Βαδίζει αργά, με τρεμάμενα απ' τους χρόνους πόδια, και στέκει εκεί, πλάι στη μεγάλη πόρτα.

Ο μπαρμπα- Ιωσήφ!*

— Δεν έφυγες, γερο-Γιωσήφ; λέει ξαφνιασμένος ο παππούς και πάει κατά το μέρος του.

Ατάραχη, ήσυχη, γαλήνια η φωνή του γέροντα απ' τη Λήμνο:

— Όχι, αφέντη μου. Εγώ θα μείνω.

Βηλαράς: πλούσιος γείτονας του Μπιμπέλα.
νταλίκα: αμάξι φορτηγό.

Κιμιντένια: Οροσειρά της Μ. Ασίας, απέναντι από τη Μυτιλήνη.

Ιωσήφ: υπηρέτης του υποστατικού από τη Λήμνο· μπόλιαζε τα δέντρα.

— Θα μείνεις;

Αυτό είναι απροετοίμαστος να το δεχτεί ο παππούς, και κάθε άλλος. Πού θα μείνεις; του λέει. Έρχουνται οι Τούρκοι! Ψυχή δεν αφήνουν ζωντανή!

Ο μπαρμπα- Ιωσήφ ακούει. Όμως έχει πάρει την απόφασή του. Δεν έφυγε απ' τα Κιμιντένια, όταν ήταν καιρός. Δεν έφυγε, όταν μια άλλη φωνή, πιο δυνατή κι απ' το θάνατο, τον φώναζε να γυρίσει, όταν τον καλούσε η φωνή της καρδιάς, το κορίτσι που μελετούσε εκεί στο γυμνό νησί τους – στη Λήμνο – τα άστρα. Δεν μπόρεσε τότε. Τώρα είναι αργά. Για ποιο λόγο τώρα; Οι μέρες του πια, οι ώρες του, είναι μετρημένες. Είναι αργά.

— Θα μείνω, αφέντη μου. Τι θα μου κάμουν πια εμένα;

— Γέρο, θα σε χαλάσουν! φωνάζει ο Αντώνης Παγίδας. Φύγε!

Μα η απόφαση που ακινητεί στα πίκραμένα μάτια του γέροντα είναι δυνατή σαν την αγάπη της γης.

— Θα μείνω.

Όλοι καταλαβαίνουν πως δεν υπάρχει τρόπος για να τον κάμουν ν' αλλάξει γνώμη. Ο Παγίδας κοιτάζει τον ήλιο που χαμηλώνει.

— Δεν έχουμε καιρό! λέει στον παππού. Πρέπει να βιαστούμε!

Ο παππούς προχωρεί με τρεμάμενα βήματα στον μπαρμπα- Ιωσήφ. Ο γέροντας της Λήμνου κάνει να σκύψει και να φιλήσει το χέρι του άλλου γέροντα. Ο παππούς τον παίρνει στην αγκαλιά του, τον κοιτά μες στα βουρκωμένα μάτια κι ύστερα τον φιλά στο μέτωπο.

— Έχε γεια!

Ο παππούς πάλι στυλώνεται. Στέκεται μια στιγμή μπρος στη μεγάλη πόρτα του υποστατικού με τα μάτια γυρισμένα σ' αυτό. Όρθια η βασιλική μας δρυς, στεφανωμένη με τα μαλλιά που τα λεύκανε ο καιρός, τυλιγμένη στα χρυσά χρώματα του ήλιου που βασιλεύει, στέκεται κει σαν να προσεύχεται.

Έπειτα βγάζει το καλπάκι του, γονατίζει ταπεινά, σκύβει και φιλά το χώμα που το βλόγησε με τη ζωή του.

— Έχε γεια!

Μπαίνουμε στο καΐκι που μας περιμένει. Το υποστατικό της θάλασσας είναι έρημο. Οι Βηλαράδες έχουν κιόλας μπαρκάρει. Βλέπουμε το καΐκι τους που σέρνει το πανί και ξεμακραίνει απ' τη στεριά. Προσπαθώ να ξεχωρίσω τη Ντόρις. Δεν μπορώ. Μονάχα μια στιγμή κάτι σαλεύει κει στην πλώρη, ένα χρυσό φως μπλέκεται με τη γαλάζια θάλασσα και

πάλι χάνεται πίσω απ' το φλόκο^{*} που μήπατέρνει[†]. Θα 'ναι τα μαλλιά της.

Οι κοντραμπατζήδες μπαίνουν ένας ένας στο κόκκινο τρεχαντήρι τους. Ο Παγίδας καβάλα στ' άλογό του τους παρακολουθεί. Μπαρκάρισε κι ο τελευταίος. Ψυχή πια ανθρώπινη δεν είναι στη στεριά. Όλα τα παλικάρια κοιτάν τον αρχηγό τους.

— Καπετάνιο! Έλα!

Ο Παγίδας γυρίζει το κεφάλι του αργά, δεξιά, ζερβά. Το πρόσωπό του φωτισμένο απ' τον ήλιο που βασιλεύει, είναι κόκκινο. Τεντώνεται στη σκάλα της σέλας του, σφίγγει γερά τα χαλινάρια του αλόγου.

— Γεια σας! φωνάζει στους συντρόφους του.

Δε θα πάει μαζί τους ο καπετάνιος τους;

Όχι, δε θα πάει. Τα παλικάρια μέσα απ' το καϊκι το ξέρουν πια πως ο αρχηγός τους φεύγει. Φεύγει για να χτυπηθεί, μοναχός, με το λεφούσι που κατεβαίνει. Καὶ να πεθάνει. Άλλιώς δεν μπορεί. Πάει ν' ανταμώσει το φίλο του που σκότωσε.

Τον βλέπω που χάνεται καλπάζοντας με τ' άλογό του στο κόκκινο φως. Τα μαρτίνια^{*} των κοντραμπατζήδων μέσ' απ' τη βάρκα αδειάζουν αποχαιρετιστήρια στον αγέρα. Ο μεταλλικός τους κρότος πέφτει στη θάλασσα και σβήνει στα κύματα.

Τα άστρα όλα έχουν βγει. Ταξιδεύουν στο Αιγαίο τα παιδικά όνειρά μας. Το κύμα χτυπά τη μάσκα του καϊκιού μας και τα κοιμίζει. Κοιμηθείτε, όνειρά μας. Στην ξένη χώρα που πάμε, πρόσφυγες, τι άραγες να μας περιμένει, τι μέρες να είναι ν' ανατείλουν;

Η Λένα αποκοιμήθηκε. Ήθελε πολύ τον τόπο με το κοκκινόχωμα. Εκεί θα ζούσε με τον άντρα που θα 'παιρνε, και θα 'κανε πόλλα παιδιά, και θα είχαν κουνέλια και περιστέρια κι άλλα πολλά. Όχι, η Λένα δε μελετούσε ταξίδια σε θάλασσες, δεν ήθελε να τη χωρίσουν απ' τα Κιμιντένια. Δεν το ήθελε.

Η Αγάπη έχει στυλώσει αφηρημένα τα μάτια της στα άστρα. Πόσο πολύ τα μελέτησε τον τελευταίο καιρό, πόσο πολύ μέτρησε τις αποστάσεις τους με τους αριθμούς! Όμως τώρα που τα κοιτάζει, φέύγοντας απ' τη γενέθλια γη για δύσκολους δρόμους, τώρα μόνο το ανακαλύπτει: βλέπει πως αυτό ήταν το λάθος της, το ανεπανόρθωτο λάθος.

φλόκος: το πανί του ιστιοφόρου.

μπατέρνω: γέρνω.

μαρτίνι: πολεμικό τουφέκι οπισθογεμές.

Τα áστρα της ξέφυγαν. Όταν εμείς ζούσαμε τις χίμαιρές^{*} μας στα φαράγγια της Αιολικής γης, όταν δημιουργούσαμε παντοτινούς συντρόφους που έμελλε πια να μας ακολουθούν σ' όλες τις πικρές μέρες του μέλλοντος, εκείνη ήθελε να κατεβάσει, τόσο μικρή, τον ουρανό στη γη.

Καημένη Αγάπη... Καημένη Αγάπη...

Είναι κάπου, σ' ένα υποστατικό της Ανατολής, κάτω απ' τα βουνά που τα λένε Κιμιντένια, ένα δωμάτιο «Κίτρινο». Τα σπαθιά, που είναι κρεμασμένα κει μέσα, τις νύχτες ξυπνούνε. Από κει κάποτε πέρασε ένας άνθρωπος. Πορευόταν τους δρόμους της Ανατολής γυρεύοντας ένα καμήλι με áσπρο κεφάλι. Το μοναδικό καμήλι με áσπρο κεφάλι που κάποτε πέρασε απ' τη ζωή του και χάθηκε. Οι άνθρωποι τον περιπαίζανε, μα αυτός δεν τους áκουγε. Επειδή δεν μπορούσε να το πιστέψει, επειδή δεν ήθελε να το πιστέψει πως το καμήλι με το áσπρο κεφάλι χάθηκε, πως πια δε θα υπάρξει στη ζωή του.

Απ' το ίδιο μέρος πέρασε κι ένας άλλος άνθρωπος. Τραβούσε για τη μακρινή την Ιερουσαλήμ, κυνηγώντας να πάσει τους ήχους, να κάμει τους ήχους να μη σώπαίνουν μέσα σ' ένα ρολόϊ με χρυσούς σάτυρους. «Ξέρεις πού είναι οι Άγιοι Τόποι, πού είναι η Ιερουσαλήμ;» του λέγαν οι συμπονετικοί άνθρωποι. «Θα πρέπει να περάσεις την Ανατολή ολάκερη...».

«Θα περάσω την Ανατολή ολάκερη», τους αποκρίνόταν βαθιά, γάληνια και πειστική η φωνή του πάθους.

Εκεί, κάτω απ' τα βουνά που τα λένε Κιμιντένια, είναι μια σπηλιά όπου πάνε τ' αγριογούρουνα που γέρασαν, για να πεθάνουν. Μια σαλαμάντρα*, μια μικρή χελώνα, μια κρεμασμένη νυχτερίδα περιμένουν το θάνατο. Δεν προλάβαμε, Άρτεμη, να κρεμάσουμε στο λαιμό μας το ψιλό κόκαλο του πουλιού, πλάι στο χρυσό σταυρό μας. Έτσι θα μας αγαπούσαν όλοι. Μα δεν προλάβαμε.

Όμως παραπέρα, πέρα απ' το Ποτάμι των Τσακαλιών, είναι η φωλιά του αίτού. Εκεί μια καλοκαιρινή μέρα ήρθε η καταιγίδα. Ας είναι βλογημένη. Όλες πια οι καταιγίδες που είναι να ρθουν θα θυμίζουν εκείνη. Ας είναι βλογημένη.

Και πιο πάνω ακόμα, πέρα απ' τη χώρα με τις οξιές, πέρα απ' τη

χίμαιρα: πλάσμα της φαντασίας, επιθυμία που δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί.

σαλαμάντρα: αμφίβιο ερπετό.

χώρα με τις αγριοβαλανιδιές, στο φρύδι της μεγάλης χαράδρας, μια ντουσφεκιά που πέφτει βρίσκει τη μεγάλη αρκούδα του Λιβάνου. Έχει ένα μωρό, ένα αρκουδάκι με μαύρη τρίχα. Η μεγάλη αρκούδα θα πεθάνει. Κι ένας κυνηγός, που έχει στο κεφάλι του μαντίλα με κίτρινα άστρα, κι αυτός θα πεθάνει. «Γιατί;» λένε οι τσαλαπετεινοί και τ' αγριοπερίστερα. «Για την αγάπη», αποκρίνουνται οι βαλανιδιές.

‘Αρτεμη, εσύ κι εγώ δε θα ’μαστε, ‘Αρτεμη, στην ξένη χώρα έρημοι. Από δω και πέρα σ’ όλες τις μέρες, ως την άκρη του τέλους, δε θα ’μαστε έρημοι.

Ταξιδεύουν στο Αιγαίο τα όνειρά μας.

Η γιαγιά μας κουράστηκε. Θέλει να γείρει το κεφάλι της στα στήθια του παππού, που έχει καρφωμένα πίσω τα μάτια του μπας και ξεχωρίσει τίποτα απ’ τη στεριά, τίποτα απ’ τα Κιμιντένια. Μα πια δε φαίνεται τίποτα. Η νύχτα ρούφηξε μέσα της τα σχήματα και τους όγκους.

Η γιαγιά γέρνει το κεφάλι της να το ακουμπήσει στα στήθια που την προστατέψανε όλες τις μέρες της ζωής της. Κάτι την μποδίζει και δεν μπορεί να βρει το κεφάλι ησυχία: σαν ένας βώλος να είναι κάτω απ’ το πουκάμισο του γέροντα.

— Τι είναι αυτό εδώ; ρωτά σχεδόν αδιάφορα.

Ο παππούς φέρνει το χέρι του. Το χώνει κάτω απ’ το ρούχο, βρίσκει το μικρό ξένο σώμα που ακουμπά στο κορμί του και που ακούει τους χτύπους της καρδιάς του.

— Τι είναι;

— Δεν είναι τίποτα, λέει δειλά ο πάππούς, σαν παιδί που έφταιξε. Δεν είναι τίποτα. Λίγο χώμα είναι.

— Χώμα!

Ναι, λίγο χώμα απ’ τη γη τους. Για να φυτέψουν ένα βασιλικό, της λέει, στον ξένο τόπο που πάνε. Για να θυμούνται.

Αργά τα δάχτυλα του γέροντα ανοίγουν το μαντίλι όπου είναι φυλαγμένο το χώμα. Ψάχνουν κει μέσα, ψάχνουν και τα δάχτυλα της γιαγιάς, σαν να το χαιδεύουν. Τα μάτια τους, δακρυσμένα, στέκουν εκεί.

— Δεν είναι τίποτα λέω. Λίγο χώμα. Γη, Αιολική Γη, Γη του τόπου μου.

Ηλίας Βενέζης (1904-1973)

Το Νούμερο 31328

(απόσπασμα)

Τελείωσε. Το Αϊβαλί άδειασε πια. Το απόγευμα φεύγει το τελευταίο βαπόρι.
Όσοι είναι να φύγουν θα φύγουν. Άλλιώς δεν έχει άλλο.

Απ' το Θάνο μαθαίνω πως κλαίνε όλοι στο σπίτι. Η μητέρα μου δε θέλει να φύγει.
Ο γερο-πατέρας μου την παρακαλεί και της λέει πως έχουμε κορίτσια. Πρέπει.
'Εργεται και σ' εμένα και με ρωτά απ' το παράθυρο τι να κάμει. Είναι πολύ
συντριμμένος.

— Πατέρα, γρήγορα! του φωνάζω.

Θυμάμαι τη φαμίλια με το κορίτσι που πήραν χτες τη νύχτα.

— Να φύγετε γρήγορα, πατέρα!

Κατά τις τρεις το απόγευμα την καταφέρουν, τέλος, και τη μητέρα μου πως
«πρέπει».

Έρχουνται στη φυλακή και παρακαλούν τον αξιωματικό, μια τελευταία ικε-
σία: να τους αφήσει να μπουν μες στο υπόγειο να μ' αποχαιρετήσουν. Με πολλές
δυσκολίες τους δίνει την άδεια.

Είναι όλοι, ο γερο-πατέρας, η μητέρα μου, ο Θάνος, η Ανθίππη, η Σοφία, η
Αγάπη, η Λένα, όλοι. Μ' αγκαλιάζουν πρώτα και με φιλούν τα παιδιά. Ένα-ένα,
μόλις κάμουν το καθήκον τους, φεύγουν όξω. Οι σύντροφοί μου μας έχουν τριγυ-
ρίσει. Παρακολουθούν σιωπηλά. Με πιάνει απ' τους ώμους ο πατέρας μου. Δεν
τον είχα δει να κλάψει ποτές. Με κρατά μια μακριά στιγμή έτσι, απ' τους ώμους,
ύστερα σκύβει και με φιλά στο μέτωπο. Ένα νευρικό έχει πιάσει τα ματόκλαδά
του. Υστερα, έχει ξοδέψει πια όλες τις δυνάμεις, κατεβάζει τα χέρια του.

Όμως η μητέρα μου, που έρχεται τελευταία, δε θέλει να ξεκολλήσει από πάνω
μου. Είμαστε εκεί μια μάζα, έχω χώσει το κεφάλι μου μες στο μαραμένο κόρφο
της, να κρατήσω για τελευταία φορά αυτή τη ζέστη πάνω στο μάγουλό μου. Με
σφίγγει, δε θέλει να μ' αφήσει. Τα δάκρυα της μποδίζουν τα λόγια να βγουν κα-
θαρά. Μόλις καταλαβαίνω πως λέει πως δε θα το βαστάξει και θα πεθάνει γρή-
γορα. Το ξαναλέει, σα να είναι κάτι που μου το υπόσχεται. Σηκώνει το πρόσωπό
της, πιάνει το δικό μου με τα χέρια της και με κοιτάζει σα μια εικόνα που δεν
πρόκειται να τη δει ποτές πια, σκύβει πάλι, μου μαζεύει το σακάκι, ασυναίσθητα,
να με κουμπώσει μην κρυώνω, σαν που ήμουν παιδάκι.

Ο πατέρας μου την τραβά.

— Δε θα προφτάξουμε το βαπόρι... Δε θα προφτάξουμε... μουρμουρίζει συ-
γκινημένος.

Κ' εγώ τη σπρώχω, μην τυχόν και δεν προφτάξουν.

— Μανούλα, να φύγετε!... Θα σε θυμάμαι...

Βγαίνουν όξω. Όσπου να στρίφουν τη γωνιά τη βλέπω που τη σέρνουν τα
παιδιά μας, κ' εκείνη γυρίζει και κοιτάζει πίσω, μήπως με ξεχωρίσει.

— Μητέρα σου είναι; λέει ο σκοπός, που παρακολούθησε όλη τη σκηνή.

Δε μιλώ.

— Ναι, λέει ένας δικός μας. Μητέρα του είναι.

Ο σκοπός κουνά το κεφάλι σκεπτικός.

Ηλίας Βενέζης, Το νούμερο 31328, Εστία 1931, σελ. 49-50

Αϊλαμάκη, Ειρ. (2021). Ιστορικά γεγονότα και σχετικά λογοτεχνικά κείμενα: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α.Σ.), Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης

Ηλίας Βενέζης

Το Νούμερο 31328

(Απόσπασμα από το Κεφ. Β')

Το φθινόπωρο του 1922 οι Τούρκοι μπήκαν στις Κυδωνίες (Αιθαλί). Οι Έλληνες βρίσκονται σε δύσκολη θέση, όπως γράφει ο ίδιος ο συγγραφέας στο Κεφ. Β' του βιβλίου του «Διατήγη: το σάπιο έμπόρευμα —τα παιδάκια κι οι γυναίκες— θα μπαρκέρναν για την Ελλάδα. Μα οι άντρες, από δέκασχτών ήσαμε σαραντάπεντε χρονών, θα φεύγαν για το εσωτερικό, σκλάβοι στα εργατικά τάγματα». Ανάμεσά τους βρέθηκε κι ο συγγραφέας, που ήταν ακριθώς 18 χρονών. Το Νούμερο 31328 (αυτό, τον αριθμό είχε ο Βενέζης ως αιχμάλωτος) αποτελεί τη ζωντανή μαρτυρία μιας φοβερής δοκιμασίας, που κράτησε 14 περίπου μήνες.

Η αιχμαλωσία μόλις έχει αρχίσει ο συγγραφέας βρίσκεται με άλλους συμπατριώτες του σ' ένα υπόγειο σπίτιο, πού έχει μετατραπεί σε φυλακή: όλα τα πρώσωπα είναι πραγματικά: ο Ιάκωβος είναι ξενοδόχος, ο Ηρόδοτος παιδί με λίγο μυαλό, ο Πέπας έβγαζε εφημερίδα, όσον καιρό οι Έλληνες ήταν στη Μικρά Ασία κι ο Μανόλης, που ήταν καπετάνιος από τα Μοσχονήσια, είχε δύο παιδιά.

να χέρι με σπρώχνει δυνάτα. Ύστερα μια κλοτσιά. Ξυπνώ απότομα. Μες στο λίγο φως, στα δύο τρία σπαρματοσέτα που άναψαν πάλι στο υπόγειο, ξεχωρίζω τις πυκνές σκιές πού κουνιούνται και σπρώχνουνται προς την πόρτα. Φωνές από δω, από κει: Ονόματα —Χρήστο, Κώστα. Δυο τρεις στρατιώτες γυρίζουν σ' όλες τις γωνιές, μην απόμεινε κανένας, και κλοτσούν.

— Σηκωθείτε!

Ο καπετάνιος μ' έσπρωξε. Τον ρωτώ σαστισμένος, σαν να ρχούμαι από άλλον κόσμο.

— Τι είναι;

— Το «ξάφρισμα»..., μουρμουρίζει με φωνή που πολεμά να μην τρέμει.

Μας βγάζουν απ' το κάτω μέρος του υπόγειου. Στη μικρή πόρτα στριμωχνόμαστε ώσπου να βγούμε. Ακούγω μια στιγμή τον Ιάκωβο, δίπλα μου, να μουρμουρίζει: «Εις το όνομα του Πατρός, του Υιού, του Πατρός και του Υιού...», πολλές φορές.

Μας αραδιάζουν σε διπλή σειρά. Εκεί, πλάι στη θάλασσα. Μες στο λιμάνι ανάβουν τα φωτα ενός βαπτοριού, από κείνα πού παίρνουν τα γυναικόπαιδα*. Θα 'ναι περασμένα μεσάνυχτα. Το υποθέτω απ' τη Μεγάλη Άρκτο πού έχει χαμηλώσει πολύ. Ένας συμμαθητής μου καταγνόταν πολύ με τ' άστρα. Εκείνος μου τα έμαθε. Ο Σείριος; Τόσες, τόσες χιλιάδες, τόσα δέκατα, τόσα χιλιοστά μακριά. Μήτε ένα λιγότερο; Μήτε. Το αγιάζ είναι πολύ. Τουρτουρίζουμε.

Είμαι στην πρώτη σειρά. Δίπλα μου ο καπετάνιος. Από πίσω ο Ηρόδοτος, ένας σκοτεινός βόλος, κοιτάζει με τά μεγάλα ηλίθια μάτια του, γεμάτα απορία, και τρέμει.

Στο σπίτι πάνω απ' το υπόγειο, πού είναι τα γραφεία της Αστυνομίας, πολλά φώτα. Μεθυσμένες φωνές τραγουδούν. Περιμένουμε.

Τέλος ανοίγει η πόρτα. Ένας στρατιώτης κατεβαίνει με μια λάμπα στο χέρι. Από πίσω του έρχεται ένας αξιωματικός. Είναι στουπί στό μεθύσιο. Παραπατά.

— Ελάτε! Ελάτε! Φωνάζει ο αξιωματικός σε κάποιον άλλον από μέσα. Απόψε έναν παραπάνω για σας!

Απ' το σπίτι ένας άλλος αξιωματικός βγαίνει και τον ακολουθά. Ο στρατιώτης πάει στην άκρη της γραμμής μας, χαμηλώνει τη λάμπα στα πρόσωπά μας, να φωτιστούν, περιμένει.

Ξάφρισμα: αφαίρεση του αφρού. Εδώ μεταφορικά (οι Τούρκοι έπαιρναν, πολλές φορές στην τύχη, όσους ήθελαν να εκτελέσουν αυτό οι αιχμάλωτοι το λέγανε ξάφρισμα).

παίρνουν τα γυναικόπαιδα: τα μεταφέρνανε στην Ελλάδα.

Πλησιάζει εκεί ο πρώτος αξιωματικός. Είναι αυτός ο ίδιος που μας χτυπούσε το πρωί —τα φουτουριστικά σχέδια. Το ξανθό μουστάκι του απ' τη δεξιά μεριά έχει γείρει λίγο περισσότερο— και ο Σείριος;... Ο αξιωματικός βλέπει με το φως και τραβά ένα δικό μας όξω απ' τη γραμμή, στο πλάι. Τον κοιτάζει, γελά, ύστερα προχωρεί παρακάτω. Τραβά άλλον ένα.

— Κι εσύ, παλιόσκυλο! λέει.

Άλλον ένα. Το φως, ο στρατιώτης με τη λάμπα, πλησιάζει ολοένα στο μέρος μας. Αυτό το φως λάμπει σα να έχει μια φοβερή υποχρέωση —έτσι, να πρέπει. Μια γρήγορη στιγμή αναρωτιέμαι αν διαλέγει μικρούς για μεγάλους. Μα βλέπω πως παίρνει ανακατωτά, απ' όλα τα τσεσίτια*. Στο μεταξύ το φως έφτασε. Είναι μπροστά μου. Αισθάνουμαι τα, μικρά μου χρόνια απροφύλαχτα, έτσι στήθος με στήθος. Η ανάσα κόβεται. Το χέρι του αξιωματικού απλώνεται να μέτρησε. Μα την ίδια ακριβώς στιγμή, μια τιποτένια στιγμή, τακ, ο αξιωματικός παραπάτησε απ' το μεθύσι. Γελά. Κάνει προσπάθεια να ισορροπήσει, αλλά με την κίνηση τούτη η θέση του αλλάζει κατά δυο πόντους. Δυο τιποτένιοι πόντοι. Το χέρι του πέφτει ίσα πάνου στον καπετάνιο, δίπλα μου.

Ανασαίνω βαθιά. Α, εκεί βαθιά είναι μια σκληρή χαρά, μια τέτοια σκληρή χαρά...

Ξεχωρίστηκαν έξι σύντροφοί μας. Ύστερα άλλος ένας, γίναν εφτά. Βλέπω μια διμοιρία στρατιώτες που ετοιμάζουνται. Κατεβαίνουν με τον οπλισμό τους, ένας ένας. Μαζεύουνται σε μιαν άκρη δίπλα μας.

— Φτάνει! λέει ο αξιωματικός στο στρατιώτη με τη λάμπα.

Μα αμέσως, σαν να θυμάται, γυρίζει προς το μέρος του άλλου αξιωματικού:

— Α, αλήθεια, κι έναν για σας! λέει. Διαλέξτε!

Τούτος ο άλλος πλησιάζει στη γραμμή. Η καρδιά μας πάλι χτυπά παλαβά. Τραβά έναν. Σκύθουμε να δούμε: Ο Ιάκωβος.

— Όχι εγώ! Όχι εγώ! παρακαλεί με απελπισία ο φουκαράς. Εγώ Ιταλία ταμπαασί (Ιταλός υπήκοος), Ιταλία ταμπαασί... Αύριο θα με γυρέψουν*...

— Σκύλο! μουγκρίζει ο ξανθός αξιωματικός, και τον τραβά στη μπάντα.

Υστερα διατάζει στό απόσπασμα:

— Να γυρίσετε γρήγορα!

Οι στρατιώτες παν κοντά στους συντρόφους μας που ξεχωρίστηκαν.

τσεσίτι: είδος, διαλογή.

αύριο θα με γυρέψουν: περίμενε πως θα απελευθερωθεί με έπεμβαση των Ιταλών.

— Αν έχετε τίποτα, πάρτε το! τους φωνάζει ο επικεφαλής του αποσάσματος.

Μας βάζουν πρώτα εμάς μες στο υπόγειο. Ύστερα ξωπίσω μας έρχουνται κι οι άλλοι, μηχανικά, να πάρουν ό,τι έχουν. Για ποιο λόγο;

— Γρήγορα! φωνάζει ο λοχίας απόξω, βλέποντας πως αργοπορούν.

Το υπόγειο είναι γεμάτο σούσουρο. Ένας άνθρωπος κλαίει νευρικά. Κάποιος άλλος λέει «γειασας». Η ώρα περνά. Ο λοχίας διατάζει πιο άγρια:

— Γρήγορα!

Στη γωνιά που έχω λουφάξει* πλησιάζει ο βαρύς όγκος του καπετάνιου. Τον βλέπω που έρχεται, και με πιάνει φόβος. Σκύβει σωπηλά. Κάνει να σκαλίσει εκεί στό προσκέφαλό μας, σάματις να έχει κάτι να πάρει. Ύστερα πάλι σηκώνεται.

— Δεν έχω τίποτα, μουρμουρίζει αφηρημένα, σα να θυμάται, αλήθεια, πως δεν έχει να πάρει τίποτα.

Κάνω κουράγιο.

— Να, Μανόλη, λέω. Πάρε τις δικές μου τις κουβέρτες.

Το λέω έτσι ασυλλόγιστα, μια προσπάθεια να του φανώ την τελευταία στιγμή τόσο δα χρήσιμος, μόλι που είμαι σίγουρος πως τίποτα δεν του χρειάζεται πια.

— Τι τις θέλω; αναρωτιέται κι αυτός σιγανά.

Ο λοχίας βρίζει, τρίτη φορά τώρα.

— Άιντε, ουλάν!

Είναι φανερό πώς όλοι προσπαθούν να μείνουν λίγο ακόμα, όσο είναι μπορετό, ν' αργοπορήσουν.

Τέλος ο Μανόλης κουμπώνεται απότομα, σά να πήρε την απόφαση. Δυστρεις φθόγγοι τρίζουν στα δόντια του. Μόλις κατορθώνουν να ανταμώσουν:

— Ε... Γειά σας...

Βάζει τα χέρια του στις τσέπες και χιμά στην πόρτα. Ο μεγάλος όγκος του διαλύεται μες στο σκοτάδι.

Χαμένος, παραλυμένος, ακούγω ένα διάστημα τα βήματά τους όξω πού φεύγουν. Σθήσαν.

Συμμαζεύουμαι πιο κοντά στον Πέπα. Τρέμει. «Κύριε, Κύριε...» μουρμουρίζει. Η καρδιά του χτυπά, τικ τάκ.

— Άραγες με τι τρόπο;... ρωτά σιγανά κι στέκεται, σαν να φοβάται να προχωρήσει τη σκέψη του.

Τα μάτια μου πολεμούν, πολεμούν ν' αντισταθούν, δε βαστούν πιά,

λουφάζω: μένω σιωπηλός κι ακίνητος από αμηχανία ή φόβο.

μούσκεψαν. Η σκηνή έρχεται και ξανάρχεται εκεί, μες στο ύποπτο φως, στο θόλο του υπόγειου —ένα παραπάτημα, δυο πόντοι. Αισθάνουμαι να με πλακώνει το φριχτό βάρος, πολεμώ να παλέψω. Μα τι φταίω; Τι φταίω; Αύριο θα 'μαι εγώ, για μεθαύριο.

Ολοένα γίνεται περισσότερη ησυχία στο υπόγειο. Τα σπαρματοσέτα ενα ένα σθήνουν. Ίσαμε μιά ώρα πέρασε. Ο Πέπας στριφογυρίζει, δεν μπορεί να ησυχάσει. Το άλογο, δίπλα μας, μετακινιέται, φαίνεται πως θέλει κι αυτό να ξαπλώσει. Λίγο ακόμα να τον πατήσει τον Πέπα.

— Έχει τόπο παρακάτου; με ρωτά ανήσυχος.

Τραβιέμαι όσο μπορώ προς το μέρος που άφησε ο Μανόλης.

— Δεν έχει πια παρακάτου, λεω. Είναι άλλοι.

Ο Πέπας σηκώνεται, λύνει το σκοινί που είναι δεμένο το ζο απ' το χαλκά και το τραβά. Ξανάδενει ύστερα τον κόμπο πιο κοντά. Δεν έχει αφήσει παρά δυο πιθαμές μονάχα σκοινί απ' το στόμα του ζου.

Πάλι έρχεται και ξαπλώνει.

— Έτσι δε θα μπορέσει να πέσει χάμου, λέει.

Μα το άλογο χλιμιντρίζει. Αδιάκοπα. Είναι φανερό πως διαμαρτύρεται. Ο σκοπός όξω ανησυχεί. Μπαίνει μέσα. Βλέπει το κοντό δέσιμο του ζου κι ανάβει.

— Γκιαούρ!*! βλαστημά και δίνει μια κλοτσιά στον Πέπα. Ύστερα αφήνει λάσκα το σκοινί, να 'χει άνεση το ζο.

Θα 'χαν περάσει δυο ώρες. Ο Πέπας συμμαζώχτηκε, κάθεται γονατισμένος, για να ησυχάσει το ζο. Δεν ακούγονται πια παρά ελάχιστοι θόρυβοι, σπασμωδικοί. Χάνονται τα γρήγορα. Μα σιγά σιγά το αυτί μου παίρνει, στο βάθος, πολλά βήματα. Σιγά. Σιγά. Ολοένα πλησιάζουν, γίνονται πιο καθαρά. Έρχουνται απ' το δρόμο, απ' το μέρος που φύγανε οι άλλοι πριν από δυο ώρες. Αφουγκράζουμαι με ολάνοιχτα μάτια. Τέλος σταμάτούν όξω απ' το σπίτι. Μίλουν συναμεταξύ τους τούρκικα, δεν καταλαβαίνω.

— Γύρισαν..., μουρμούριζει ο Πέπας.

— Ναι. Γύρισαν...

Είναι το απόσπασμα. Τελείωσε.

Μαζεύω τα ποδάρια μου και κουκουλώνουμαι όλος ως το κεφάλι. Έτσι που είμαι τραβηγμένος, είναι ίσα ίσα ο τόπος που καθόταν ο Μανόλης, εδώ και λίγες ώρες. Από κάτου απ' το προσκέφαλο, στην άκρη, ένας μικρός βόλος μποδίζει την ησυχία μου. Ήέω, θα 'ναι τίποτα ψωμί. Πάω να το βγάλω. Βάζω το χέρι μου. Τραβώ. Είναι άλλο πράμα. Το πασπατεύω: μιά καπνοσακούλα. Χώνω τα δάχτυλά μου μέσα και πιάνω ένα σκληρό μικρό πράμα. Ανάβω ένα σπίρτο, κοιτάζω, κοιτάζω, και πολεμώ να θυμηθώ. Είναι ένα μικρό φελουκάκι*, ένα τόσο δα πράμα, μια μύτη μπροστά, μια γραμμή για καρένα αποκάτω. Ένα άτεχνο φελουκάκι μια σταλιά, από πεύκο...

μοναδικό: αποτελεσματικός. Έποι Λέων οι Μακροθηνοί καρδιές τους Χριστιανούς. Η σπουδαϊκή σημασία σήμερα υπέρβαση.

Χρήστος Σαμουηλίδης

Η συφορά της Άπας

Το κείμενο είναι απόσπασμα από το Δεύτερο Μέρος των μυθιστορήματος Ακριτική γενιά (1972), που έχει τον τίτλο «Ο δεύτερος κύκλος της κόλασης». Όπως δείχνει και ο τίτλος, το βιβλίο εξιστορεί τους φοβερούς διωγμούς και τη γενοκτονία που υπέστησαν οι Έλληνες του Πόντου από τους Τούρκους στη β' δεκαετία του 20ού αιώνα και την ηρωική αντίσταση που πρόβαλε ο Ελληνισμός της περιοχής.

Στο απόσπασμα παρακολουθείτε την πυρπόληση του χωριού Άπα και τις περιπέτειες δύο γυναικών, της Εύχαρης και της Σουσάνας.

Ο λη τούτη τη μέρα, δίπλα από τον κρυψώνα της Εύχαρης, περνούσαν Τούρκοι και Τουρκάλες, περπατώντας το μονοπάτι, με φορτωμένες τις πλάτες. Μερικοί ήταν από μακρινότερα χωριά. Η Εύχαρη αναγνώρισε δύο τρεις αγροτικούς εργάτες από το Σαρίσου που είχαν δουλέψει τα περασμένα καλοκαίρια στα χωράφια του πεθερού της και αρκετές φορές τους είχε στρώσει η ίδια το τραπέζι για να φάνε.

Κατά το απόγεια είδε να σιμώνουν, λίγα μέτρα πιο εκεί από το λάκκο της, δύο νεαροί Τούρκοι οπλισμένοι. Κυριεύτηκε από τρομερήν αγωνία. Νόμισε πως την είδαν και ήρθαν να την πάρουν! Έπιασε, ασυναίσθητα, το σήθος της, προσπαθώντας να συγκρατήσει τους γρήγορους χτύπους της καρδιάς της.

– Δεν είναι τίποτε, ακούστηκε να λέει ο ένας νεαρός στον άλλον. Πάμε να φύγουμε.

Οι Τούρκοι απομακρύνθηκαν και η καρδιά της Εύχαρης ήρθε στον τόπο της.

Στο μεταξύ, άρχισε να σουρουπώνει. Η λεγλασία και η σφαγή τελείωσε. Το χωριό εξόλοθρεύτηκε και ληστεύθηκε ολότελα. Δεν έμειναν παρά τα άδεια και γυμνά σπίτια. Και μόλις έπεσε το πρώτο σκοτάδι, παραδόθηκαν και κείνα στις φλόγες. Λαμπάδιασε με μιας, απ' άκρη σ' άκρη η Άπα, και ζώστηκε από τη μαυροκόκκινη πύρινη λάβια της φωτιάς. Η ζεστασιά που απλώθηκε ολούθε, ήταν τόσο δυνατή, που έφτασε ως το λόφο και την κρυψώνα της Εύχαρης. Τα νερά των δύο ποταμιών, που αγκάλιαζαν σφιχτά το χωριό, αντιφέγγισαν άγρια από τις κατακόκκινες φλόγες, σα να ήταν οι πύρινοι ποταμοί της κόλασης.

Με το πλάκωμα της νύχτας και του σκοταδιού η Εύχαρη κυριεύτηκε από ένα δυνατό αίσθημα ερημιάς, αδυναμίας και αγωνίας μαζί. Δεν ήξερε προς τα πού να τραβήξει για ν' απομακρυνθεί από τον μακάβριο τόπο, να γλυτώσει από την ανυπόφορη μυρουδιά και από τις εφιαλτικές φλόγες που κατατρώγανε το χωριό της,

Τέλος σηκώθηκε και πήρε το δρόμο προς το κοντινότερο ρωμαϊκό χωριό, το Ουσάκ. Προχώρησε αρκετά, όταν ξαφνικά το είδε και κείνο παραδομένο στις φλόγες!

Αλλαξε κατεύθυνση και ανηφόρισε ως το ύψωμα Τεβέ ποινού. Φτάνοντας στην κορυφή του, αντίκρισε με τρόμο, μέσα στην σκοτεινή νύχτα, όλα τα ρωμαϊκά και χωριά της περιοχής να καίγονται, όπως και η Άπτα! Κάθισε κάτω και έκλαψε για κάμποσην ώρα. Ευτυχώς τα χωριά αυτά στάθηκαν πιο τυχερά και πιο προγνοητικά, γιατί οι κάτοικοι τους έφυγαν έγκαιρα στο βουνό, για να βρουν προστασία σημά στους αντάρτες.

Μετά το κλάμα, της ήρθε στα βλέφαρα μια βαριά νύστα, που βρίσκοντάς την εξαντλημένη στο κορμί και την ψυχή, τη δάμασε.

Ξύπνησε τα χαράματα νιώθοντας μια φοβερή πείνα να της σφάζει τα σπλάχνα. Θυμήθηκε πως είχε να φάει εικοσιτέσσερις ολόκληρες ώρες. Σηκώθηκε όρθια και στάθηκε σαστισμένη για κάμποσην ώρα. Δεν ήξερε πού να πάει. Τα ρωμαϊκά χωριά ένα γύρο ήταν καμένα και έρημα. Το πιο κοντινό που έβλεπε μπροστά της ήταν το τούρκικο Κουρκενλί. Απελπισμένη και τυραννισμένη από την πείνα, τράβηξε κατά κει κάνοντας το σταυρό της.

Όταν, έπειτα από κάμποσην ώρα, έφτασε στο ακρινό σπίτι του χωριού, συνάντησε μια Τουρκάλα με άσπρη ποδιά και άσπρο τσεμπέρι.

– Τι θέλεις, αδελφή, ρώτησε η χανούμισα βλέποντας την ξένη να σιμώνει δισταχτικά.

– Αχ, αδελφή, απάντησε η Εύχαρη, δεν ξέρεις τι έπαθα! Είχα συγγενείς στην Άπτα. Πήγα να τους δω και βρήκα το χωριό καμένο. Φοβάμαι. Δώσε μου σε παρακαλώ να φορέσω κάπι από τα δικά σας τα ρούχα και κατέβασέ με στην Σαμψούντα.

– Όχι, όχι, αδελφή! Δεν μπορώ να το κάνω αυτό. Οι τοέτες θα με σκοτώσουν, αν σε φυλάξω.

Πάνω εκεί που συζητούσαν οι δυο γυναίκες, τις πλησίασαν δύο παιδιά του χωριού, δέκα ως δώδεκα χρονών το καθένα. Περιεργάστηκαν την ξένη και το μεγαλύτερο ρώτησε τη χανούμισα:

– Τι θέλει αυτή εδώ, ανά;

– Γκιαούρισσα είναι, γιαβρούμ, απάντησε η Τουρκάλα.

– Να φύγεις γρήγορα, γάρη,* είπε το άλλο. Να φύγεις, αν θέλεις τη ζωή σου. Εδώ, στο χωριό μας μέσα, είναι στρατός. Αν σε δουν, θα σε σκοτώσουν.

Η Εύχαρη ευχαρίστησε τα παιδιά και έφυγε αμέσως από το Κουρκενλί. Πήρε ένα δρόμο στην τύχη και τον ακολούθησε. Περπάτησε στον ανήφορο ώρες ολόκληρες, νηστική και εξουθενωμένη, δίχως να ξέρει πού πηγαίνει. Το απόγεια, καθώς ανηφόριζε ένα απότομο μπαΐρι,* στους πρόποδες ενός δάσους, ένιωσε να

της κόβονται τα γόνατα. Λύγισε και ἐπεσε κάτω. Ξάπλωσε στη γη και απόμεινε εκεί ως το σούρουπο.

Μόλις ἔπιασε να νυχτώνει, σηκώθηκε και συνέχισε την πορεία της. Περπάτησε κάμποσην ώρα, μπήκε στο δάσος και βάδισε με κόπο και επιμονή ανάμεσα στα δέντρα. Είχε προχωρήσει πολύ βαθιά μέσα στο ορμάνι*, όταν ἀκούσει από μακριά κάτι αινθρώπινες φωνές. Δίχως να σκεφτεί διόλου, τράβηξε ίσια κατά κει. Όταν σύμωσε αρκετά, κρύφτηκε πίσω από ένα δέντρο και αφογκράστηκε για λίγο να δει ποια γλώσσα μιλούσαν. Με χαρά της διαπίστωσε αμέσως ότι οι κουβέντες τους ήταν ρωμαϊκές. Η καρδιά της πετάρισε από συγκίνηση. Τάχυνε το βήμα της, ώσπου, στο μισοσκάδαδο, ξεχώρισε ένα πλήθος γυναικόπαιδα, που κάθονταν δίπλα σε ένα μεγάλο καζάνι και ἐτρωγαν μέσα από βαθιά πιάτα. Έτρεξε με βιάση κοντά τους και ἐπεσε ανάμεσά τους λιπόθυμη. Οι Ρωμιοί που την είδαν ἔτσι, τρόμαξαν και αναπήδησαν όρθιοι. Την περικύλωσαν και προσπάθησαν να την συνεφέρουν. Όταν το κατάφεραν, της ἔδωσαν να πιει νερό και να φάει. Βρισκόταν στο λημέρι του χωριού Κιαντί, σιμά στην περιοχή που δρούσε ο αδελφός της καπετάν Γιωρίκας.

Η άλλη γυναίκα που γλίτωσε από τη σφαγή της Άττας, η Σουσάνα η Μουζενίτσα, ἐπειτα από πολλές περιπλανήσεις στα δάση και τα βουνά, κατέβηκε στην Σαμψούντα και παρουσιάστηκε στο Μητροπολιτικό μέγαρο. Οι υπάλληλοι των γραφείων, βλέποντας την άθλια κατάστασή της, την καταρρομαγμένη όψη και τα ξεσχισμένα ρούχα της, μαζεύτηκαν γύρω της και ωρούσαν να μάθουν από ποια κόλαση γύρισε. Όταν τους διηγήθηκε τα τραγικά συμβάντα της Άττας απόμειναν για πολλήν ώρα βουβοί και σαστισμένοι από τη φρίκη. Οι μισοί πρότειναν να την πάνε στα σπίτια τους, να της δώσουν ρούχα ν' αλλάξει και να φάει. Οι άλλοι είπαν πως πρέπει να την αφήσουν όπως είναι και να την πάνε αμέσως με βάρκα στο αμερικανικό αντιορπιλικό, που ήταν αγκυροβολημένο στα ανοιχτά του λιμανιού, για να καταγγείλουν την ἄγρια σφαγή και την καταστροφή του χωριού της.

Επικράτησαν οι δεύτεροι. Νοικιάστηκε μια βάρκα, μπήκε μέσα η Σουσάνα και οδηγήθηκε στο αντιορπιλικό Νο 243. Οι Αμερικανοί ναύτες ανέβασαν τη γυναίκα στο κατάστρωμα και την παρουσίασαν στον ναύαρχο μίστερ Κιγκ. Ο Αμερικανός την έβαλε να καθίσει σε μια καρέκλα και με ζωηρό ενδιαφέρον τη ωρτησε τι τον ήθελε. Η Σουσάνα, με τη βοήθεια ενός διερμηνέα, άρχισε να περιγράφει με κλάματα και βογκητά την τραγωδία των συγχωριανών της. Παρόλη την σπασμαδικότητα και την αποσπασματικότητα της διήγησής της, τα απίστευτα και ασύλληπτα περιστατικά της σφαγής ανέδωσαν τη φρίκη τους. Ο μίστερ Κιγκ χλόιασε. Έγινε σαν το κερί.

— Πόσην ώρα απέχει από την Σαμψούντα το χωριό σου; ρώτησε ταραγμένος. 193

ορμάνι: ρουμάνι, δάσος.

– Τέσσερις ώρες με τα πόδια.

– Περιποιηθείτε την κυρία, πρόσταξε σε δύο ναύτες του, και δίχως να χάσει λεπτό, σηκώθηκε και παίρνοντας μαζί του τρεις αξιωματικούς, μπήκε σε μια βενζινάκατο. Σε λίγην ώρα διαπεραιώθηκε στην Σαμψούντα. Από κει, αγκάζαρε ένα αυτοκίνητο και τράβηξε ίσια για την Άττα, με όλη την ταχύτητα που διέθετε η μηχανή.

Όταν έφτασε στο χωριό, ήταν πολύ αργά! Όλη η Άττα ήταν σωριασμένη σε μαύρα ερείπια και οι καπνοί σκέπαζαν τις στάχτες και τα καρβουνιασμένα πτώματα των κατοίκων της! Η αποφορά από τις καμένες σάρκες και τα άταφα πτώματα έκανε την παραμονή των Αμερικάνων στο πρώην χωριό, έστω και για μισήν ώρα, αδύνατη και αβάσταχτη. Ένιωθαν πνιγμένοι από τη δυσωδία και συνταραγμένοι από το μακάβριο θέαμα του τόπου, όπου δε σάλευε ούτε ακουγόταν καμια ανθρώπινη ζωή. Πήραν μερικές φωτογραφίες και γύρισαν γρήγορα στην πόλη με τη φρίκη ζωγραφισμένη στα πρόσωπά τους.

Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Β' Τάξης Γυμνασίου (2004). Αθήνα: ΟΕΔΒ, σ. 191-194.

ΑΪλαμάκη, Ειρ. (2021). Ιστορικά γεγονότα και σχετικά λογοτεχνικά κείμενα: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α.Σ.), Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης

Τατιάνα Γκρίτση-Μιλλιέξ

Έξοδος

Το απόσπασμα ανήκει στο βιβλίο Η Τρίπολη του Πόντου, που αναφέρεται στη ζωή και τον πολιτισμό των Ελλήνων αυτής της πόλης, και συγκεκριμένα είναι από το κεφάλαιο 'Έξοδος, στο οποίο περιγράφεται ο ξεριζωμός των κατοίκων από τη γενέθλια γη τους (16 Νοεμβρίου 1916). Από τους 2800 Έλληνες Τριπολίτες μόνο 300 κατόρθωσαν να διασώθουν. Η συγγραφέας χρησιμοποίησε για τό βιβλίο της μαρτυρίες των ανθρώπων που διασώθηκαν. Ειδικά για την 'Έξοδο μας πληροφορεί ότι χρησιμοποίησε το χειρόγραφο του Χατζηγιώργη Δημητριάδη.

Στις 8 Νοεμβρίου ανακοινώθηκε το φιρμάνι*, στις 13 τοιχοκολλήθηκε, κι ίσαμε τις 16 έπρεπε όλος ο πληθυσμός της Τρίπολης* να έχει εγκαταλείψει σπίτια, χωράφια και πλεούμενα. Ο λαός της Τρίπολης έπρεπε να έχει θάψει εκεί που κοιλοπόνεσε*, εκεί που μόχθησε, εκεί που χάρηκε κι αγάπησε, την καρδιά του, τη μεγάλη καρδιά ενός μικρού πληθυσμού που ακολούθησε στητός, ανίκητος, την πίστη και την πατρίδα του.

Ούτε ένας Έλληνας της Τρίπολης δεν τούρκεψε, ούτε ένας δεν προτίμησε ν' αλλαξιοπιστήσει, για να σώσει τη ζωή του.

Κι αφού τρεις μέρες και τρεις νύχτες δίχως ήλιο και δίχως αστέρια ετοιμάζανε ό,τι ήτανε βολετό να μεταφερθεί, αφού πουλήσανε στους Τούρκους ό,τι ήτανε δυνατό να πουληθεί, κρεμάσανε στο λαιμό τους το κλειδί της μπαρωμένης ξώθυρας κι ήτανε τούτο ο σταυρός της πορείας τους.

Κι όσο δεν είχε επίσημα ανακοινωθεί η απέλαση*, ελπίζανε ακόμη. Ο καιϊμακάμης* τους είχε υποσχεθεί πως δε θα τους απελάσει, κι ο δήμαρχος της πόλης, που τους συμπαθούσε, ο Χατζή Εμίν, είτε γιατί δεν το ήξερε, είτε γιατί δεν τολμούσε, δεν τους το είπε, όταν τόνε ρωτήσανε, κι έτσι κανένας δεν πρόλαβε να φύγει, κανένας να κρυφτεί,

φιρμάνι: σουλτανικό διάταγμα.

Τρίπολη: πόλη του Πόντου ανάμεσα στην Κερασούντα και Τραπεζούντα.
κοιλοπονώ: γεννώ.

απέλαση: έξωση, διωγμός.

καιϊμακάμης: Τούρκος διοικητής.

έξω από κείνα τα 15 παλικάρια που περάσανε με σκάφες τη θάλασσα και τον Χαρσιώτη*.

Ήτανε μια Τετάρτη πρωί, σαν έφτασε ο διοικητής με τους χωροφύλακες και ανακοίνωσε την απόφαση της κυβέρνησής του, που έλεγε πως μέσα σε τρεις μέρες όλοι οι χριστιανοί κάτοικοι της πόλης πρέπει να είναι έτοιμοι να βαδίσουν προς το εσωτερικό.

Και τότε συλλογίστηκαμε πως πριν ένα χρόνο έτσι ξεκληρίσανε τους συμπατριώτες μας τους Αρμεναίους κι έπεισε απάνω μας ο βουβαμός. Τις πρώτες ώρες είχαμε χάσει το νου μας και δεν ξέραμε ούτε τι να κάνουμε, ούτε τι να ετοιμάσουμε, μόνο όλος ο πόνος είχε ανέβει στα μάτια και τα χέρια μένανε λυτά.

Υστερα πήγαν οι Δημογέροντές μας και ζητήσανε από τον καϊμακάμη να μας αφήσουν στην πόλη μας ή να μας πουν αν μας περίμενε η τύχη των Αρμεναίων. Καλύτερα να πεθαίναμε πάνω στο χώμα μας.

Στο άκουσμα ο διοικητής αγρίεψε και είπε πως για καλό μας παίρνανε από δω, για να μην είμαστε συνέχεια κάτω από τα πυρά των εχθρών, μάλιστα μας υποσχέθηκε κι αγώγια, για να μεταφέρουμε τα ρούχα μας, τους γέρους και τα παιδιά μας που θα τα πλήρωνε η τούρκικη κυβέρνηση. Ταί είπε όλα αυτά, όμως δεν έλυσε το δέσμο της πόλης, έτσι που κανείς δεν μπορούσε να κουνηθεί κι ούτε τίποτα να πουλήσει, γιατί οι συμπολίτες μας Τούρκοι ήτανε να πάρουνε το πήρανε κι οι πιότεροι μας λυπόντρυσαν. Και πάλι ζητήσαμε να λύσουνε την πολιορκία, για να ξεπουλήσουμε. Τότε δώσανε την άδεια να έρθουνε Τούρκοι από άλλες περιφέρειες, όχι όμως και να κινηθεί κανείς από μας. Μα και κείνοι που ήρθανε ήτανε λίγοι και ήταν έτσι ακόμα πιο εύκολο να μας εκμεταλλευτούν.

Κι ήρθανε Τούρκοι από την Έσπια και Τούρκοι από την Κερασούντα, ήρθανε σαν χορτασμένα κοράκια κι από πάνω μας στριφογυρίζανε, ήρθανε κι άρχισε η διάλυση των σπιτικών μας. Ολάκερες αποθήκες μεστές από καρπό πουληθήκανε δυο παράδεις και πολλοί δεν πήρανε και λεφτά παρά μόνο μια γραφτή αναγνώριση, λίγο λίγο όλα αδειάζανε γύρω μας. Κι έβλεπες μάνες να δίνουνε την κούνια που είχανε αναστήσει δυο και τρία παιδιά, σαν να πηγαίνανε μονάχες να τα θάψουν, κι είδες τους γιούκους* τ' άπιαστα προικιά της αρραβωνιαστικιάς στα μελαψά τους χέρια, και τη φτωχή σοδειά, τα είδες όλα να χάνονται μέσα στις ανοιγμένες αχόρταγες φούχτες τους. Και στο τέλος πια δεν αγο-

---

Χαρσιώτης: ποτάμι που χύνεται στον Εύξεινο, κοντά στην Τρίπολη.
γιούκος: κλινοσκεπάσματα, στρωσίδια κτλ. στοιβαγμένα.

ράζανε, δεν αγοράζανε, μόνε παίρνανε χάρισμα τον ιδρώτα και το αίμα μας.

Μόνε τις εικόνες μας κρύψαμε, κανένα βαρύ φόρεμα, κανά στρωσίδι και κείνα τα έρημα λεφτά που μας δώσανε κείνη την ώρα από το ρημαγμένο μας σπιτικό. Και πια δεν άκουες παρά μουγκανητό σαν τα καματερά που δούνε το μαχαίρι του σφαγείου κι οι καμπάνες βαρούσανε πένθιμα ολημερίς σαν τη Μεγάλη Παρασκευή. Ολάκερη την Τρίπολη κάρφωναν στο σταυρό της τρεις μέρες και τρεις νύχτες. Στην εκκλησιά κάνανε ευχέλαιο και δεν έμεινε μηδέ γέροντας, μηδέ μωρό που να μην κοινωνήσει των Αχράντων Μυστηρίων, ενώ τά μάτια τρέχανε διαρκώς. Στα σπίτια που έτυχε ο άντρας να λείπει, είτε στην ξενιτιά, είτε να κάνει τη στρατιωτική του θητεία, η μοίρα φάνηκε ακόμα πιο σκληρή, γιατί κείνες τις ώρες ο καθείς μέσα στον τρελαμό του κοίταζε τους δικούς του και δεν είχε μάτια για κανέναν άλλο.

Και ενώ όλοι φτιάχναμε τα πακέτα μας με την κρυφή ελπίδα πως κάποιο θάμα θα γενεί και θα τα ξαναλύσουμε, λίγο πριν απολύσει η εκκλησιά, στις 13 του Νοέμβρη, όρμησε ξαφνικά μέσα στα σπίτια η χωροφυλακή κι αρχίνησε να χτυπάει, ν' αρπάζει, να μακελεύει.

Όσους λείπανε από τα σπίτια τους δεν τους αφήσανε μέσα να μπουν, μόνες τους οδηγούσανε με τη βία στο Τερέ Πασί. Και πάλι τότες σκεφτήκαμε τη σφαγή των Αρμεναίων* και για να μην εξαγριώσουμε τους χωροφύλακες και υποστούμε την μοίρα εκείνων, αρπάξαμε ό,τι βρήκαμε πρόχειρο μπροστά μας και τραβούσαμε στο Τερέ Πασί. Και μείνανε στους φούρνους ζεστά ψωμιά, το ζυμάρι μέσα στην πινακωτή να φουσκώνει, και φύγανε γυναίκες με το ζυμάρι ακόμα ζεστό πάνω στα δάχτυλα.

Λίγο πιο αργά έφτασε ο καιμακάμης και διαμαρτυρηθήκαμε έντονα για την κακομεταχείριση και την αθέτηση του λόγου του. Εκείνος τότε απάντησε πως ήρθε υπερεπείγουσα εντολή να κενωθεί αμέσως η πόλη. Έβαλε κάποια τάξη, όμως απ' όσους φύγανε δεν επέτρεψε σε κανένα να γυρίσει πίσω να πάρει ο, τιδήποτε. Κι έτοι μείνανε μπόγοι δεμένοι να περιμένουν, τιμαλφή και σπίτια αμπάρωτα σαν μάτια αποθαμένου που δεν του τα έκλεισε κανείς.

Κι η έξοδος εξακολουθούσε. Η νύχτα έπεφτε βαριά και ο ουρανός ήταν έτοιμος να κλάψει μαζί μας. Τότε άρχισε ο έξαλλος δρόμος προς την 'Εσπια*', για να βρούμε κάποια σκέπη για τη νύχτα, ενώ όλο και προσθέτονταν στην ουρά Χριστιανοί διωγμένοι πριν μια μέρα από το Σατού* κι από το Εσελί* της Έλεβής. Κι ενώ οι πρώτοι φτάνανε μπροστά στην 'Εσπια, το τέλος της θλιβερής συνοδείας βρισκότανε ακόμα στην Κλεισέπορη*.

Κι ήτανε κάτι αφάνταστο εκείνη η πορεία μέσα στη μαύρη νύχτα και στην ψιλή βροχή. Ένα δάσος που κινείται και καίεται από δαδιά, από κεριά, από αφάνες* αναμμένες και τα κλάματα κι οι κραυγές των μανάδων που χάνανε τα παιδιά και μέσα σε κείνη τη φωτισμένη κόλαση να τα γυρεύουν, ενώ άλλοι βουλιάζανε μέσα στα ριζοτόπια του Τοματζλού κι άλλοι χάναν το δρόμο και το χέρι των δικών τους. Κι άκουγες σαν τα χαμένα αγρίμια να βγαίνουν ματωμένες από μέσα μας οι φωνές, Παναγή!!! Νικόλα!!! από κάτω... πιο δεξιά... μ' ακούς, παιδί μου; Κι ερχότανε η ηχώ, όι... όι... μανίτσα.

σφαγή των Αρμεναίων: Την αποφάσισε το 1915 το κομιτάτο των Νεοτούρκων. Στην περιοχή της Τραπεζούντας διέταξαν τους Αρμενίους να αναχωρήσουν ομαδικά για ασφαλέστερους τόπους και στην πορεία τους έσφαξαν.

Μενέλαος Λουντέμης

[Ο μικρός Σουκρής]

Το κείμενο είναι απόσπασμα από το μυθιστόρημα Συννεφιάζει. Ο Σουκρής, ένα τουρκόπουλο, συνδέεται, μέσα σε συνθήκες μεγάλης φτώχειας, με ένα ελληνόπουλο – τον ίδιο το συγγραφέα. Το επεισόδιο ξετυλίγεται τον καιρό που γινόταν η ανταλλαγή πληθυσμών, μετά τη μικρασιατική κατάστροφή.

Από δω πάνου, απ' τη δραγατσά*, φαίνονται όλα ήμερα και καταλαγιασμένα. Ο «χαμάλης»* πηγαινόρχεται φυσώντας τον καπνό του και ταχτοποιεί σαν κομπολόι τα βαγόνια του. Ο κύριος σταθμάρχης κόβει βόλτες σαν το τρεχαντήρι κι ο κόσμος θαμπώνεται απ' τα πολλά σειρήτια που 'χει στο καπέλο του. Οι καποτρένοι* ξαναμωράθηκαν και παίζουνε σαν τα σκολιαρούδια με τις ντουντούκες*. Όλα φαίνονται από δω καθαρά. Να κι ο Δημήτρης ο αργάτης. Άφησε το φκυάρι του και τώρα τριγυρίζει σαν τρελός. Κάποιον ψάχνει. Φωνάζει κιόλα, μα το σύσσουρο του σταθμού είναι μεγάλο και δεν ακούγεται.

Ξεκινήσαμε να κατέβουμε. Σε λίγο θα 'ταν ώρα για τη φευγάλα. Δε μιλούσαμε. Κοιτάγαμε παραπονεμένοι το χώμα και κλωτσούσαμε τα πετραδάκια σαν να μας έφταιγαν αυτά.

Στα μισά του δρόμου ανταμώσαμε και το Δημητρό που έτρεχε λαχανιασμένος μες στα χωράφια. Σαν μας είδε σκύλιασε.

– Βρε Σουκρή! φωνάζει μπαρούτιασμένος. Βρε Σουκρή! Ή μάνα σου βρε! χτυπέται καταή! Η βάρβω* σου βρε! λιγοθυμάει!... Βρήκες ώρα, μωρέ θεοσκοτωμένο, να γκιζερίσεις*!

– Γιατί, μπρε Ντημητρό;

– Γιατί, λέει!... Άκου μωρέ!... Ε, πάει θα τρελαθώ! Γιατί; Βρε ο «χαμάλης» φεύγει, βρε!... φεύγει, βρε! Έφυγε! Ακούς; Μπροσ τώρα. Φουσέκι! Ακόμα κάθεσαι; Φουσέκι να προκάμψεις! Ατιμο τουρκί! Για κούτα, βρε, περπάτημα... Θα φύγουνε και θα σ' αφήσουνε αμανάτι*. Κούτα ένα σκέδιο άνθρωπος. Αχ.... και να σ' είχα δικό μου!

Χιμήξαμε τον κατήφορο σα ζαρκάδια που οσμίστηκαν μπαρούτι. Η μηχανή του «χαμάλη» πήγε και κόλλησε στα βαγόνια. «Πάμε;» τους λέει. «Φρρ! Όλα έτοιμα!» κάνουν οι καποτρένοι και χώνουνται μες στα καβούκια τους. «Πουφ! πουφ...» ο «χαμάλης» άρχισε να σαλεύει. Ό,τι είχαμε σκαρφαλώσει κι εμείς τα

*δραγατσά: πρόχειρη καλύβα δραγάτη, «χαμάλης»: αχθοφόρος: εδώ: το τρένο, καποτρένος: σιδηροδρομικός υπάλληλος που ρυθμίζει την κίνηση, ντουντούκες: σφυρόχτονες, βάρβω: γιαγιά, γκιζερίζω: γυρνώ εδώ κι εκεί άσκοπα, περιπλανιέμαι, αμανάτι: ενέχυρο

Αιλαμάκη, Ειρ. (2021). *Ιστορικά γεγονότα και σχετικά λογοτεχνικά κείμενα: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α.Σ.).* Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης

κάγκελα του σταθμού...

Χύθηκε ο Σουκρής ξοπίσω στο τρένο, σαν χηνάρι που τρέχει να προφτάσει την αρμαδιά τ' αδερφάκια του. Μα ο «χαμάλης» είναι τόσο άπονος... «Πουφ!... πουφ!» κείνος τη δουλειά του. Ο Σουκρής τισιζει σπαραχτικά.

– Ανάαα... ντουρ! Ανατζίνικ... ντουρ... ντουρ! (Μάναα... Μανούλα... Σταμάτα!).

Αρχισε το κυνηγητό.

– Α! Σουκρή! φώναζαν απ' όλα τα βαγόνια... όλος ο κόσμος κρεμασμένος. Ή μάνα άπλωνε τα χέρια της σαν κλαδιά που τα δέρνει ο αγέρας.

– Α, γιαβρούμ... Α, τζιερίμ!... (Α, λατρεία μου... Α, σπλάχνο μου!).

Όλοι χτυπούσανε τα κάγκελα.

– Χ-α!... Χ-α!...

– Α, Σουκρή! Α! καπλάν!... Χ-α!

Γέροι και νιοι απλώνανε χέρια, απλώνανε ζουνάρια. Η βάβω του τραβιούσε τους χαλκάδες του τρένου, για να το σταματήσει, και το περικαλούσε και το μάλωνε:

– Ντουρ μπρε! Ντουρ μπρε! (Στάσου βρε! Στάσου!).

Σπαραγμός...

Μα ήθελε δεν ήθελε ο «χαμάλης» έκοψε για μια στιγμή τη φόρα του – όχι από καλοσύνη του, μα να, γιατί είχε φτάσει στα ψαλίδια*, χρειάζεται προσοχή εκεί. Ο Σουκρής τον έφτασε. Απλωσε κιόλας τα μαύρα του χεράκια να γαντζώσει. Μα δεν τ' αξιώθηκε. Σφυριγματίες πολλές ακούστηκαν με μιας. Κι ένα στριγγλισμα φοβερό, φοβερό... από χίλιες φωνές μαζί.

– Αααααα!!!

... Ο Δημητρός ο μπερδεμένος ο χαξολογάς, σκουπίζει με το μανίκι τον ιδρώτα του και –κρυφά κρυφά για να μην τον πάρω χαμπάρι– το περνάει κι απ' τα μάτια του. Αχ, γιατί να ναι τόσο άπονα τά τρένα.

Τώρα η Βάβω δε θ' ανασαίνει πια. Τώρα η μάνα θα μοιρολογάει... Θα περιπατάει το μοιρόλοι της πάνω στις γραμμές. Και δε θα τη νοιάζει καθόλου αν το τρένο φεύγει, πού πάει... κι αν κάποτε θα φτάσει, και πού... Τώρα η ψυχή της απόμεινε πύσω στο Βερτεκόπι, νά ξεσκίζεται... Κι ο «χαμάλης» θα σφυράει... Θα σφυράει και θα τρέχει σαν στοιχειό που το κάμπιανε τα ξιδρκια*, και θα ουρλιάζει και θα σούργυνεται στους κάμπους να βρει συχώρεση. Και θα ουρλιάζει και θα σούργυνεται, ώσπου να σκάσει.

Κι εγώ... (αχ...) εγώ, που ξύμωσα τα πυκρά μικράτα μου, τ' αδύναμα αλαφρά όνειρά μου μ' ένα τουρκάκι της Καρατζόβιας, κάθομαι, ώρες τώρα –κρεμασμένο κουρελάκι– πάνω στα κάγκελα του σταθμού, και δε βλέπω τίποτα μπροστά μου,

τίποτα, γιατί όλα είναι κλάμα...

Λένε πως τα παιδιά, σαν είναι άκανα εδώ στη γης και καλγγωμα, σαν φτάσουνε στον ουρανό γίνονται αγγέλοι. Μα ο Θεός τους, ο Τούρκος, τώρα έφυγε, και ποιος θα του ανοίξει του Σουκρή που δεν ξέρει και τη γλώσσα;

Σε περικαλώ, παππού Θεέ..., α δεις να τριγυρνάει δέω απ' το παλάτι σου ένα μαυριδερό τουρκάκι, είναι ο φίλος μου ο Σουκρής. Πάρ' το μέσα. Σε περικαλώ, και να το συχωρέσεις που έχει λίγο άσκημα χελιά και μην το κακοκαιριδίζεις γι' αυτό. Σε περικαλάει ένας φτωχός μικροπουλητής του σταθμού που δρόσιζε τον κόσμο. Αν ήσουνα καμιά φορά περαστικός από κει, θα τον θυμάσαι. Ήταν ένα κουτσό αγόρι. Σ' ευχαριστώ...

ψαλίδια: οι διασταυρώσεις, ξιρόκια: ξιρόκια.

ΑΪλαμάκη, Ειρ. (2021). *Ιστορικά γεγονότα και σχετικά λογοτεχνικά κέίμενα: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.)*, Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης

Ενα από τα πλέον αξιόλογα έργα της πεζογραφίας μας είναι η *Ιστορία ενός αιχμαλώτου του Στρατή Δούκα*. Το βιβλίο αμέσως με τη δημοσίευσή του (1929 - Κέδρος, 29η έκδοση, 1998) απέσπασε εγκωμιαστικές κριτικές για τις αρετές που το διακρίνουν –τόσο σε επίπεδο περιεχομένου, όσο και μορφής– και αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για πολλούς μεταγενέστερους συγγραφείς. Η υπόλλεση του έργου αναφέρεται στην αιχμαλωσία, τις περιπέτειες και την τελική διάσωση ενός Έλληνα στρατιώτη, ο οποίος κατά την καταστροφή της Σμύρνης (1922) συνελήφθη και οδηγήθηκε στο εσωτερικό της Τουρκίας. Με τρόπο παραστατικό και ώφος γλαφυρό εξιστορούνται οι κακουγίες, τα δεινά, η φυσική και ηθική ταλαιπωρία του βασικού προσώπου, και αναδεικνύεται το φυχικό του σθένος, καθώς στην προσπάθεια για επιβίωση, αναγκάζεται να υποδυθεί τον Τούρκο και, εργαζόμενος για μεγάλο διάστημα σε κάπου ιπποστατικό της Μ. Ασίας, καταφέρνει τελικά να δραπετεύσει και να σωθεί. Ήπως ομολογεί ο συγγραφέας στο «Ιστορικό της» –ένα είδος παραρτήματος του κύριου έργου–, το περιστατικό το πληροφορήθηκε ο ίδιος από κάποιουν πρόσφυγα σ' ένα χωριό της Πιερίας, γι" αυτό και η αφήγηση τελειώνει με το όνομα του αληθινού πρωταγωνιστή και αφήγητή, του Νικόλα Κοζάκογλου.

Έργο φιλειρημικό και βαθιά αντιπολεμικό, η *Ιστορία ενός αιχμαλώτου αντιμετωπίζει* –σχεδόν ταυτόχρονα με τη Ζωή σε τάφω του Στρατή Μυριβήλη και Το νούμερο 31328 του Ηλία Βενέζη– τον πόλεμο όχι στην επική, τρωική του διάσταση, αλλά ως βασικό υπεύθυνο της απώλειας χιλιάδων ατόμων και του εξευτελισμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Παράλληλα, αναδεικνύει κάτι βαθύτερο και πιο ουσιαστικό, την παγκόσμια συναδέλφωση, πρόθεση την οποία άλλωστε ο συγγραφέας δηλώνει στην προμετωπίδα: «Αφιερώνεται στα μονά μαρτύρια των λαών».

Σ τήν καταστροφή τῆς Σμύρνης¹ βρέθηκα μέ τούς γονιούς μου στό λιμάνι, στήν Πούντα.² Μέσ' ἀπ' τά χέρια τους μέ πήρανε. Κι ἔμεινα στήν Τουρκία αιγυάλωτος.

Μεσημέρι πιάστηκα μαζί μέ άλλους. Βράδιασε και τά περίπολα ἀκόμα και υβριαλούσαν τούς διντρες στους στρατώνες. Κοντά μεσάνυχτα, ὅπως ἡμαστε δύναται στόν ἄλλο, μπήκε ἡ φρουρά κι ἀρχισαν νά μᾶς χτυποῦν, ὅπου ἔβρισκαν, μέ ξύλα, κι εἴ τι κλοτσοπατούν δισους κάθονταν χάμια, γόνα μέ γόνα. Τέλος πήραν διαλέγοντας δισους ἥθελαν κι ἔφυγαν βλάστημάντας.

* Το καίμανο παρατίθεται όπως στην έκδοση Στρατής Δούκας, *Η Ιστορία ενός αιχμαλώτου*, στ' έκδ. Κέδρος 1977.

Όσων σχολίων η επεξήγηση είναι με πλόγια γράμματα, είναι του συγγραφέα και πρόσχρονται από την πρώτη έκδοση του έργου (1929), την οποία ευγενικά μας παρουσιάζεται Ε.Α.Ι.Α. (Εταιρεία Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου), το οποίο και ευχαριστούμε.

(Στην α' έκδοση (1929) ο Στρατής Δούκας διεπήρησε σχεδόν ανέπαφη την έκταση της ιστορίας, έτοι δύναται από την πραγματική της πηγή, τον Νικόλα Κοζάκογλου, καθώς επίσης και τα σπουχεία των προφορικού λαϊκότροπου λόγου. Χαροκτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η αρχή του βιβλίου:

«Οταν έγινε η καταστροφή τῆς Σμύρνης είμουνα εκεί.

Έμεινα στήν Τουρκία αιγυάλωτος.

Από τη Σμύρνη μας ἐμασσαν ὅλους και μας ἐκλεισσαν στους στρατώνες για να μας στελλουν στο Βοστερικό. Μόλις βγήκαμε βαδίσαμε στήν αγορά. Κι' είμαστε κάνα δυο χιλιάδες αιγυάλωτοι. Εκεί ήταν και ναύτες Γάλλοι, δεξιά κι αριστερά, μαζί με τους Τούρκους και κάνων γρύστον»).

1. Στην καταστροφή τῆς Σμύρνης... γίνεται λόγος φυσικά, για την πυρπόληση της Σμύρνης και τις βιοπορραγίες των Τούρκων σε βάρος των χριστιανών κατοίκων της (Αρμενίων και Ελλήνων) τον Σεπτέμβριο του 1922.

2. Πούντα: παραδική συνοικία της Σμύρνης, όπου βρισκόταν και ο αιθηροδρόμιος σταθμός για το Αίδην. Τις μέρες της Καταστροφής πολλοί πρόσφυγες είχαν καταφύγει εκεί, με την ελπίδα να βρουν πλοίο και να σωθούν.

Σχέδιο του Ιωάννη Μουτζόπουλου για την «Ιστορία ενός Αιγυάλωτου», Κέδρος 1977.

*
Έμεις φοβηθήκαμε πώς θά μᾶς χαλάσουν όλους.³

Ένας γραμματικός, πού χε το γραφείο του πλάι στήν πόρτα, μᾶς ἀκουγε πού μιλούσαμε λυπητερά και μᾶς ἔκανε νόημα νά τόν πλησιάσουμε:

— Σάν ἔρχονται, μᾶς λέει, και σᾶς φωνάζουν, ἔσεις τραβηγχτείτε μέσα. Και τό λόγο μου φυλάχτε τον καλά, ἔξω μήν τόν δώσετε.

Άπο κείνο τό βράδυ, κάθε νύχτα, ἔπαιρναν ἀπ' τούς θαλάμους. Κι ἐμεῖς π' ἀκούγαμε πυροβολισμούς, ἀπ' τό Κατιφέ - Καλεσί, λέγαμε: «σκοποβολή κάνουνε».⁴

Άπο μέρες, πού πέρασαν μέ φύρο, ἤρθε ἑνας ἀξιωματικός και μᾶς παράλαβε, μέ σαράντα στρατιώτες. Μᾶς ἔβγαλαν στήν αυλή και μᾶς χώρισαν ἀπ' τούς πολίτες⁵ τότε είδα και τόν ἀδερφό μου. Μᾶς ἔβαλαν τετράδες και μᾶς διέταξαν νά γονατίσουμε νά μᾶς μετρήσουν. Ο ἀξιωματικός πού μᾶς ἔβλεπε, καθάλα στό ἄλογό του, ἔλεγε:

— Θά κοιτάξω νά μή μείνει ούτε σπόρος ἀπό σᾶς. Κι ἔδωσε τό παράγγελμα νά κινήσουμε.

Θά ἡμαστε δλη ή φάλογγα κάνα δυό χιλιάδες.

Όπως βγήκαμε, μᾶς τραβήξανε ίσια στήν ἀγορά. Έκει, τό τουρκομάνι πού μᾶς περίμενε, σάν τό λεφούσι⁶ ἔπεσε ἀπάνω μας: τραπέζια, καρέκλες, ποτήρια, ὅ,πι ἔβρισκαν μπροστά τους μᾶς πετοῦσαν ἀπ' δλες τίς μεριές. Ήταν και ναῦτες Φράγγοι⁷ μαζί τους στά καφενεῖα κι ἔκαναν χάζι μέ μᾶς.

Σά φτάσαμε στόν Μπασμαχανέ, μπροστά μας βγήκε ἑνας Χαφούζης.⁸ Μᾶς κοίταξε:

3. θα μᾶς χαλάσουν όλους θα μᾶς σκοτώσουν.

4. Κι ἐμεῖς π' ακούγαμε... «σκοποβολή κάνουνε» πρόκειται για ἑνας είδος φυγολογικής ἀμυνας των αξιμαλώτων με τη δημιουργία φευδαισθήσων.

5. Μᾶς ἔβγαλαν στήν αυλή και μᾶς χώρισαν ἀπ' τους πολίτες· ο αφηγητής είναι προφανώς στρατιώτης.

6. λεφούστ απόντακτο πλήθος.

7. Φράγγοι: Γάλλοι. Εδώ, προφενώς, υπονοούνται λιγενικά δλοι σε Ευρωπαίοι, οι οποίοι κατά τη διάρκεια της μικρασιατικής καταστροφής και ιδιαίτερα στήν καταστροφή της Σμύρνης επέδειξαν όχι μόνο ανθελλυρική, αλλά σε μεγάλο βαθμό μη ανθρωποστική στάση.

8. Χαφούζης: Ταύρος που γνωρίζει νά απειγγέλλει το Καρένι.

— Άλλαχ, Άλλαχ, είπε, τί γίνεται έδω!
 Καὶ φώναξε τοῦ ἀσκέρ - ἄγα.⁹ Αὐτός σταμάτησε.
 — Ο λοχαγός έδω! ξαναψωνάζει.
 Τράχ τράχ τό ἀλογο, ὁ λοχαγός πῆγε, χωρέτησε. Ο Χαφούζης τόν ρωτᾶ:
 — Τό «κιτάπι»¹⁰ μας αύτά λέει;
 Ο λοχαγός μεταχαιρέτησε.
 Κι ἐμεῖς περνούσαμε ἀράδα ἀπό μπροστά τους.

Μεσημέρι, δώδεκα, φτάσαμε στό Χαλκά - Μπουνάρ. Έκει μᾶς ἔκλεισαν στό σύρμα, κόκλο. Ἄμα βράδιασε, ξυνας τούρκος ἐφέσ¹¹ ἀπ' τό χωριό μας ἤρθε καὶ μᾶς καλοῦσε μέ τά ὀνόματά μας νά βγοῦμε, τάχα πώς θά μᾶς γλιτώσει, μέ σκοπό νά μᾶς χαλάσει. Κι ἐμεῖς στή γῇ πέσαμε νά μή δώσουμε γνωριμία.

Τά ξημερώματα ἤρθε ἀπό τή Μαγνησία¹² ἄλλος ἀξιωματικός, καὶ μᾶς σήκωσαν. Ὁρες περπατούσαμε. Οὔτε ξέραμε ποῦ μᾶς πᾶν. Μονάχα ἀπό τόν τόπο καταλαβαίναμε πώς βαδίζαμε γιά τή Μαγνησία.

Ἄντι νά μᾶς πηγαίνουν στό δημόσιο δρόμο μᾶς τραβιούσανε ἀπ' τό βουνό. Κι ὅπως δέν ήμαστε σέ ιούτοπο, ἀρχίσαμε νά σκορπάμε. Δέν μπορούσαμε νά κρατήσουμε τίς τετράδες. Καὶ οἱ στρατιώτες φώναζαν προσταχτικά:

— Στίς τετράδες! Στίς τετράδες!

Ἐμεῖς προσπαθούσαμε, καὶ πάλι τίς χαλάγαμε. "Οοοι ήταν ἀνήμπαροι κι ἐμεναν πίσω, τούς τραβιούσαν οἱ πολλές στό δάσος καὶ τούς καθάριζαν.

Μέ πολὺ κόπο πέσαμε στό δημόσιο δρόμο. Έκει πάλι, μᾶς περίμεναν, μπουλούκια μπουλούκια, γέροι ἄνθρωποι, ἔξήντα ὡς δύδοντα χρονώ, μέ πολιές μαχαίρες, καὶ σά φτάσαμε κοντά ρίχτηκαν ἀπάνω μας, φωνάζοντας στό λοχαγό:

9. ασκέρ αγάς επικεφαλής των στρατιωτών, αξιωματικός.

10. κιτάπι βεβλίο τή τετράδιο που χρησιμοποιείται για σημειώσεις. Εδώ: το ιερό βεβλίο των μουσουλμάνων, το Κοράνι.

11. εφέσ ο εφέντης, το παλεκάρε, ο αέιος και μανός.

12. Μαγνησία: πόλη της Μ. Ασίας στην αριστερή όχθη του Έρμου ποταμού. Σ' αυτή την πόλη μεταφέρθηκε ένα μεγάλο τμήμα από τα διαβάητα «τάγματα εργασίας».

— Άφησέ μας νά κάνουμε διτί θέλουμε!

Κι ό λοχαγός τους ἔλεγε «όχι», γελώντας.

Έμεις τοῦ φωνάζαμε:

— Κύρι λοχαγέ, σέ σένα κρεμόμαστε.

Καί προχωρούσαμε.

Οἱ δρόμοι δεξιά κι ἀριστερά ἦταν σπαρμένοι ἀπό πτώματα πού μύριζαν.

Στίς βρύσες ἔστεκαν σκοποί καὶ φύλαγαν τό νερό, πού ἔτρεχε ἀπ' τά κανούλα¹³ ἐμεῖς τό βλέπαμε καὶ δψιούσαμε περισσότερο.

Στό δρόμο εἶχανε σκάσει πολλοί. Έγώ, βάδιζα μέ τόν ἀδερφό μου, πού κρατούσε τό γελιό¹⁴ ἐνός Τούρκου ἀπ' αὐτούς πού μᾶς φύλαγαν· σκέρτηκας: «Λεφτά ἔχουμε, αἵς δώσουμε νά πιοῦμε». Κι είπα τοῦ ἀδερφοῦ μου:

— Δικῆς πολύ, θά σκάσω.

— Κάνε κουράγιο, ἀδερφέ, μοῦ λέει, μή φαινοῦμε μέ λεφτά καὶ μᾶς χαλάσουν.

— Οχι, δέν δοντέχω, δῶσε λεφτά καὶ πάρε νά πιοῦμε.

Μοῦ δώσε, κι ἔτρεξα ίσια στόν Τούρκο.

— Λίγο νερό, τοῦ λέω, κοντεύω νά ξεφυγήσω.

— Τί λές, σκαλή; Οὔτε δράμι¹⁵ δέ σου δύνω.

— Λακέρ-άγα, φυγικό θά κάνεις, νά πάρε κι αὐτά τά λεφτά.

— Δῶσ' τα, μοῦ λέει, καὶ πιές κρυφά.

Τηπια, κι ἔδωσα καὶ τοῦ ἀδερφοῦ μου.

Αύτά γινότανε Λύγουστο μήνα.

Τέλος, ἔνα βράδυ, φτάσαμε ἔξω ἀπ' τή Μαγνησία. Έκεί ὁ κόσμος μᾶς περίμενε μέ ρόπαλα στό χέρι φωνάζοντας:

— Αιχμάλωτοι ἔρχονται! Κι ἔτρεχαν κατά μᾶς.

Ο λοχαγός τώρα τους ἔλεγε:

13. κανούλια: κάνουλες.

14. γελιός: γιλιός στρατιωτικό σακίδιο ώμου, που λεπρέχει απομικά είδη.

15. δράμι: παλαιότερη μονάδα βάρους, ίση περίπου με 3 γραμμάρια. Εδώ: πολύ μικρή ποσότητα.

— Τραβηγχτείτε μακριά! Όταν έμεις πολεμούσαμε, έσεις κάνατε τά κέφια σας.

Λότοι τότε σκόρπισαν φυγάζοντας, πώς μάζι μέρα οι Γιουνάνηδες¹⁶ πάλι θά μᾶς χαλάσουν.

Ο λοχαγός νευριασμένος, μᾶς μάζειφε δλους, σάν τά πρόβατα στό μαντρί, κι: ξβαλε γύρω σκοπούς νά μᾶς φυλάν.

Νερό, φωμί, τίποτα!

Όσοι είχαν λεφτά, έδιναν στούς σκοπούς κι επινον. "Εδωσε κι ή παρέα μας σ' έναν άράπη και μᾶς έφερε έναν ντενεκέ γεμάτο.

— Κάντε γρήγορα, μᾶς λέει κι αυτός, ο λοχαγός δέν άφήνει.

Τηπια, ηπια... διάδερφος μου μέ τράβηξε νά πιει, ρίχτηκαν κι οι άλλοι στάν κουβά, και τό νερό χύθηκε.

Τήν διλή μέρα, νόχτα δικόμα, δι λοχαγός φάναξε:

— Έτοιμαστείτε!

Μπήκαμε στίς τετράδες σειρά και κινήσαμε. Μάς πήγε μέσα στή Μαγνησία. Έκει μᾶς έκλεισε σ' ένα νοσοκομείο, πού ήταν μέσα σέ πεῦκα, περιτριγυρισμένο μέ κάγκελα, και μᾶς παράδωσε στά χέρια ένός δεκανέα.

Από τήν κούραση πείνα δέ νιώθαμε, μονάχα ή δίφα μᾶς έκοψε. Ξαπλωμένοι σάν δρρωστοι κάτω δεπ' τά πεῦκα, μασούσαμε τά χλωρά πούστα.¹⁷ Και αά φάνηκαν στόν οὐρανό λίγα σύννεφα, παρακαλούσαμε νά βρέξει. Λότα διπλωσαν, σκοτείνασαν, κατέβηκαν χαμηλά, και πάλι σιγά σιγά χάθηκαν. Ό γήιος έρεξε τήν κάψια του τώρα πιό πολλή, κι έμεις άπελπισμένοι φωνάζαμε:

— Νερό! Νερό!

Μά κανένας δέ μᾶς άκουγε.

Μετά πέντε δρες, ήρθε ένας ξανθός, καλοντυμένος χότζας,¹⁸ κι έμεις δλοι μέ μάζι φωνή τόν παρασκαλούσαμε:

— Χότζα, Άλλαχ άσκινά,¹⁹ διψούμε, νερό!

16. Γιουνάνηδες έτσι αποκαλούσαν οι Τούρκοι τους Έλληνες.

17. πούστα στρώμα από βελόνες πεύκου, που σχηματίζεται κάτω από το δέντρο.

18. χότζας μακιουλωμένος ιερωμένος ο οποίος γνωρίζει, ερμηνεύει και διδάσκει το Κοράνι.

19. Άλλαχ ασκινά για δνομα του Θεού!

— Τραβήγχτείτε μακριά! Όταν έμεις πολεμούσαμε, έσεις κάνατε τά κέφων σας.

Αύτοί τότε αιόρπισαν φωνάζοντας, πώς μάζ μέρα οι Γιουνάνηδες¹⁶ πάλι θά μᾶς χαλάσουν.

Ο λοχαγός νευριπισμένος, μᾶς μάζεψε δόλους, σάν τά πρόβατα στό μαντρί, κι ξέβαλε γύρω σκοπούς νά μᾶς φυλάν.

Νερό, φωμί, τίποτα!

Όσοι είχαν λεφτά, έδιναν στούς σκοπούς κι ξπινον. Έδωσε κι ή παρέα μας σ' έναν άράπη και μᾶς έφερε έναν υπενεκέ γεμάτο.

— Κάντε γρήγορα, μᾶς λέσει κι αύτός, ο λοχαγός δέν άφήνει.

Ηπια, ηπια... ο άδερφός μου μέ τράβηξε νά πιει, ρέχτηκαν κι οι άλλοι στόν κουβά, και τό νερό χύθηκε.

Τήν άλλη μέρα, νόχτα άκαμπα, ο λοχαγός φώναξε:

— Ετοιμαστείτε!

Μπήκαμε στίς τετράδες σειρά και κινήσαμε. Μάζ πήγε μέσα στή Μαγνησία. Έκει μᾶς έκλεισε σ' ένα νοσοκομείο, πού ήταν μέσα σέ πεῦκα, περιτριγυρεμένο μέ κάγκελα, και μᾶς παράδωσε στά χέρια ένός δεκανέα.

Από τήν κούραση πείνα δέ νιώθαμε, μονάχα ή δίφα μᾶς έκαθε. Ξαπλωμένοι σάν άρρωστοι κάτω άπ' τά πεῦκα, μασούσαμε τά χλωρά πούσια.¹⁷ Και σά φάνηκαν στόν ούρανό λέγα σύνιεφα, παρακαλούσαμε νά βρέξει. Αύτά άπλωσαν, σκοτείνασαν, κατέβηκαν χαμηλά, και πάλι συγά συγά χάθηκαν. Ο ήλιος έριξε τήν κάψι του τιάρα πιο πολλή κι έμεις άπελπισμένοι φωνάζαμε:

— Νερό! Νερό!

Μά κανένας δέ μᾶς δίκουγε.

Μετά πέντε ώρες, ήρθε ένας ξανθός, καλοντυμένος γότζας,¹⁸ κι έμεις δόλοι μέ μάζ φωνή τόν παρακαλούσαμε:

— Χότζα, Άλλαχ όσκινά,¹⁹ διψούμε, νερό!

16. Γιουνάνηδες έτσι αποκαλούσαν οι Τούρκοι τους Έλληνες.

17. πούσια στρώμα από βελόνες πεύκου, που σχηματίζεται κάτω από το δέντρο.

18. χότζας μακιουδεμένος ιερωμένος ο οποίος γνωρίζει, ερμηνεύει και διδάσκει το Καράνι.

19. Άλλαχ ασπινά για δύναμα του Θεού!

Σά νά φχαριστήθηκε μέ τά χόλια μάς, είπε:

— "Ετοι θέλω νά σᾶς βλέπω ώς τό τέλος, σάν τά φίδια νά σερνόσαστε.
Κι ἔφυγε.

Αύτός ἔφυγε, κι ἄλλος ἤρθε μέ τό διμάξι. Κι ἐμεῖς φωνάζαμε πάλι:

— Άλλαχ ἀσκινά, λέγο νερό, διψοῦμε, δέν ὀντέχουμε!

Σά μάς είδε καλά καλά και τοῦτος, είπε:

— Τό γοῦστο μου τό ἔκανα.

Και διέταξε τόν ἀμαξά νά τραβήξει.

Έφτα μέρες περάσαμε ἔτοι. Όσοι είχαν λεφτά πίνανε, μά δσοι δέν είχανε πίνανε τό κάτουρφ τους.²⁰

Πολλοί πέσανε φάθι από πείνα και δίψα. Οι συνοδοί μάς είπανε νά βγει από μάς ἀγγαρεία,²¹ νά τούς πετάξουμε. Κι ἐμεῖς μαλώναμε ποιός θά πρωτοβγει γιατί θά 'πινε νερό.²²

Βγῆκαν καμιά κοσαριά νομάτοι²³ μέ τά κάρα και τούς πέταξαν μακριά, έξω ἀπ' τήν πολιτεία...

Μέσα στό νοσοκομείο ἦταν και μαγνησαλῆδες²⁴ αλγυάλωτοι πού μάς έλεγαν πώς τό συντριβάνι στήν αὐλή ἔχει νερό.

Ἐμεῖς τ' ἀκούγαμε και δέν τό πιστεύαμε.

Τή νύχτα ξυπνήσαμε ἀπό φωνές και μάθαμε πώς οι Μαγνησαλῆδες ἔσπασαν τό κιούγκι²⁵ κι ἤρθε νερό. Τότε σηκωθήκαμε δλοι και χτυπάμαστε ποιός θά πρωτοπει. Απ' τίς φωνές μάς οι σκοποί πήρανε είδηση κι ἀρχισαν νά πυροβολοῦν. Άφού ἔπεσαν κάμποσα καρμά, μάς ἔχλεισαν σέ συρματόπλεγμα. "Εκεί μέσα παίρναμε λάσπη και βιζαίναμε.

Και σ' ἔφτα μέρες ἀπόνω ἔρχεται πάλι φ χότζας κι ἐμεῖς μέ φωνές τόν παρακαλούσαμε.

20. πίνανε τό κάτουρφ τους· καρυφώνεται η σιματική εξαθλίωση των αιγμαλώτων.

21. αγγαρεία στρατιωτικός δρος: προσφορά αναγκαστικής εργασίας.

22. Κι εμεῖς... θά 'πινε νερό Σ' αυτό το σημείο τονίζεται, με τον πιο χαρακτηριστικό τρόπο, η τριτική εξαθλίωση στήν οποία έχουν οδηγηθεί δι αιγμαλώτοι.

23. καμιά κοσαριά νομάτοι περίπου 20 δινήρωποι.

24. μαγνησαλῆδες· αυτοί που κατέγονται από την περιοχή Μαγνησία της Μ. Ασίας.

25. κιούγκι πήλινος σωλήνας αποχέτευσης.

— Σωπάτε, μᾶς λέει, γιατί θά φύγω διν φωνάζετε. Ήρθα, νά σᾶς σώσουμε.

Στό λόγο ἀπάνω, ἔφεραν σέ καλάθια κουραμάντες.²⁶ Μᾶς ἔβαλαν στό ζυγό, δίνοντας στούς δυο νομάτους ἀπό μισή. Τατερα μέ τή σειρά μᾶς διφησαν στό συντριβάνι νά πιοῦμε νερό.

Ἐκείνη τή μέρα είχε ἔρθει ἀνθρωπος μεγάλος ἀπ' τό Αχμετλί, μᾶς ἔλεγον οι στρατιώτες, κι ἀπό δῳ κι εμπρός θά περάσετε καλά.

Τό βράδυ μᾶς ἔγδυσαν! Όπι είχαμε ἀπάνω μας, δαχτυλίδια, ρολόγια, μᾶς τά πήρανε. Ός και τά χρυσά δόντια μᾶς βγάλουν ἀπ' τό στόμα.

Τό πρωί μᾶς σήκωσαν. Κι δταν ἐτοιμαζόμαστε, μαζεύτηκαν ἀπ' ἔξω οι ζεμπέκηδες²⁷ μέ ζουρνάδες²⁸ και ντασύλια,²⁹ και βγαίνοντας μᾶς χτυπούσαν μέ τά δπλα τους. Ἐκει, ἥρθε ἄλλος ἀξιωματικός. Μᾶς παρέλαβε και ἔκινήσαμε.

Ἐξω ἀπ' τή Μαγνησία, μακριά τρεις ὥρες, ἦταν ἔνα μεγάλο ὅμπελι, τριγυρισμένο μέ φράχτη. Ἐκεί μᾶς ἔκλεισε μέσα κι ἔβαλε σκοπούς νά μᾶς φυλάν δσπου νά ἔγμερκάσει.

Ἐμείς σκορπίσαμε στά τρυγημένα κλήματα και τρώγαμε φύλλα μέ τήν κουραμάνα.

Κι ἀμα νύχτωσε, δυό ἔκαναν νά φύγουν. Οι σκοποί τους ἔπιασαν και μπροστά μας τούς σκότωσαν. Τό πρωί μᾶς ἔλεγε ὁ λοχαγός:

— Ἀπιστα σκυλιά! Ἐγώ κοιτάζω νά σᾶς κάνω καλό κι ἐσείς μοῦ φεύγετε;

Και διέταξε νά μᾶς στριώσουν.

Ὄρες βαδίζαμε. Και κει πού κάναμε στάση, σ' ἔνα σταθμό, ἥρθιαν κάμποσοι τούρκοι πολίτες, κι είπαν τοῦ ἀξιωματικοῦ νά τους ἀφήσει νά φάξουν ἀνάμεσά μας κι ἀμα βροῦν κάποιον πού ζητοῦσαν, νά τών πάρουν.

26. κουραμάνια το φιμή που έτρωγαν οι στρατιώτες.

27. ζεμπέκης ή ζεμπέκης κωροφύλακας ή επαγγελματίας στρατιώτης της Οθωμανικής Τουρκίας, που πρερχόταν κυρίως από εξισλαμισθέντες Έλληνες της Μ. Ασίας.

28. ζουρνάς λαϊκό ξύλινο πνευστό δργανό.

29. ντασύλι παραδοσιακό, κρουστό δργανό με βρούτερό ήχο γιατί σαν τύμπανο.

— Ναι, τούς λέει, κοιτάχτε κι ὅμα³⁰ τόν βρείτε πάρτε του.

— Ἀφερει, ἀφερει,³¹ είπαν και χώθηκαν στό σωρό μας. Τόν βρήκαν.

Ήταν Ἀρμένης, ὁ περβολάρης τοῦ σταθμοῦ.

— Βρέ κερατά Ἀρμένη, ἔσενα γυρεύουμε.

— Τί θέλετε ἀπό μένα; τούς είπε. Μιά ψυχή ἔχω νά παραδώσω.

Και μέ τό κεφάλι ψηλά, σά νά θελε νά τόν δοῦμε δλοκ, πέρασε ἀνάμεσά μας.

— Πάρτε τον! φώναξε ὁ λοχαγός.

Ο Ἀρμένης ὅμα ἀκουσε ἔτσι, ρίχτηκε ἀπόνω σέ κείνον πού πρωτάπλωσε νά τόν πιάσει και μέ πάθος τοῦ δάγκωσε τό λαρύγγι.

Οι ἄλλοι τόν χόλαισαν ἀμέσως; πρόφετασε μόνο κι είπε:

— Κάντε με δ.πι θέλετε, τό αἷμα μου τό πῆρα.

Ἀφήσαμε πίσω μας τό ζεστό κουφάρι, πού τό κλοτσοκυλούσαν ἀκόμα, και τραβήξαμε γιά τόν Κασαμπά. Ἐκεὶ ήταν δλα στάχτη. Σέ μιά μάντρα μᾶς βάλανε. Από κεὶ βλέπαμε νά περνοῦν ἄλλους αἰχμαλώτους, κι ἀκούοντας διπό μακριά τά μαρτύριά τους, δοξάζαμε τό Θεό.

Τό πρωί μᾶς σηκώσανε γιά τό Αχμετλί. Ἄμα φτάσαμε, ὁ λοχαγός μᾶς περίμενε στό σταθμό κι ἀπ' αὐτόν μάθαμε πώς θά μέναμε ἐκεῖ.

Μᾶς τράβηξε ο³² ξναν ξερότοπο και μᾶς ἀφήσε στόν ήλιο. Έμεις τόν παρακαλούσαμε νά μᾶς βάλει ἀπ' τό ἄλλο μέρος πού είχε δέντρα.

— Όχι, μᾶς είπε, στόν ήλιο. Κι ἔφυγε.

Τ³³ ἀπομεσήμερο ἔπιασε βροχή χαρήκαμε. Ήπιαμε μέ τή φουύχτα μας νερό, πλυθήκαμε και δρασιστήκαμε.

Ἄμα πῆρε τό βράδιν, ήρθε ὁ λοχαγός και μᾶς ἔβαλε κάτω ἀπό 'να υπόστεγο. Στό πόδι ξημερωθήκαμε. Όλη τή νύχτα ἔβρεχε.

Τό πρωί ήρθε πάλι κοντά του είχε κι ἔνα γραμματικό. Μᾶς χώρισε σέ λόγους, κι ἔβγαλε τούς τεχνίτες, φουρνάρηδες, ζυμωτῆδες, καμιά δεκαριά, μαραγκούς, σιδεράδες είκοσι, χτίστες, σουβατζήδες³⁴ ἄλλους τόσους κι δπως

•

30. ἀφερει, ἀφερει μπράβο, μπράβα!

31. σουβατζήδες: εργάτες για την επίστρωση επιφυτειών τούχων, αρεκών κ.ά. Αιμοκονιαστές.

τούς χώριζε, έλεγε:

— Έστις πού τά γυρεμίσατε, νόι τά χτίσετε.

Και τούς παράδιως στούς στρατιώτες.

Ο γραμματικός φώναξε:

— Μυλωνάς δέν είναι κανένας άπο αᾶς Καρπό έχουμε³² ν' άλεσουμε. Δέν ξέρει κανένας σας μυλωνάς;

Βγήκε ο άδειρρός μου και δυό άλλοι.

Οι ζυμωτήδες πήγαν στό φούρνο, κι έβγαλαν κοινραμάνα, άπό κριθάρι άκοσίνιστο. Κι άπό κείνη τή μέρα μᾶς μοίραζαν άπό 'να τέταρτο στόν καθένα μας.

“Ενα βράδυ διού ζυμωτήδες έκλεψαν λίγο χαμούρι³³ γιατί ‘χαν στό νοῦ τους νά τό ακάστουν. Κι ο σκοπός τούς έπιασε τήν ώρα πού τό έχλεβαν. Τό πρωί τούς πήγαν στό λοχαγό, πού έμενε έκει κοντά μας σέ μιά καλόβα.

— Τοῦτοι έδω χτές βράδυ έκλεψαν χαμούρι γιά νά φύγουν, τοῦ λέγε. Ο λοχαγός έβγαλε τό πιστόλι του.

— Νά έτοι θά πάτε σά σκυλιά δσοι κάνετε αύτά, είπε και τούς σκότωσε μπροστά μας. “Τστερα μᾶς έβαλε άγγαρεία νά καθαρίσουμε τό σταθμό. Άπ' τήν άκαθαρσία, μᾶς πόνεσαν τά μάτια.

Κι ένας λοχίας πού μᾶς παράστεκε, Τουράν τόν λέγαινε, μᾶς φώναξε άγρια και μᾶς χτυποῦσε, γιά νά τόν καμαρώνουν μέσ' άπ' τό τραίνο οι γυναίκες. Κι δποιοι άπό μᾶς είχαν βαρύ πονόματο τούς Έλεγε πώς θά τούς πάει στό νοσοκομείο νά τούς γιατρέψει, κι αύτός τούς τράβαγε μές στή χαράδρα και τούς ξεπάστρευε.

“Ενα βράδυ ο λοχαγός έδωσε διαταγή στή φροινάρι νά ποῦν στά χωριά, δσοι θέλουν παραγιούς νά ρχονται νά παίρνουν.

— Έχουμε, νά τούς πείτε, άπ' δλους: τσομπάνηδες χτίστες, σιδεράδες, δ.τι θέλουν.

Τό πρωί έφτασαν οι μουχτάρηδες³⁴ κι δργισαν νά διαλέγουν πενήντα, δγδόντα, δσους ήθελαν άπό μᾶς, σά νά 'μαστε ζωντόβιλα.

32. καρπό έχουμε ενιοις αιτάρι, κριθάρι χλπ.

33. χαμούρι ζυράρι.

34. μουχτάρης ο προδεύτρος της κοινότητας ενίς χωριού, αλλά και ο νομάρχης.

Τότε συμφωνήσαμε, δώδεκα χωριανοί, νά μάθουμε κανένα καλό χωριό, κι δταν ξανάρθουν και ζητήσουν, νά πάμε δλοι μαζί.

Από λίγες μέρες ένας δεκανέας πού μᾶς συμπαθοῦσε, γιατί τοῦ είχαμε χαρίσει, άπό τήν άρχη δταν πιαστήκαμε, ένα ζουνάρι πού τοῦ άρεσε, μᾶς λέγει:

— Έτοιμαστείτε. Έδω καντά είναι ένα καλό χωριό, τό Μπουνάρ - Μπασί, στό Μπόζ - Ντάγ. Θά περάσετε καλά.

Τόν ρωτήσαμε άν θά 'ρθει κι αύτός μαζί μας.

— Όχι, μᾶς λέγει, έμένα δέ μ' άφήνει ό λογαγός. Θά σᾶς παραδώσω στό μουχτάρη.

Μᾶς παράδωσε και φύγαμε.

Στό δρόμο άπάνω, βρήκαμε μιά γκορτσά³⁵ και πέσαμε στ' αγουρα γκόρτσα.

— Μπρέ σείς, έλατε, φώναζε ό μουχτάρης, μᾶς πήρε τό βράδυ.

Κι έμεις μπήκαμε στό δρόμο τρώγοντας.

Στό χωριό φθάσαμε νύχτα. Μᾶς μοιρασαν σέ τρεις μεριές, άπό τέσσερις.

Είκοσι μέρες διουλέψαμε σ' αύτό τό μέρος. Κι άπ' τήν πρώτη μέρα πού πήγαμε, βάλαμε μέ τό νοῦ μας νά λιποταχτήσουμε, κι άρχισαμε στά κρυφά νά κρατοῦμε φωμί, κι διπλό βαστοῦσε άπ' τό φαγί μας, γιά τό δρόμο.

Τέλος άρισαμε τή μέρα. Παρασκευή μεσάνυχτα νά ξεκινήσουμε. Κι δταν ήρθε ή άρα, ξύπνησα τό σύντροφό μου, κι ένας μέ τόν άλλο ξυπνήσαμε δλοι. Μά οι άλλοι μετάνιωσαν. Έμεις τούς είπαμε: τ' άποφασίσαμε πιά, θά φύγουμε. Και φύγαμε.

Σάν περπατήσαμε καμιά άρα δρόμο, έξω άπ' τό χωριό, μπροστά μας βρήκαμε έναν γκρεμό, ρέμα. Τό βουητό του δέν άκουγότανε, άπ' τό πολύ βάθος πού είχε. Έκει σταματήσαμε.

Πλάγι μας ήταν ένα χωριό. Τά σκυλιά του μᾶς μαρίστηκαν κι άρχισαν νά γαβγίζουν.

— Θά φανερωθοῦμε, λέγω στό σύντροφό μου, πρέπει νά τό περάσουμε άπόψη.

---

35. γκορτσά αγριαχλιδά.

— Ναι, μοῦ λέει.

Καὶ σουρτά,³⁶ πιαστοὶ στίς πέτρες, κατεβαίνουμε. Μά δέν μπορέσαμε.
Στό μισοκατήφορο, σταματήσαμε σέ μιά βραχοσπήλιά. Έκει ξημερωθήκαμε.

Άμα πήρε ἡ μέρα, ἀπόνιο ὅπό τὸν γκρεμό ἀκούσαμε φωνές. Μᾶς είχαν
πάρει στὸ κατόπι μικροὶ μεγάλοι καὶ μᾶς κυνηγούσανε μὲ τὰ σκυλιά τους.

Οἱ φωνές ὅπό ὥρα μάκρυναν. Έμεις καθίσαμε ἀκόμα λίγο, κριμμένοι, κι
ἄστερα πήραμε πάλι τὸν γκρεμοκατήφορο.

Μεσημέρει κοντά ἔδειχνε μὲ τὸν ἥλιο, ποὺ φθάσαμε ὡς κάτω στὸ γούπατο.³⁷

«Βάι, βάι!» εἶπαμε σάν εἴθαμε τὸ ἄλλο μέρος, ποὺ θ' ἀνεβαίναμε.
Περπατήσαμε γιά λίγο, δροσί, δίπλα στὸ νερό ποὺ κύλαγε χοχλαστό³⁸ καὶ
μπήκαμε μέσα γλιστροπατώντας ἀπόνια στὰ τρόχαλα.³⁹ Τὸ νερό μᾶς ἔφθασε
ὡς τὸ γόνια.

Ὄπως προχωρούσαμε, ἀκούσαμε κοντά μας κροτοχαρχάλεμα.⁴⁰ Τρομά-
ξαμε· αιμέαμε κοντά κοντά τὰ κυριά μας καὶ βλέπαμε. Ἀπό πάνω, χαμηλά,
περνοῦσαν κοράκια, κάνοντας κύκλους. Σκύψαμε κι ἤπιαμε νερό, δίχως νά
διφούμε. Γιατέρα βγήκαμε ἀπ' τὸ ποτάμι στάζοντας καὶ πήραμε τὸ δυνηφόρι.

Οἱ ἥλιος ἔπειφτε διαν ἀναρριχήκαμε, πιάνοντας τὸς χορτόριζες. Μέ πολὺν
κόπο ἀνεβήκαμε. Μᾶς είχε πάρει τὸ βράδυ.

Σά βγήκαμε στὸ ίσιωμα, κοιτάξαμε γύρω. Μπροστά μας, λίγο μακριά,
φάνηροιν καλύβες γιουρούκικες.⁴¹ Τὰ σκυλιά γάργιζαν. Οἱ τσομπάνηδες φώ-
ναξιν ἀναμεταξύ τους;

— Τὰ σκυλιά ὀλυχτοῖν,⁴² ἀνθρώποι εἶναι. Καὶ ντουρέκισαν στὸν ἀέρα.

36. σουρτά: σερνάμενοι.

37. γούπατο: εδαφική περιοχή που βρίσκεται χαμηλότερα από τα γύρια μέρη.

38. βάι, βάι! υχ, υχ!

39. χοχλαστό: κοχλαστό, αναταραγμένο.

40. τρόχαλα: μεγάλες πέτρες.

41. κροτοχαρχάλεμα: θύριβος από τις πατημασιές πάνιο στις πέτρες.

42. γιουρούκης Τσέρκοι αρεινοί. Συνήθως ξυλοκόποι. Στη θρησκεία αρετικοί. Στα
τζεμάκ δεν μπαίνουν να προσκυνήσουν. Φαίνεται πως εἶναι ντόποι εξισλαμισθέντες.

43. αλυχτοῖν: γρήγορα.

Ἐμεῖς λοξέψιμε στόν γκρεμό καὶ περπατούσαμε σκυρτοί ἀκριαὶ ἀκριαὶ,
ἄσποι πέσαμε σ' ἑνα ἐφεπωμένο χωρίδ. Καθώς προχωρούσαμε μές στά χω-
λάσματα, λίγα βήματα μπροστά μας, ἀκούσαμε βόητο. Πλησιάσαμε. Ἀπόνω
σε ἀδειασμένο στρώμα ἀπό δάκρυα ἦταν ἔσπλακμένο ἑνα σκυλί.

Ὄταν μᾶς εἶδε, ἔκανε νά σπρωθεί. Δέν μπάρεσε. Μᾶς κούνησε τήν οὐρά
του ἀπόνω στό χῶμα, ὀνοτγόκλεσε τά μάτια του, πού γυάλιζαν στό φεγγάρι,
και μεταβόληγγές. Καθίσαμε κοντά του, σ' ἑνα μισότοκο τῆς σωριασμένης
αιλῆς. Ἀπόνω σέ σωρούς ἀπό δάκρυα πρόγματα κούρκαζαν κότες ἔσπου-
ποιλιασμένες, κατάστεγνες ἀπ' τή δίφα. Είπαμε νά πάρουμε καμιά, μά πού
φυτιά. Κοιτάξαμε τό σκυλί και τραβήξαμε. Όλη τή νόχτα περπατούσαμε στό
φεγγάρι και ἔσφρικόμαστε μέ τούς ἔσκιους μας.

Κοιτά Εγγερώματα, πέσαμε στό λιβάδια τοῦ Μπόζ - Ντέγ, δπου ζβοσκαν
γιδια τά φύλακε γυναικά. Βιαστήκαμε νά τά περδοκούμε. Δέν προφτάσαμε.
Μᾶς ξέωας τό κοπάδι. Η γυναικα σκυρτή έπλεκε: δέ μᾶς πρόστεξε, περόσαμε.

Τήν τέταρτη μέρα πέσαμε στό Όντερμις.⁴⁴ Ὅπως πηγαίναμε, δημαντήσαμε
ένοι μύλο.

— “Ε, σύντροφε, τοῦ λέω, ποῦ θά πάει αὐτό, δέλο δρόμο, δρόμο; Και τοῦ
δειξα τό μύλο, μέ νόημα.

— Τί, νά τόν σπάσσεμε; μοῦ λέει.

— Ναι, είπαμε κι οι δύο και πάλι μετενώσαμε.

Ἄπό κει βγήκαμε σέ δημόσιο δρόμο. Τραβήχτηκαμε στό δύσκος νά κρυ-
φοδηντρο, παραμονείσαντας τόν κυνηγό πότε θά φύγει. Βαρεθήκαμε. Εμεινε
δις ἀργά τό βράδυ. Κόναμε τότε τό σταυρό μας και δρόμο.

Πρίν ξηρεφώσει, είχαμε φτάσει. Εξω ἀπό τήν πολιτεία Μπουνός. “Ως τό
Βαΐντηρι κοντά έφταναν τά λιθόντερά της. Ἀπ' τήν πείνα μας, πρόγεμε τίς

•

44. Όντερμις: η αρχαία ελληνική πόλη Οδεμήσιου.

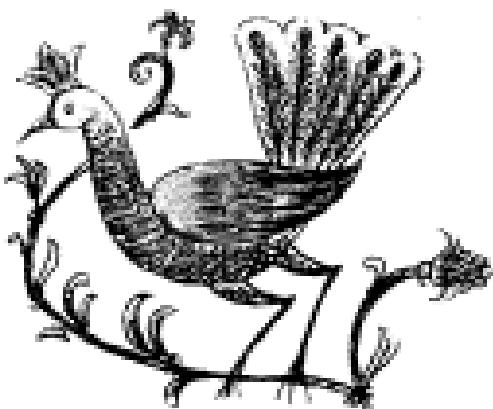
Διγουρες άλιες και μᾶς πίκρεσ τό στόμα.

Άμα μερώσαμε λίγο τήν πείνα μας, σταθήκαμε και βλέπουμε τήν πολυτεία.
Άντικρο μας περνούσε τό τράβινο. Πήγε, ήρθε, δυό τρεις φορές. Ο κόσμος που
ξέβγαινε σκορπούσε στούς δρόμους δέν μπορούσαμε νά περάσουμε. Σουραί-
πιασε κι αἱ δρόμοι άκόμα ήταν γεμάτοι κόσμο. Φύγαμε δέργα, ώχτα.

Απ' τό Βαστύκι περάσαμε γρήγορα και πέσσαμε στό πυτάκι τό Μαίανδρο.⁴⁵
Τό νερό μᾶς ήρθε ός τή μέση. Τό περάσαμε.

Βγαίνοντας μπροστά μας φάνηκαν πρόβατα. Δέν μπορούσαμε νά κάνου-
με πίσω, πέσσαμε μές στό κοπάδι. Τά σκυλιά μᾶς μούνταρεν⁴⁶ κι έμεις τά
διώχναμε μέ τά ξύλα π' άκουμποδούσαμε. Άντα, τίποτα τά μαυλίσαμε⁴⁷ και
σκυρτοί, σιγά σιγά, τραβηγτήκαμε.

Σά μακρόναμε πολύ δεπ⁴⁸ τό κοπάδι, καθίσαμε. Δέν μπορούσαμε ούτ⁴⁹ ένα
βήμα νά κάνουμε. Κι ένα μικρό παιδάκι μᾶς έπιανε.

45. Μεσίντιθρος ποτοφάς της Μ. Ασίας, καντά στην αρχαία Μύληρα. Λόγω των πολλών
ελιγμών του φου του, ονομάζεται έπεις και το οφείλεται στακοπητικό στοιχείο.

46. μουντάρειν κινούμαι απειλητικά, αφριά.

47. μαυλίζω ειδίκια έγγειλικά διάδημα ζένα με αποφύγηση της φρανής τους.

(απόσπασμα)

(Πηγή: Νεοελληνική Λογοτεχνία Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου-Θεωρητική Κατεύθυνση-Θετική κατεύθυνση
(επιλογής) (2011), Αθήνα: ΟΕΔΒ, σ.σ. 183, 186-199).

Στα Διαδραστικά σχολικά βιβλία του Φωτόδεντρου μπορεί κανείς να βρει και άλλα παράλληλα
κείμενα:

Η έξοδος στην Ελλάδα

Το αιώνιουθα απόσπουσμα γραμμένο από τον Ιστορικό και Φιλόλογο Χρήστο Σαρουζή. Νόη περιγράφει με παραστατικό τρόπο τις δυκιρασίες των προσφύγων από τον Πόντο στην προσπέλευση τους να φύγουν στην Ελλάδα.⁴

«...Είναι απερίγραπτες όμις οι συνθήκες της μετανίστησης των προσφύγων από τα λιμάνια της Μαύρης Θάλασσας στην Κανταντεπούπολη. Τα ακίθαρα παλιοκάραβα της τουρκικής ακτοπλίδας έφταναν εκεί κατάφορτα μέχρι τα αμπάρια. Και μάλιστα που πολλοί απ' αυτούς ήταν άρρωστοι από εξανθηματικό τύφο και βλαγή, οι τουρκικές Αρχές δεν έπαιρναν κανένα μέτρο για να τους απεμενώσουν και να τους κυρίσουν από τους υγιεικούς. Οι συμμακούς, πάλι, στρατιωτικές αρχές, δίενυσαντας αντεκίς ασυγχώρητη και απάνθρωπη αδιαφορία, επέτρεψαν να επεγγαστούν οι χιλιόβας πρόσφυγες στα επιταγμένα ελληνικά σκαλιά της Πάλης, με είδινον τα μεταδοθέντα από αρρώστιες και στο ντόπιο πλημυρό. Και μάλιστα ώστε από πολλά διαβήματα, εδέσσεις ο αριθμός των συμμετικών στρατευμάτων κατοχής Χάρηγκτον να παρακωρήσει στον Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό το μεγάλο στρατώνα του Σελιμίε, που βρισκόταν στο Σκούταρι, στην αστική ακτή των Βασιλίου. Οι πρόσφυγες μεταφέρθηκαν και παρέμειναν εκεί, κάτια από αυστηρή απομόνωση, άσπου να επιβιβαστούν στα πλοιά για την Ελλάδα.

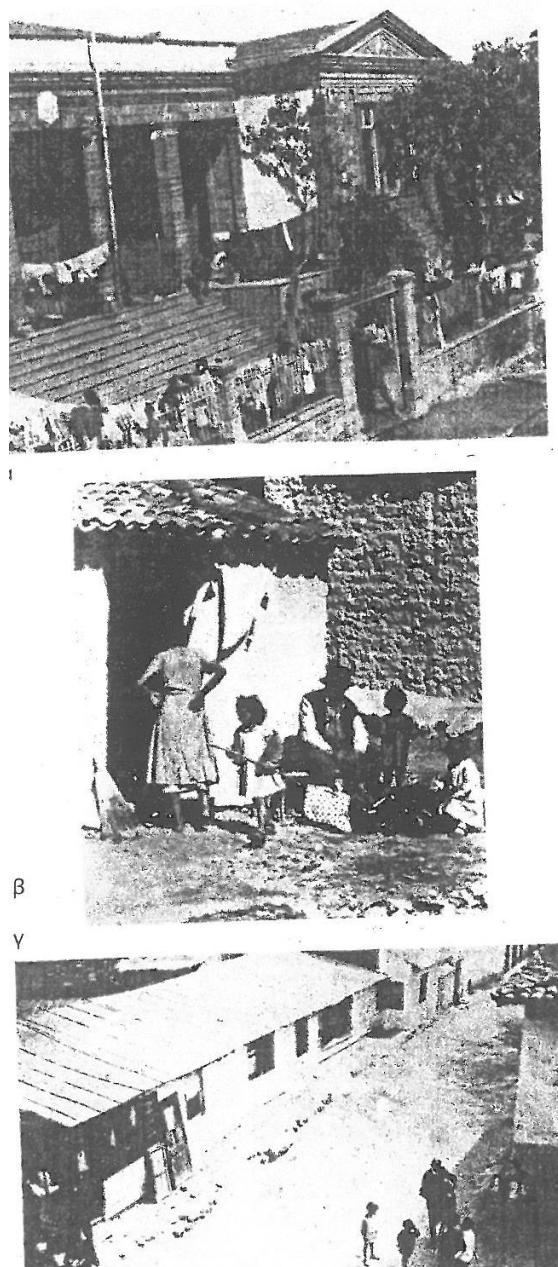
Ωστόσο, κατό το πρώτο εικανό διάστημα της έξοδου των Ρωμιών του Πόντου, οι θάνατοι από τις αρρώστιες και τις άλλες ταλαπωρίες έφτασαν τους τετρακόσιους τη βίβορδά! Και ο αριθμός αυτάς μέρα με τη μέρα μεγάλωνε, γιατί οι πρόσφυγες που κλεινόνταν στην καραντίνα του Σελιμίε, με τον καιρό πλήνθηκαν και άγνων σε πολλές χιλιάδες. Στριμμένοι όπως ήταν ασφυστικά μέσα στους θαλάμους των στρατώνων, χωρίς νερό και σωστή τροφή, μίσα στη βρωμιά και τη δυσανία, ζάσσαν έτοι μαρτύριο καιρότερο κι από της πάλαισης. Η δίψα έκαψε τα σωματικά των προσφύγων σα φωτιά. Η πείνα έσφαζε τα στομάχια ρίγνοντας τους οβύντος αργυρομούρους στα βρόχια της αρρώστιας, και η αρρώστια τους έσπειρε κατευθείαν στα κύκια του Χάρου!..

Οι Τούρκοι εποπέτες επέτρεψαν μόνο πέντε-πέντε ώρα να πηγαίνουν με αυτοδείξια το Σκούταρι για να φέρουν νερό. Τι μπορούσε όμως να κάνει η στοιχόνα του νερού που αναλογούσε στο κάθε στεγνό λαρόγγης; Ήταν, οι θάνατοι από τη δίψα αύξαναν μέρα με τη μέρα και σταν κάποτε εποπειρήθηκε η λύση του προβλήματος της ύδρευσης με το χιονογέρανο καναλιά, το κακό χωροτέρεψε τραγικό, γιατί το κανάλι περνούσε από μέρη που έβγαιναν ακύθαρτο μεταλλικό νερό. Μάλιστα, λοιπόν, το αδιάλιπτο αυτό βρυμέντερο έφτασε στους στρατώνες, ο διφευμένος κόσμος, έπειτα πάνω του με τα μούτρα και ήπια για να χρηστούν! Και αυτό στάθηκε η καταστροφή τους: Πλάκωσε επιδημία τόφου! Πολλοί άρρωστοι τρελαίνονταν, έπεφταν από το πάμπιο πάτωμα του στρατώνα και σκοτώνονταν! Οι άλλοι, που δεν αυτοκτονούσαν, πέθαναν αργότερα αμαδικά από τον πυρετό.

Ο τύρος θέριζε!... Κάθε μέρα ξεφυκούσαν εκαπιωτίδες πρόσφυγες. Οι Τούρκοι νεκροθόρες δεν προλήπτιαν να τους θέρισουν. Κουβαλάνονταν τα πάρωτα με αλεγόκαρα και μ' ένα φορτηγό αυτοκίνητο έζη από το Σκούταρι και τα έριχναν αμαδικά σε μεγάλους λίκους. Έκαναν καπότην επάνω τους λίγο ασβέστη και χώρα, για να μη βρωμένε. Με το δάσος των ημερών όμως, τα μεταφορικά μέσα δεν επαρκούσαν. Δεν προλήπτιαν να κουβαλούν τους πεθαμένους και το θάψιμο καθυστερούσε. Ποιλά πτώματα περίμεναν δίσκα και είκοσι μέρες διπλά, ώσπου να έρθει η σειρά τους. Το υπόγειο του Σελιμίε, που άλλοτε χρησίμευε για στάβλους, τώρα γέμισε σπασμένα κουφάρια που περίμεναν τη μεταφορά τους. Βρωμώνεσαν το τέποσί... Τα πάντα μολύνονταν και μετάδιναν την αρρώστια ποντού!

Οικογένειες αλάκηληρες ξεκληρίστηκαν στον καταραμένο εκείνο τόπο. Από τις εικόνες χιλιάδες Ρωμιών του Πόντου που κλείστηκαν στην καραντίνα του Σελιμίε, μάλιστα οι εννέα χιλιάδες μήγκων αργότερα από και μέσα ζυγεύονται...»

Αϊλαμάκη, Ειρ. (2021). Ιστορικά γεγονότα και σχετικά λογοτεχνικά κείμενα: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α.Σ.), Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης

Η στέγαση των προσφύγων

α) Το γυμνάσιο της Χίου έχει μεταβληθεί σε προσφυγικό καταυλισμό.

β) Περιοχή Αθήνας, Πολύγωνο. Μια μίσογκρεμισμένη παράγκα στεγάζει μια ολόκληρη προσφυγική οικογένεια.

γ) Προσφυγικός συνοικισμός στην Αθήνα.

Οι πρόσφυγες

Η προσφυγιά κίνησε κι απλώθηκε σ' ολόκληρη την έκταση της Ελλάδας, σαν το πατάμι που ξεχείλησε κι έχασε τη στράτα του, σαν το πεινασμένο κοπάδι π' αναζητάει βοσκή. Οι καταυλισμοί και οι περιμαντρωμένοι χώροι δεν τη χωρούσαν πια και δεν την κρατούσαν.

Ενάμισυ εκατομμύριο πεινασμένα στόματα... Ενάμισυ εκατομμύριο φτηνά χέρια... Ενάμισυ εκατομμύριο διψασμένοι άνθρωποι για δουλειά για γαλήνη, για ελπίδα, τριγυρούσαν στους δρόμους της Ελλάδας με τα χέρια στις τσέπες της ανέχειας! Έβγαλε ο πρόσφυγας τη ζωή του στον πλειστηριασμό της φτηνιας, όσο-όσο. Για ένα μεροκάματο στο εργοστάσιο. Για μια χούφτα καλαμπόκι στα χωράφια... Κι ήταν κι άλλες χιλιάδες που τράβηξαν κατά τα έλλη, απέλειωτα έλη και μιλιούνια κουνούπια. Είχαν γίνει οι άνθρωποι σαν την κίτρινη φυλή.

Σωστοί κούληδες. Και τα «εγγειοβελτιωτικά» έργα και η αποζήρανσις των ελών» κουδούνιζαν σε κάθε εκλογική περίοδο, το ίδιο κούφια κι άκαρπα, όπως και η «αστική αποκατάστασις των προσφύγων».

Διδώ Σωτηρίου, Οι νεκροί περιμένουν.

(Ιστορία νεότερη και σύγχρονη Γ' Τάξης Ενιαίου Λυκείου Τεύχος Γ' (1997). Αθήνα: ΟΕΔΒ, σ.197).

Γιώργος Ιωάννου

Στοιχ. Κεμάλ τό Σπίτι

Δέν ξουσιαράντωρες ή μαυροφορεμένη έκεινη γυναίκες, που έρχοταν στό κατώφλι μας κάθε χρονιά, τήν έποχή την ότινονται τά μούρα, ζητώντας μή είνυγένεσαι νά της δώσουμε λίγο νερό όπ’ τό πηγάδι της αιώλης. Έμοιαζε πολύ κουφρασμένη διατηρούσε δμως πάνω της ίχνη μιᾶς μεγάλης άρρενιτικής δμορφιδός. Και μάνι φ τράπος πού έπιανε τό πατήρι, έφτανε γιά νά σχηματίσει κονείς τήν ένταπιαση πώς ή γυναίκαι αύτή από σίγουρα ήταν μιά άρρενιτοσσα. Δίνοντάς μας πίσω τό ποτήρι, πατέ δέν παρέλειπε νά μάς πει στά τούρκικα τήν καθιερωμένη είδηση, που μπορεί νά μάγιν χατζολεβαίνουμε άκρεβως τά λόγια της, πλένομε δμως καλά τά νόημά της: «Ο Θεός νά σάς δινταποδώσει τό μεγάλο καλό». Ποιό μεγάλο καλό; Ήθέλα δέν είχαμε.

Καθόταν θρυγά γιά ώρα πολλή στό κατώφλι της αιώλης, κι άντι νά κοιτάζει κατά τό δρόμο ή τουλάχιστο κατά τό πλεινό σπίτι τοῦ Κεμάλ,¹ αύτή στραμμένη θρυγνέ κλεφτές ματιές πρός τό δικό μας σπίτι, παραμιλώντας σιγανά. Πότε πότε έκλαινε τά μάτια και τό πρόσωπό της γινόταν μακρινό, καθίνς αυλανάβιζε δινάμετα παράξενα. Έμεις, πάντως δέν παραδίπομε νά της δίνουμε μούρα όπ’ τήν γνωτιά;² δπιας δύλιωστε δίναμε σ’ δηλη τή γειτονά και σ’ δημοσιον περιστικό μάς ζητούσε. Ή ξένη τά έτρωγε σιγανά, άλλά με ζωηρή εύχαιριστηση. Δε μάς φανιόταν παράξενο πού τής δρεζαν τά μούρα μας τόσο πολύ. Τό δέντρο μας δέν ήταν άπό τίς συνηθισμένες μορφές, όπ’ αύτές πού κάνουν έκεινα τά δίνοστα νερουλιάρικα μούρα. Τό δικό μας έκαμψε κάπι μεγάλα, ξυνά σά βίσσινα, και πολύ κάκκινα στό χρέμα. Ήταν δέντρο πολιό και τεράστιο, τά κάκιδιά του ξεπερνούσαν τό δίπατο σπίτι μας. Μονεγά ένα κακό είχε τά φύλλα του

1. Κεμάλ Ατατούρκ (Θεσσαλονίκη 1881 - Κωνσταντινούπολη 1938). Διακεχριμένος Τούρκος στρατιωτικός και πολιτικός. Ήγέθηκε του απελευθερωτικού αγώνα εναντίον των δυνάμεων της Ανατόλης (τουμαρχία Γαλλίας, Αγγλίας και Ρωσίας) μετά την ήττα της Τουρκίας κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Τηρήθηκε ο Βεμεδιωτής του εύγγρουν τουρκικού κράτους και ο πρόστιος πρόεδρος της Τουρκικής Δημοκρατίας (1923).

2. Η πλεινότερη σημασία στην ιστορία της Ελλάδας ήταν η παραπομπή της στην Ελληνική Επανάσταση του 1821, όπου σημαντικός ρόλος παίχθηκε από την Τουρκία στην οποία η Ελληνική επανάσταση ήταν η πρώτη σημαντική στην Ευρώπη.

2. Η πλεινότερη σημασία στην ιστορία της Ελλάδας ήταν η παραπομπή της στην Ελληνική Επανάσταση του 1821, όπου σημαντικός ρόλος παίχθηκε από την Τουρκία στην οποία η Ελληνική επανάσταση ήταν η πρώτη σημαντική στην Ευρώπη.

ήταν σκληρά και οι μετοξοσκάληκές μου δέν μπορούσαν νά τά φάνε. Ήταν, πάντως, δέντρο φυμασμένα σ' δύο τό Ισλαχούν³ κι δεκόμα πιό πέρα.

Τήν πρώτη φορά πού είχε καθίσει ή δίγιαστη γυναίκα στό κατώφλι μας. Βέ σκεφτήκαμε νά τής προσφέρουμε μούρα, δύμας σέ λίγο μᾶς ζήτησε ή ίδια λέγοντας πώς ήθελε νά φυτέψει τό σπόρο τους στόν μπαχτού⁴ της. Έφυγε μερικά και τά ύπολοπτα τά έβαλε σ' ένα χαρτί και έφυγε καταχρούμενη.

Τή δεύτερη φορά, θά ήταν κατά τό τρελάτα φυτώ, δυο χρόνια, πάντως, μετά τήν πρώτη, δέν έβαλε μούρα στό χαρτί. Κάθισε και τά έφαγε ένα ένα στό κατώφλι. Φαίνεται πώς ά απόρος δάπ' τά προηγούμενα είχε άποδύσει, άλλα γά νά δώσει και μούρα έπρεπε, βέβαια, νά περάσουν χρόνια. Τό δέντρο αύτό, δύως δύο τά δέντρα πού μεγαλώνουν στηρά, ήσε πολλά χρόνια και δηγεί νά καιρίσει.

«Η γυναίκα δεναράνηκε και τόν έπομενο χρόνο, λίγο πρίν άπ' τόν πόλεμο. Όμως τή φορά αύτή τής προσφέρειμε νερό άπ' τή βρύση. Άρνήθηκε νά πιει τό νερό. Μόλις τό έφερε στό στόμα, μᾶς κοίταξε στά μάτια και μᾶς δέωσε πίσω τό γεμάτο ποτήρι. Έπειδή τήν είδαμε πολύ ταφαγμένη, θελήσαμε νά τής έξηγήσουμε. Ο σεχαμένος σπιτουνικούρης μας είχε διηγετεύσει τό βόθρο του σπιτιού στό βαθύ πηγάδι. «Τώρα πού σάς έφερα τό νερό στίξ κουζίνες σας, δε σάς χρειάζεται τό πηγάδι», μᾶς είχε πει. Η γυναίκα βούριωσε, δέ μᾶς δέωσε δύμας καμιάς έξηγητη γιά τήν τόση λάπη της. Γιά νά τήν παρηγγείρασσαμε τής δώσαμε περισσότερα μούρα κι ή γιαγιά μου τής είπε κάτι πού τήν έκανε νά τινοχτεί: «Θά σου τά έβαζα σ' ένα κουτί, άλλα δέ βιαστάνε γιά μακριά». Και πράγματι σέχχωμε δέρχεσει κάτι νά ύποπτευόμαστε. Τήν άλλη φορά είδαμε, πώς μόλις έφυγε άπό μᾶς, πήγε δίπλα στού Κεμάλ τό σπίτι, δημοι τήν πέριμενε μαζί δράδια άπό τούρκους προσκυνητές, πού κοντοστέκουνταν στό πεζοδρόμιο.

3. Ισλαχού: το τετράγωνο κουτί στα ανατολικά τείχη της πόλης βάρεια τής σημερινής οδού Αγίου Δημητρίου και ανατολικά της οδού Αποστόλου Παύλου. Εκεί υπήρχαν δύο κτήρια που έφερμεν τήν ονομασία Ισλαχού (τουρκ.: σιρροματήρα). Το ένα ήταν αρχανοφρούριο και το άλλο λουτρά. (Βλ. Β. Αγρινηράδης, σ. 90-91 και 315-316).

4. μπαχτού παραβαλάντι.

Έμεις ός τότε θαρρούσαμε πώς είναι καμιά τουρκομερέτισσα δικιά μας, διπού τις πάρμπολλες έχεινες, πού δέν ήξεραν λέξη έλλογκά, μιά και ή ανταλλαγή των πληθυσμών⁵ είχε γίνει με βάση τήν θρησκεία και δχι τή γλώσσα. Ή αποκάλυψη αυτή στήν άφρη μᾶς τάραξε. Δέ μᾶς ξέφτανε πού είχαμε δίπλα μας τού Κεμάλ τό σπίτι, σά μιά διαρκή ύπενθύμιση τής καταστροφής, θά είχαμε τώρα και τούς τούρκους νά μπερδουκλώνονται πάλι στά πάδεια μας. Και τί άκριβώς ήθελε άπο μᾶς αυτή ή γυναικώς; Πάνω σ' αύτό δέν δπαντήσαμε, κοιταχτήκαμε δμως βαθιά ύποφειομένοι. Και τά έπόμενα λόγια μας έδειχναν πώς ή καρδιά μας ξεστάθηκες κάπως άπο συμπάθεια κι άλπιδα. Είχαμε κι έμεις άφήσαι σπίτια κι άμπελογιάρια όχει κάτια.

Ή τουρκάλια ξαναφάνηκε λίγο μετά τών πόλεμο. Έμεις καθόμαστον πάλι στέ άλλο σπίτι, λίγο παραπάνω, δμως τήν είδαμε μιά μέρα νά κάθεται κατατσακισμένη στό κατώφλι τού παλιού σπιτιού μας. Ο πρωτος πού τήν είδε, ήρθε μέσα και φώναξε: «ή τουρκάλι!» Βγήκαμε στά παράθυρα και τήν κοιτάζαμε μέ συγχίνηση. Παραλύγο νά τήν καλέσουμε άπάνω στό σπίτι. -άδσο μᾶς είχε μαλακώσει τήν καρδιάν ή έπιμυση νοσταλγία της. Όμως αύτή κοίταζε άκινητη τήν κατάγυμνη αύλη και τό έρημο σπίτι. Μιά Ιταλιάνη μπάμπα⁶ είχε σαρώσει τήν ντουτιά κι είχε ρηγμάξει τό καλοκαριμένο ξυλόδεστο σπίτι, χωρίς νά καταφέρει νά τό γκρεμίσει.

Δέν τήν ξανάδαμε άπο τότε. Ήρθε - δέν ήρθε, δγνωστο. Άλλωστε και νά 'ργότανε δέ θά 'βρισκε πάλι τό κατώφλι μέ τό άφράτο μάρμαρο γυά νά ξαποστάσει. Τό σπίτι είχε άπο καιρό παραδοθεί σέ μιά συμμαρία έργολάθιων και στή θέση του ύψωθηκε μιά πολυκατοικία διπού τις πιό φρικαλέες. Τώρα έτοιμάζονται νά τήν γκρεμίσουν οι γελοίοι. Πουάς ξέρει τί μεγαλεπήβολο σχέδιο συνέλιαμε πάλι τό πυνηρό μασάλ τους.

5. ανταλλαγή των πληθυσμών οι αμαζηκές μετακινήσεις μετανοτικών πληθυσμών είναι συνηθισμένο φαινόμενο για την παλαιότητη περιοχή των Βαλκανίων. Στη συγκεκριμένη περίπτωση γίνεται λόγος για την ειδυτή σύμβωση της Συνθήσεως της Λαζάρητς (30/1/1923), σύμφωνα με την οποία αποφεούστηκε η ανταλλαγή των ελληνικών πληθυσμών της Τουρκίας με τις μεταπολεμώντις που κατοικούσαν στη γηρά μας.

6. Μια ιταλιάνικη μπάμπα αναφέρεται στον ελληνο-ιταλικό πόλεμο (1940-1941).

Άν γίνει αύτο, θά παραφύλαξη ωχρα μέρα, ίδιως όταν τό σκάψμα θά έχει φτάσει στά θεμέλια, κι ίσως μπορέσου νόσημποδίσω ή τουλάχιστο νά καθυστερήσω τό χτίσμα του νέου έξαμβλωματος.⁷ Τότη προτηγούμενη φορά είχε βρεθει έκαστη στά βάθη ένα θευμάσιο φηριδωτό, που δργήζε απ' τό οικόπεδο τού δικού μας σπιτιού και συνεχιζόταν πρός τό σπίτι τού Κεράλη. Τό φηριδωτό αύτό οι βασικαλεμένοι έργατες τό σκεπάσανε γρήγορα γιά νά μήν τούς απομακήσουν οι άρμόδιοι. Πάντως, τίς ώρες πού τό έβλεπε τό φως τού ήμιου, γήνονταν διάφορα σχόλια απ' τήν έκθαμψη γειτονιά. Όλοι μιλαύσανε γιά τήν δμαρφιά και τήν πολιά δύξη, μά δινάμεσα στά δινατά λόγια και τίς φωνές δίκουσα μιά γριά νά σιγαδέσει: «Στό σπίτι αύτό καθόνταν ένας μπέης, που είχε μιά κάρη σάν τά χρέα τά νερά. Κυλιόταν κάτια, όταν φεύγανε, φελούσε τό κατώφλι. Τέτοιο σκαραγγιό δέν ματοείδε».

(Η μόνη κληρονομιά, 1974)

Σχόλιο

Ένα συγκατημένο επαρκό μνημείο, το σπίτι του Κεράλη Ατατιόρκ στη Θεσσαλονίκη, και μια αινιγματική γυναικεία μορφή που επισκέπτεται. αυχνά το γειτονικό σπίτι του εργάτη. γήνονται αφορμή για ένα σχόλιο γύρω από την συνοχή των σχέσεων των απλών ανθρώπων κατά τη δοκιμασία τους με τις εθνικές διαφορές, αλλά και για μια νόστιαλη σκαπαδέρη της πολιάς αρχιτεκτονικής αισθητικής που γκρέμισε τη ρευθεδαία αστικοποίηση.

7. Εξάμβλωμα: έκτρωμα, κάθε το ταρσούδες ή κακότεχνη.

Γιώργος Ιωάννου

Παναγία ή Ρευματοκρατόρισσα

Στή μισοβυθισμένη μέσε στά χώρακτα Ἀχειροποίητο,¹ σέ μιά γωνιά τοῦ νάρθηκα, δρίσκεται σχεδόν παραπεταμένη ή Παναγία ή Ρευματοκρατόρισσα. Κατεβαίνω ἀρκετά συχνά καί τήν κοιτάζω πικροχαμογελώντας γιά τήν κοινή κατάντια μας. Δέ μοιάζει, δέδαια, μέ προσκύνημα αὐτό πού κάνω καί τό ξέρω καλά. Εἶναι πιό πολύ σάν ἐπίσκεψη σέ μιά παλιά φιλενάδα τῆς γιαγιᾶς μου καί τῆς προγιαγιᾶς μου, ὅπου πάω γιά νά χαιδευτῶ καί νά κλαυτῶ, μιά κι ἔχουν λείψει προπολλοῦ ἐκεῖνες. Τό κερί τ' ἀνάδω ἀπλῶς γιά νά βλεπόμαστε καλύτερα. Κρυφοκοιτάζόμαστε ὥσπου νά λιώσει κι ὕστερα τή φιλῶ στά πεταχτά καί φεύγω. Τά συναισθήματά μας πάντοτε τά καταπιέζουμε στό σπίτι. ²Ωρες ὥρες θαρρῶ πώς κάτι θέλει νά μοῦ μιλήσει. Αὐτό καί νά γίνει δέν πρόκειται νά τό θεωρήσω γιά θαῦμα.

Πολλές ιστορίες, πολλά ἀνέκδοτα καί μυστικά, θά πρέπει νά ξέρεις γιά τούς προγόνους μου. Αἰῶνες τήν προσκυνοῦσαν καί τήν ἐμπιστεύονταν στήν πατρίδα. Ἐκεῖ, ηταν ἀρχόντισσα, εἶχε παλάτι δικό της, αὐτοκρατορικό. Ἐδῶ, μόλις καί τῆς ἐπιτρέπουν νά κουρνιάζει σ' αὐτόν τό νάρθηκα. Πάλι καλά πού δέν τήν ἔστελναν ἀκόμα σέ κανένα μουσεῖο. Ἡ προσφυγιά κι αὐτηγῆς κι ή δική μας οὔτε ἔληξε οὔτε πρόκειται ποτέ νά λήξει. Χάσαμε τά σπίτια μας, τά παλάτια μας, κι ἥρθαμε ἐδῶ νά παλεύουμε μέ τούς σκληροτράχηλους ντόπιους, πού ἀμέσως μᾶς ὄρμηξαν.

Τή Ρευματοκρατόρισσα τή φέρων οἱ παππούληδές μου ἀπό μιά πολυτεία τῆς Προποντίδας. Τήν ἀρπάξαν μιά Κυριακή πρωί καί φύγων πάνω στ' ἄλογα. Ο δεσπότης δέν πρόλαβε νά διγάλει τ' ἀμφία του, σάν ἥρθε ἡ εἰδῆηση πώς ἔφταναν οἱ τσέτες.² Πρόσταξε μοναχά τόν κόσμο νά πάρει ἀμέσως τά θουνά, κι αὐτός, ἀφοῦ τέλειωσε ὅπως ὅπως τή λειτουργία, ἀνέβηκε στό ἄλογο καί

1. Αχειροποίητος: Μεγάλη Παλαιοχριστιανική βασιλική εκκλησία της Θεσσαλονίκης αφιερωμένη στην Παναγία Θεοτόκο. Η επωνυμία «Αχειροποίητος» εμφανίζεται για πρώτη φορά σε έγγραφο του 1320 καί σχετίζεται με την εικόνα της Παναγίας δεομένης που υπήρχε στο ναό. [αχειροποίητος: αυτός που δεν έχει κατασκευαστεί από ανθρώπινα χέρια].

2. Τσέτες: Τούρκοι αντάρτες.

καλπάζοντας μέσ στά χρυσά τούς πρόφταξε. Οι γέροι και τά γυναικόπαιδα ἔτρεχαν τό κατόπι, γύρω τριγύρω ἔφερναν κύκλους τά παλικάρια, και δίπλα στό δεσπότη ἔνας παλίκαρος μέ τήν εἰκόνα ἀγκαλιά πήγαινε πάνω στ' ἄλογο. Κρύφτηκαν σ' ἔνα σπήλαιο βαθύ και γλίτωσαν ἀπ' τούς τσέτες, πού πέρασαν, ἀπ' τό διπλανό μονοπάτι. Στά μωρά εἶχαν δώσει μόκο, ἀφιόνι³ δηλαδή, κι ἔτσι δέν κλαῖγαν. Ἡταν ἔμπειροι σ' αὐτά και ἀπό καιρό γιά ὅλα προετοιμασμένοι. Τή νύχτα κατέβηκαν κρυφά τά παλικάρια και πῆραν κι ἄλλα πράγματα. "Ομως τόν "Αγιο Γιώργη τόν Αράπη"⁴ κανένας δέν τόν πρόλαβε, τόν εἶχαν κάψει οι τοῦρκοι. "Εκλαψε ὁ δεσπότης σάν τό ἔμαθε και πῆρε τήν ἀπόφαση νά τούς ὀδηγήσει πιά στήν ἐλεύθερη πατρίδα. Σέ δύο τρεῖς μέρες, τραβώντας συνεχῶς κατά τά δυτικά, ἔφτασαν στόν "Εβρο και διάβηκαν σά λιτανεία τό ρεῦμα. Ἡ Ρευματοκρατόρισσα συγκράτησε και πάλι τό πολύ νερό.

Στή Σαλονίκη τούς πιό πολλούς τούς στρίμωξαν στήν Άχειροποίητο ἥ ἔκει γύρω. Οι τοῦρκοι εἶχαν μετατρέψει γιά αἰῶνες τήν τεράστια ἐκκλησιά σέ τζαμι κι ἔτσι τήν εἶχαν μαγαρίσει.⁵ Μποροῦσαν λοιπόν νά τή μαγαρίσουν λιγάκι κι οί ἀνοικονόμητοι πρόσφυγες. Αύτοί, ἀφοῦ ἔστησαν τήν εἰκόνα τους στή θέση τού ιεροῦ, χώρισαν μέ κουβέρτες και σεντόνια χώρους σά δωμάτια κι ἄρχισαν νά ζοῦν. "Ερωτες, καθγάδες, ξυλοδαρμοί, γλέντια, χαρές και γεννητούρια, γίνονταν πίσω ἀπ' τά χρεμασμένα σεντόνια, πού τότε μόνο σηκώνονταν ὅλα, ὅταν ἦταν ἴδιαίτερα μεγάλης σημασίας τό γεγονός. Στά καρναβάλια καίγονταν τό πελεκούδι. "Ως κι οί μπαγιάτηδες σαλονικοί βάλια καίγονταν τό πελεκούδι. "Τσερα ἀπ' ὅλα αὐτά, ἦταν βέβαια περιττό νά ξαναγιαστεῖ ἥ ἐκκλησία, πράγμα ὅμως πού ἔγινε μεγαλοπρεπῶς, μόλις πέταξαν ἀπό μέσα τούς πρόσφυγες. Ἡ εἰκόνα, φυσικά, ἀπόμεινε αἰχμάλωτη τῶν ξένων παπάδων.

3. αφιόνι: ναρκωτικό που παράγεται από το ποώδες φυτό μήκων η υπνοφόρος κοιν. παπαρούνα.

4. τον Αγιο Γιώργη τον Αράπη: εικόνα του Αγίου Γεωργίου στην οποία ο Άγιος παρισταταί μαύρος. Μια τέτοια εικόνα βρίσκεται στη Νέα Ηράκλεια Χαλκιδικής (την μετέφερε κάποιος πιστός από την Αθησσονία).

5. μαγαρίζω: μολύνω, λερώνω.

Τίς ιστορίες αὐτές τίς ἔμαθα πολὺ ἀργότερα ἀπό ἓνα πλῆθος ἀνθρώπων, πού μέ τόν ἔνα ἡ τόν ἄλλο τρόπο ἔχει πλέον ἐκλείψει. Ἐκτός ἀπ' τήν εἰκόνα, σχεδόν τίποτε ἄλλο δέν ἀπομένει ἀπό κείνη τή γενιά. "Οσο τήν κοιτάζω, τόσο θαρρῶ πώς θλέπω στό πρόσωπό της τή γιαγιά μου. "Ετοι θά ἥταν, θέλαια, καὶ ἡ προγιαγιά μου. Οἱ ἀνθρώποι μοιάζουν στίς δικές τους περιοχές. Εἶναι ὅμως νέα ἡ εἰκόνα καὶ ὅμορφη καὶ στό δέρμα κεραμιδιά, σάν νά βουτήχτηκε, πράγμα διόλου ἀπίθανο, σέ αιμάτινο ποτάμι. Πολλές σφαγές θρυλοῦνται στά παλιά τά χρόνια. "Ο παππούς μου εἶχε μάθει ἀπ' τόν προπαππού μου καὶ πάντα κοίταζε τήν πλάτη τοῦ ἀργιοῦ,⁶ προβλέποντας τά αἴματα, τίς πεῖνες καὶ τίς δίψες. Πήγαινε τότε κρυφά καὶ τό 'λεγε καὶ παρακαλοῦσε γονατιστός τή Ρευματοκρατόρισσα. "Οταν ἔνα λατρευτό μου πρόσωπο ἔκαμψε συνέχεια αἷμοπτύσεις βαριές τρέχοντας σάν τρελός γιά γιατρούς, πέρασα μιά στιγμή καὶ τό 'πα στήν εἰκόνα. Μά, ἥταν ἀργά πιά. "Ετοι τρέχω πάντα στίς δύσκολες ἡ τίς χαρούμενες στιγμές καὶ τής τά λέω θλα. Κι ὅχι πώς περιμένω καμιά βοήθεια. Τί νά σου κάνει κι αὐτή ἐνάντια στήν παντοδύναμη μοίρα; Απλῶς νιώθω τή βαθιά ἀνάγκη νά τά ἐμπιστευτῶ σ' ἔνα δικό μου πρόσωπο, πού ζέρει τή ρίζα μου καὶ τή φύτρα μου κι ἀνησυχεῖ ἵσως γιά δρισμένα καμώματά μου. Στούς γάμους, τίς κηδεῖες καὶ τά βαφτίσια πάντα τούς συγγενεῖς δέν πρωτοθυμᾶται κανένας;

Μιά μέρα, τώρα τελευταῖα, καθώς τής παραπονιόμουν νοερά γιά τήν ἀφόρητη πιά ἐρημιά μου, ἀκουσα μέσα μου σάν ἀπάντηση ἔνα ποντιακό τραγούδι μέ ὀραῖο σκοπό:

Τυραννίουμα καὶ κλαίω
καὶ κανέναν δέν τό λέω.
Σ' ἔνα νέμορφον κορτσόπλον⁷
τά παράπονα μ' θά λέω.

6. ...πάντα κοίταζε τήν πλάτη του αργιού· πρόκειται για αιμοπλαστοσκοπία, ἔναν από τους τρόπους πρόγνωσης του μέλλοντος. Η εξέταση της πλάτης των αργιών του Πλάσχα επιβιώνει μέχρι τις μέρες μας. Ανάλογος τρόπος πρόβλεψης του μέλλοντος ήταν κατά την αρχαιότητα η εξέταση των σπλάχνων των σφαγίων, συνήθεια που απαντάται και στον Όμηρο.

7. κορτσόπλον (ποντιακά) το κορίτσι.

Τήν εἶδα σά νά μοῦ ἔγρεφε ἐνθαρρυντικά — ἴδια ἡ γιαγιά μου, πού ὡς τά τελευταῖα της ἔλπιζε γιά δισέγγονα. «Δίκιο ἔχεις, ψιθύρισα. Καιρός καὶ γιά κορτσόπλον, πράγματι. Θά σβήσει τό ρέμα μιᾶς γενιᾶς ὀλόκληρης ἀπάνω μου, ἔτσι ὅπως πάω».

(Η σαρκοφάγος, 1971)

Σχόλιο

Μνήμες, εικόνες και ιστορίες από μια καθηματιμένη εποχή και από ἓνα κόσμο βασανισμένο από τις ιδιοτροπίες της ιστορίας. Στο συγκεκριμένο διήγημα το εικόνισμα πάνει κατ' ουσίαν να είναι ἔνα από θρησκευτικό σύμβολο· προσκυνώντας και λατρεύοντάς το οι κάθε λογής ξεριζωμένοι κατορθώνουν ν' αγγίζουν τις ρίζες τους, ν' ακούντουν τη φωνή των πραγήνων και να αισθανθούν την παραμυθητική σήριζη που παρέχει η παράδοση στις δύσκολες στιγμές του βίου.

(Πηγή: Νεοελληνική Λογοτεχνία Γ' Τάξης Γενικού Λυκείου-Θεωρητική Κατεύθυνση-Θετική κατεύθυνση (επιλογής) (2011), Αθήνα: ΟΕΔΒ, σ.σ. 258-261).

Για το ρόλο του αφηγητή στην Παναγία τη Ρευματοκρατόρισσα: βλ. Μαρκαντωνάτου, Γ.-Λιγνού, Ζ. (2008). Νεοελληνική Λογοτεχνία. Ερμηνευτική προσέγγιση κειμένων. Αθήνα: Gutenberg, σ.363).

Γ. Ιωάννου, Η πρωτεύουσα των προσφύγων

Η ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ
του Γ. Ιωάννου

«Οι πρόσφυγες έχουν αρχίσει να συρρέουν σ' αυτή την ευλογημένη ελληνική πόλη σχεδόν αμέσως μετά την απελευθέρωσή της. Από το 1914 αρχίζουν να έρχονται. Και μέσα σε μια δεκαετία από τότε απαρτίζεται το μέγα πολυποίκιλο προσφυγικό πλήρωμα και η Θεσσαλονίκη ξεκινάει.

Οι πολιοί ολόνα φεύγουν και οι νέοι κλημακώνονται κατά γενιές. Σήμερα κανείς δε λέει ότι είναι «πρόσφυγας», άλλα ίσως λέει, εάν ερωτηθεί με επιμονή, ότι είναι «προσφυγικής καταγωγής». Κι αυτό, όχι γιατί έχουν

ξεχάσει ή δεν ξέρουν τις προγονικές κοιτίδες -όχι, αυτό μένει άσβεστο πάντα και επιδιώξιμο- αλλά γιατί νιώθουν εντόπιοι, πολύ δεμένοι πια μ' αυτόν τον τόπο, ο οποίος από κάθε άποψη έχει περιέλθει στα χέρια τους. Και έχει περιέλθει εξαιτίας της εργατικότητας και της καρτερικότητάς των.

Λοιπόν, σήμερα το μεγαλύτερο μέρος των κατοίκων αυτής της πολιτείας είναι φυχή τε και σώματι «Θεσσαλονικείς». Προσφυγικής καταγωγής Θεσσαλονικείς. Και αγαπούν αυτήν την πόλη όσο και τις πατρίδες των προγόνων τους.

Μέσα στο «Κοινό των Θεσσαλονικέων», όπως έλεγαν παλιά, ορισμένες ομάδες, από τις οποίες ισχυρότερη -απείρως ισχυρότερη- είναι αυτή των Ποντίων, διατηρούν άσβεστους τους πνευματικούς δεσμούς με την καταγωγή τους, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν καλοστέκονται στη νέα κοιτίδα. Χωρίς τους Πόντιους είναι δύσκολο να συλλαβθεί κανείς την καλή μοίρα του τόπου αυτού -όχι της Θεσσαλονίκης μόνον αλλά και της Βόρειας Ελλάδας. Το λγότερο -και διπλωματικότερο- που μπορούμε να πούμε είναι ότι θα ήταν κάτι πολύ διαφορετικό.

Λοιπόν, σήμερα καλοστεκόμαστε εδώ πέρα και είμαστε «Θεσσαλονικείς», πολίτες της πανάρχαιας αυτής ελληνικής πόλης. Έχουμε ξεπεράσει τα στάδια των στοιχειωδών εκείνων ελλειφέων και προχωρούμε. Το μέγα μέρος των κατοίκων της έχει αρχίσει να έχει, λίγο ή πολύ, πιο πνευματικά αυτήματα, πιο προχωρημένα. Γιατί για τον κόσμο τα στάδια είναι κοινά. Άλλο, τώρα, αν μέσα στο σωρό ξεχωρίζουν πάντα μερικά άτομα, που καταστρατηγούν με την ευφυΐα τους και τη θέλησή τους τις αντίξοες συνθήκες.

Πρώτα ήταν το στάδιο, ή το πρόβλημα, όπως το λέμε της δουλειάς και της στέγασης...».

Η ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ
του Γ. Ιωάννου

«Η σύνθεση του πληθυσμού, που κατοικούσε μέσα στα ξυλόδετα εκείνα σπίτια, που επειδή συνήθως ήταν πολύ μεγάλα για μια οικογένεια, είχαν μεταβληθεί σε ένα είδος προδρομικές πολυκατοικίες -κάθε δωμάτιο ή δύο δωμάτια και οικογένεια- και που φυσικά δέν έχαν ούτε τις πιο στοιχειώδεις ανέσεις.

Πολλά συνέβαιναν στις αυτοσχέδιες εκείνες πολυκατοικίες -τις συγκατοικίες- πολλά μπλεξιμάτα και προστριβές, καθώς εκτός από τον στενό συγχρωτισμό που δημιουργούσε εκνευρισμούς και διεκδικήσεις, συγκρούονταν ολότελα διαφορετικές και πανάρχαια ριζωμένες νοοτροπίες και ήθη και διάλεκτοι, ακόμα και γλώσσες, κοινβαλημένες απόφιες και καθόλου μεταβεβλημένες ακόμη από τις νέες συνθήκες, κοινβαλημένες από όπειρες πατρίδες μακρινές, που είχαν εγκαταλειφθεί άνελα και βίαια και σκληρά, μέσα σε σφραγές, αίματα, τρομάρες και πείνες, τραγωδίες φοβερές, που δύως ήταν φυσικό αποτελούσαν τα πρώτα και κύρια θέματα των διασωμένων. Τα έλεγαν και τα έλεγαν και τελειώμα δεν είχαν.

Όλοι τους, όχι μόνο είχαν να διηγηθούν ιστορίες πολλές, δυστυχίας και καταδίωξης, ακόμα και εινυχίας, αλλά ήταν φορείς πανάρχαιων λαϊκών πολιτισμών και τρόπων ζωής, που καθώς είχαν μείνει σχεδόν χωρίς αντικείμενο και πεδίο δράσης συγκρούονταν μέσα τους, αλλά και με τον πολιτισμό του πλησίον.

Έκει μέσα, πάντως, εκυοφορείτο η σημερινή Θεσσαλονίκη: η νέα μορφή της, η νοοτροπία της και ο φυσιομός της. Μέσα σε κείνα τα στριμώγματα γεννήθηκε πανίσχυρο το όνειρο της όσο το δυνατό πιο ξεχωριστής και ανεξάρτητης στέγασης, και μέσα σε κείνη την καταπάτηση και την ισοπέδωση των ατόμων η ζωηρότατη επιθυμία για σπουδές και οικονομική αποκατάσταση.

Το όνειρο της στέγασης άρχισε να πραγματοποιείται αραιά και διστακτικά από τα μέσα της δεκαετίας του '50, αλλά έλαβε ομαδική πραγματοποίηση στη δεκαετία του '60, γιατί τότε πήραν να εκπληρώνονται ορισμένοι οικονομικοί πόροι.

ΑΪλαμάκη, Ειρ. (2021). Ιστορικά γεγονότα και σχετικά λογοτεχνικά κείμενα: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α.Σ.), Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης

ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟ

Αναγωγή στη σύγχρονη ιστορική πραγματικότητα

<<Το προσφυγικό ζήτημα γενικότερα και ιδιαίτερα αυτό του 20^{ου} αιώνα, προσφέρεται κατεξοχήν, για να γίνουν συσχετισμοί με τη σημερινή πραγματικότητα και στη χώρα μας και σε παγκόσμιο επίπεδο.

Το προσφυγικό ζήτημα στη σύγχρονη εποχή έχει πάρει μεγάλες διαστάσεις. Οι πρόσφυγες σήμερα σε όλο τον κόσμο υπολογίζεται ότι είναι πάνω από 20.000.000. Στη χώρα μας, εκτός από τους <<οικονομικούς>> πρόσφυγες ή μετανάστες από την Αλβανία, την πρώην Σοβιετική Ένωση, τη Βουλγαρία, την Πολωνία, τις χώρες της Ασίας..., ζουν πρόσφυγες που κατέφυγαν εδώ, εξαιτίας πολεμικών γεγονότων (Σέρβοι, Αφρικανοί...) ή διώξεων στη χώρα τους (Κούρδοι, Ιρακινοί...). Στην Ελλάδα, επίσης, έφθασαν ομογενείς πρόσφυγες από την Κύπρο (μετά την εισβολή των Τούρκων το 1974) και από χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, κυρίως Πόντιοι.

Πολλοί από αυτούς είναι παιδιά ή εγγόνια προσφύγων που είχαν καταφύγει στη Ρωσία από τον Πόντο, μετά τη Μικρασιατική καταστροφή του 1922. Αυτοί άρχισαν να φθάνουν μαζικά στην Ελλάδα από το 1989>>.

(Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας Γ' Τάξης Ενιαίου Λυκείου Θεωρητικής Κατεύθυνσης. Βιβλίο Καθηγητή. ΙΤΥΕ –Διόφαντος, σ.85)

Οι Πρόσφυγες

Αϊλαμάκη, Ειρ. (2021). *Ιστορικά γεγονότα και σχετικά λογοτεχνικά κείμενα: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.)*, Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης

Δήμητρα Χ. Χριστοδούλου

Για ένα παιδί που κοιμάται

ΤΟ ΠΟΙΗΜΑ ΠΕΡΙΛΑΜΒΑΝΕΤΑΙ στην ποιητική συλλογή Το κυπαρίσσιο των εργατικών (1983). Όπως είναι γνωστό, μετά την κατάρρευση των καθεστώτων των Ανατολικών χωρών, πολλοί κάτοικοι κατέφυγαν στην Ελλάδα προς αναζήτηση εργασίας. Στην κατηγορία αυτή ανήκει και το παιδί του ποιήματος που αναγκάζεται να πηγαίνει όπου υπάρχουν φωτεινοί σηματοδότες (φανάρια) και σταματούν τα αυτοκίνητα.

<p>Νύχτα. Η κίνηση αφανίστηκε στη λεωφόρο. Μες στο κλειστό, το φωτισμένο εργοστάσιο, Οι μηχανές, αποσταμένες μα δύγρυπτες, Επιβλέπουν σαν δάκικοι γύραντες Τον ύπνο του μικρού. Στριψιμένος Κοντά στη σκάρα του απνοιού, Με του αβελφού του το παλτό σκεπασμένος Ξεκουράρεται. Όλη τη μέρα δαυλεύει στα φανάρια Σκουπίδια τζάμια βιαστικά με το κόκκινο. Εισπράττει κέρματα ή την εύλογη αγοράκιτση. Περιμένει το επόμενο φανάρι. Τίμια κερδίζει έτοι και φρεάτη Και τα μερίδια του νυχτοφύλακα, Που των αφίνει να κοιμάται σκέι μέσα.</p>	5
<p>Τα χιονισμένα βουνά της πετρίδας του, Τα χέρια της μάνας του που τύλιγαν γύρω του Γυναικείο μαντίλι για το κρύο, Το δάσκαλο που πληρωνότανε με γάλα Μόλις θυμάται. Θυμάται κάπι ολλιγικά από το στόμα του, Που τύρα εβδώ ακούγονται αιδημάτικα. Οχι, σαν βότσαλα γυαλιστερά μεγάλης θάλασσας.</p>	10
<p>Οχι, σαν ποδοβιβλιπό του αλόγου Ενός ανίκητου στρατηλάτη, Αλλά να, σαν τα κέρματα στην τούπη, Σαν το φτύσιμο στα βλέφια του πελάτη. Καμιά φορά πιο εγκάρδια. Σαν τούπο δω τα βουτόπι της σκάρας, Που όλα ανεβίδαι το θερμό ατμό.</p>	15
<p>20</p>	
<p>25</p>	
<p>30</p>	

Αιλαμάκη, Ειρ. (2021). *Ιστορικά γεγονότα και σχετικά λογοτεχνικά κείμενα: Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Γ' Τάξης (Ο.Π. Α. Σ.)*, Τόμος II. Ηράκλειο: Π.Δ.Ε. Κρήτης

Σωτήρης Δημητρίου

Σαν τα χελιδόνια, λέλες μου

Το διήγημα περιέχεται στη συλλογή Η φλέβα του λαιμού (1998). Αναφέρεται στη φιλοξενία μικρών Σέρβων, οι οποίοι είχαν δοκιμαστεί από τις αιλιγρές εμπειρίες του παλέμου και της προσφυγιάς. Τη φιλοξενία πρόσφεραν ελληνικές σταγονήνεις της Ηγουμενίτσας.

Αφού δεν ανακατεύεις εσύ τα πρόγραμα, λέω να τα ανακατέψω εγώ, μου τηλεφώνησες ο αδερφός μου στις αρχές του '95. «Ηταν μια νύχτη, απ' τις ελάχιστες, του αδελφού μου για την προσωπική μου ζωή. Είχε, κατά κάποιον τρόπο, αριθμετήσει για εξι μήνες ένα παιδάκι από την Σερβία, εννιά με δέκα χρονών.

Δεν ξέρω γιατί, αλλά η ειδηση πολύ με χαροποίησε. Πλησίαζαν οι Απόκριες και περίμενα πώς και πώς να πάω στο πατρικό μου να γνωρίσω τον μικρό ξένο. Συνέβαλε στην περιέργειά μου και τ' όνομά του. Μπόσκο, ή Μπόσκος κατά την μάνα μου.

Ενταυμεταξύ, όλο και τηλεφωνούσα και μάθαινα διάφορα πρόγραμμα. Έμαθα, ας πούμε, πως τις πρώτες μέρες κατουρίστηκαν στον ύπνο του, αλλά τον φοβέρισε η μάνα μου και σταμάτησε. Έμαθα ακόμα ότι με τον συνομήλικό του ανιψιό μου δεν τα πήγαινε και τόσο καλά. Από τον τρόπο δύνας που μου μάλισταν γι' αυτόν κι από τον ίχο της φωνής τους, έννιαθα ότι ο Μπόσκο τους είχε κάνει εντύπωση.

Τις Απόκριες, στο πατρικό μου πλέον, ο Μπόσκο με αντιμετώπισε μ' ένα μοδιόσαμα. Ποιος ξέρει τι προσπάθειες κατέβαλλε για να προσαρμοστεί, τώρα θα πρέπει να ξαναπροσπαθήσει, έστω και για μένα. Άλλα κι εγώ με τη σειρά μου τον αντιμετόπισα με μια επιφύλαξη. Ποιος ξέρει.

Πάντως μου άρεσε να τον ακούω να μιλάει. Έναν μήνα είχε και δύνα μπούσε να συνεννοείται.

Ήταν ένα αδύνατο, καχεκτικό περίπου πλάσμα, που δύνατον αποθοίσε. Ή διακριτικότητά του τήταν υπερβολική. Δεν ποπούσε, αλιαφράγγιζε*. Δεν έτρωγε, ταΐμποντε. Ήταν και πολύ μοναχικός. Όλα τα παιδιά έπαιζαν μπάλα, ο Μπόσκο έπαιζε μόνος του επιτραπέζια παιγνίδια, πλήρως απορροφημένος. Κι αφού τα παιδιά μαζεύονταν, έπαιζαν το ποδηλατο του ανιψιού μου -κατόπιν της αδείας του φυσικά- και έκανε λίγη ώρα μόνος του. Με την ανιψιά μου οι σχέσεις τους ήταν τυπικές, λίγο -καλοπροσάρτετα- ειρωνικές. Είχαν βέβαια και δυο τρία χρό-

*αλιαφράγγιζε: μόλις μάγηζε τη γη με τα πόδια του.

ναι διαφορά ημεκίνις.

Στην μάνα του απόντα τηλεφωνούσε, και μετά από πολλές προτροπές. Διπλό μήνυμα απ' τον μηνό χρειαζόταν. Στην μάνα του ότι είναι καλά και στην νύφη μου ότι επίσης είναι καλά.

«Άλλο θάμα τούτο το παιδί», έλεγε η μάνα μου. «Άλλοι πηρύσει, άλλοι αφού κράζεται».

Γούστο είχε πάς τα ελληνικά τα μιλούσε με τον τρόπο της μάνας μου. Αυτήν έβλεπε περισσότερο.

«Ω γιατρά», την προσφεγνούσε.

Κι αυτό το παιδί, που δεν ήθελε να ενσύλλει στο παραμυχό, ξαφνικά πήγαινε και χωνόταν στην αγκαλιά της νύφης μου και την έσφυγε πολλή ώρα. Η νύφη μου είχε μάθει τα πάντα για τον Μπόσκο. Πώς λέγαν τις θείες του, τι έκανεν, για τα ξαδέρφια του, για τους φίλους του, πώς ήταν το μέρος που ζούσε. Να βλέπετε με τι φλυαρία και χαρά τιτίβιξε ο Μπόσκο. Ψαλιδωμέρι* η γλώσσα του. Κι αυτή όλο φωτούνε κι όλο μάθαινε. Αισθανόμουν δε ότι ήταν πάντα αμφιβόλη. Να του δείξει περίσσους σγάπτη ή να του συμπεριφερθεί όπως στα παιδιά της. Και στα παιδιά της, ίδιας στον Φώτη, πώς να συμπεριφερθεί εν σχέσει με τον Μπόσκο. Τους διαπαγμούς αυτούς ενίσχυε κι ο Φώτης, γιατί, διέντεραν κάτι στην μάνα του, της έλεγε «ντύμπρο βέτσε, λάκου νοτες, ρύο μάρε φα ντου γο».*

Ο αδερφός μου, πιο φανερά, του επέβαλλε να κάνει κι αυτός διάφορες μηροδοτήσεις, αλλά ο Μπόσκο ήταν λίγο τεμπέλης και του λέγε σοβαρά «άσε μας, Σπύρο», και δυστυχώς δεν μπορώ να μεταφέρω την ξεκαθαριστική, δικρανή χρονά της φωνής του.

Χαρωπήδησαν πιο πάνω τον Μπόσκο μικρό χροευτή, γιατί ένα βράδυ μας χρειάσθηκε. Έβαλε στο κασετόφωνο ένα τραγούδι της αγαπημένης του τραγουδίστριας, κάτι σαν τα δικά μας χρυσικά, μοντέρνα, που αγαπούν τα παιδιά, αλλά με σλάβικο χρώμα. Χόρευε με μεστή κίνηση άντρας αλλά και με αφέλεια. Καμιά σπιγγή δεν έχεγγούσες φτι ήταν παιδί. Μόνο από τα μάτια του δεν έλεγε να αποχωριστεί η λύπη. Ανέμιζε τα χεράκια του και κοπούσε ψηλά εκπαιδισμένος, σ' έναν δικό του, αποκλειστικό χώρο. Έλεγε και τα λόγια με την ψιλή φωνούλα του αισθανόντας και λιγάκι ασυγχρόνιστα, γιατί έκανε και τούμπες και δεν προλάβαινε την τραγουδίστρια. Τον χειροκροτήσαμε θεριά, κι ο Φώτης μαζί.

Ασγάτερα πήγαιναν στο δωμάτιό τους να τα δω λίγο και άκουσαν τις φωνές τους τραγάλαξη, «εβδομήντα τρία, εβδομήντα τέσσερα, εβδομήντα πέντε, εβδομήντα έξι...». Του μάθαινε ο Φώτης να μετράει.

*φαλικούρες: λαζίδια με την σπονα καθαρίζουν την άρτρα των καρπών· η φράση «ψαλιδωμέρι» η γλώσσα του· ψηφοποιείται μεταφραστεί με τη σημασία «μιλάσσεις αποκαλύπτων», αντέμεινε βέτσε... νεύο για: παδική φράση: οι περάτες λέξεις σημαίνουν καλημέρα, καληνήρα και οι άλλες είναι καπακεύη παντού γραπτή γλώσσα, αλλά σύμφωνη με το γαλινό.

Το Πάσχα, που ξαναπήγα στην Ηγουμενίτσα, ο μπουκο και η αλιά μαζεύεται χαν μεταμορφωθεί. Χαρούμενα, δυναμωμένα, μιλούσαν τέλεια τα ελληνικά, κάτι που δεν έπαινε να μου προκαλεί θαυμασμό και απορία.

Μαζευτήκαμε την ημέρα του Πάσχα όλοι οι συγγενείς στο σπίτι μας. Χόρεψε πάλι ο Μπόσκο και τότε οι θείες μου, η μάνα μου, αλλά και οι θείοι μου άρχισαν να κλαίνε.

«Παιδάκι μου», «օρφανό μου», «μακριά απ' την μανούλα του», άκουγα.

Νόμιζα πως του 'καναν κακό, που έτσι φανερά έδειχναν συμπόνια, αλλά έπεισα έξω, γιατί μετά τον χορό πήγαινε από αγκαλιά σε αγκαλιά σε δύσους έκλαιγαν.

Είμαστε στο καλοκαίρι πια, παραμονές της αναχωρήσεως. Το τελευταίο βράδυ η μάνα μου έραψε με πανί ένα σακουλάκι και έβαλε μέσα τα μάρκα –αυτό το νόμισμα είχε πέραση εκεί– που είχαμε μαζέψει με συνεισφορά όλων, συγγενών και φίλων. Έραψε γερά το σακουλάκι σ' ένα φανελάκι του Μπόσκου. Κατόπι του το φοράει, του βάζει την παλάμη στο εξόγκωμα και του λέει «και αγκάθια να σε σπαίνουν», ετούτη την φανέλα δεν θα την βγάλεις πουθενά. Μόναχα στην μάνα σου. Ήκουσες;».

«Ναι, γιαγιά.

Χαράματα στηκαθήκαμε όλοι. Ο κήπος της μάνας μου ήταν γιομάτος δροσιές. Εμφανίστηκε στην αυλή και ο Μπόσκο πανέτοιμος, μ' ένα σακίδιο στην πλάτη.

«Έρθαν κι έφυγαν σαν τα χελιδόνια, λέλε μου», είπε η μάνα μου, που δεν της σταμάταγαν τα δάκρυα.

Πήγαμε στο λεωφορείο στην παραλία. Η μάνα μου δεν μας ακολούθησε. Οι γονείς αγκάλιαζαν και φιλούσαν τα παιδιά, τους έλεγαν τα τελευταία λόγια. Ένας πατέρας έλεγε σ' ένα παιδί με κλάματα.

«Κι όπως σου 'πα. Άμα χρειαστεί να τρέξεις, να τρέξεις».

Μπήκαν τα παιδιά στο λεωφορείο, κλείνει ο οδηγός τις πόρτες και τότε πάγωσα. Κόλλησαν τα πρόσωπά τους στα τζάμια, ούρλιαζαν, έκλαιγαν με αναφιλητά. Έξι μήνες μακριά απ' τις μανάδες τους, απ' τον τόπο τους και δεν ήθελαν να φύγουν. Ποιος έξερε τι 'χαν δει τα ματάκια τους. Ο Μπόσκο ήταν πίσω πίσω, φανώταν λίγο, ξαναχανόταν, προσπαθούσε να φτάσει στα παράθυρα.

Οι δε γονείς, ιδίως οι άντρες, έκαναν χειρότερα απ' τα παιδιά. Ένιωθα απορία, λίγο ντροπή κι ένα μικρό κέντημα στην καρδιά γι' αυτούς τους άντρες. Φαίνεται πως χρόνια στην μοναχικότητα είχα ξεμάθει.

Ήρθε και το φθινόπωρο και η σκέψη του Μπόσκου ήταν παντού στο σπίτι.

Καθόμουν μια μέρα με την μάνα μου στην αυλή και είδα άδειες τις φωλιές απ' τα χελιδόνια.

«Πάει», της λέω, «έφυγαν».

«Όχι», μου λέει. «Πήγαν να βρουν το δρόμο και θα ζρθούν πίσω για ν' αποχαιρετήσουν».

Δεν την πολυπίστεψα, αλλά θυμόμουν από μικρό παιδί πόσο έντονα ζούσε τον ερχομό και το φευγιό των χελιδονιών. Τα καρτέραγε, τους έλεγε τραγούδια, μια φορά μάλιστα παραφύλαξε σύλη την νύχτα, γιατί κατέβαινε ένα κουνάβι και τα τρωγεί.

Πραγματικά, μετά από λίγες μέρες, ένα πρωί την ακούω να φωνάζει ολόχαρη «ούνι, για τα, για τα» και συγχρόνως ζόμησαν στην αυλή δέκα δεκαπέντε χελιδόνια. Έφερον γύρω με μεγάλη ταχύτητα, φτεροκοπούσαν δυνατά και κελαηδούσαν συνεχώς. Σήκωσαν τον τόπο. Έκαναν λίγη ώρα σαν τρελά και μετά πάλι ξαφνικά χύθηκαν εν σώματι προς τα ουράνια.

Η μάνα μου τα χαιρετούσε, ώσπου έγιναν σημαδάκια.

«Στο καλό, στο καλό, κι ο νους σας πάλι εδώ», τους έλεγε.

Σπαίνω: κεντώ, γρατσουνίζω.

<<Το καράβι της Ιστορίας...>>

(Χειροποίητη κατασκευή Εμμανουήλ Ψαρουδάκη,

εκπαιδευτικού, κλάδου ΠΕ86, ΓΕ.Λ.

Νέας Αλικαρνασσού Ηρακλείου)